

T. C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyoloji Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Alman Sosyoloji Geleneğinde
Hans Freyer ve Sosyolojisi

Mehmet Ali Akyurt

2501050095

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Yücel Bulut

İstanbul 2009

Alman Sosyoloji Geleneğinde Hans Freyer ve Sosyolojisi

Mehmet Ali Akyurt

ÖZ

Alman sosyolog Hans Freyer (1887-1969) üzerine ağırlıklı olarak betimleyici yöntemle gerçekleştirilen bu monografik araştırmada, Freyer'in Alman sosyolojisinin hem tarihsel seyri hem de teori ve metod tartışmaları içindeki yerinin ortaya konması hedeflenmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde Alman tarihinin ve sosyoloji geleneğinin özgünlüğü tartışılmış, Freyer'in içine doğduğu toplumsal-kültürel-entelektüel atmosfer betimlenmiştir. İkinci bölüm Freyer'in entelektüel biyografisini içermekte ve sosyoloğun bulunduğu ortamla kurduğu ilişkiyi aktararak Freyer'in sosyoloji düşüncesinin entelektüel kaynaklarını göstermektedir. Üçüncü ve son bölümde ise ana hatlarıyla Freyer'in sosyoloji düşüncesi ve Alman sosyolojisine katkısı ele alınmıştır.

Sonuç olarak Freyer'in, ülkesinde büyük ölçüde unutulmuş olmasına rağmen 20. yüzyıl Alman sosyolojisinin en önemli ve önde gelen sosyologlarından biri olduğu, gündeme getirilmesi halinde günümüz sosyolojisinin tartışmalarına ciddi katkılarda bulunabileceği görülmüştür.

Hans Freyer and His Sociology in German Sociological Tradition

Mehmet Ali Akyurt

ABSTRACT

In this study which can be qualified as a monographic research using predominantly descriptive method on German sociologist Hans Freyer (1887-1969) we aimed to set forth Freyer's place both in the historical progress and also in the discussions on theory and methodology of the German sociology.

In the first chapter, the peculiarities of the German history and sociologic tradition are discussed. Moreover, the social, cultural, and intellectual atmosphere surrounding Freyer has been described. The second chapter includes the intellectual biography of Freyer, and indicates the sources of his sociological thought by quoting the relationship of the sociologist with the environment he was living in. In the third and last chapter, the main lines of Freyer's sociological thought and his contribution to the German sociology has been discussed.

Consequently, it is seen that Freyer, though for the most part forgotten in his own country, is one of the most important and leading sociologists of 20th century German sociology, and his thoughts can contribute to recent discussions.

ÖNSÖZ

Hans Freyer II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünya çapında büyük ölçüde Anglo-Sakson akademi ve siyasasına göre şekillenen sosyoloji müfredatına siyasi sebeplerle dahil edilmemiş bir isimdir. Hem pozitivist Fransız sosyolojine muhalefet eden Alman geleneğinden felsefi olarak hakkıyla beslenmiş, hem sosyolojinin Almanya'da bir bilim olarak teşekkülüne ciddi katkılar sağlamış -Almanya'daki ilk sosyoloji kürsüsünü Freyer'in kurduğunu hatırlayalım- hem de sosyolojiyi akademinin dört duvarı arasına hapsolmayan, toplumla yoğun bir şekilde irtibatlı etik bir faaliyet telakki etmiş olması açısından önemli bir sosyologdur.

Freyer'in sosyoloji yaklaşımının bu sonuncu yönüne Hilmi Ziya Ülken "[Freyer c]emiyet ilminin inkılâpçı rolü üzerinde duran Lorenz von Stein'in yolunu takip etti," diyerek vurgu yapmaktadır. Ülken'in alıntı yaptığımız "Almanya'da Sosyoloji" başlıklı makalesinde Wilhelm Dilthey ve Max Weber'den sonra üçüncü olarak "sosyolojiyi Almanya'da bir ilim olarak kurmak isteyen yeni Alman mütefekkirlerinden Hans Freyer'e yer vermesi de dikkat çekicidir.¹

Müttefik Kuvvetlerin galibiyeti ve Almanya'yı işgali sonrasında ülkesinde akademik faaliyetlerini sürdürmesi engellenen Freyer'in Türkiye'de ders vermiş olması bizim için bir şanstır. Çalışmamız ülkemizdeki sosyoloji kamusu nezdinde, Freyer'in sosyoloji tarihinde hak ettiği yere oturtulmasına ufak da olsa katkı sağlarsa ne mutlu bize.

Tezde öncelikle Freyer'in içine doğduğu toplumsal ve akademik ortam ele alınıyor. Bu ilk bölümü Freyer'in entelektüel biyografisi takip ediyor. Üçüncü bölümde Freyer'in belli başlı eserlerine değinilerek sosyoloji düşüncesinin dönemleri ve temel tezleri tartışılıyor. Sonuç bölümünde ise Freyer'in bugün gündeme getirilmesinin günümüz

¹ Hilmi Ziya Ülken, "Almanya'da Sosyoloji", **-Dünyada ve Türkiye'de- Sosyoloji -Öğretim ve Araştırmaları-**, İstanbul, Kitabevi, 2008, s. 92-95. Bu makalenin yer aldığı kitap, ilk olarak 1956 yılında İstanbul'da Anıl Yayınları tarafından Türkiye Sosyoloji Cemiyeti yayını olarak basılmıştır.

sosyolojisine yapacağı muhtemel katkılar söz konusu ediliyor.

Yüksek lisans dönemimin ilk günlerinden ve konunun seçiminden başlayarak, ben tezimin yanında oldukça yanımda olan Prof. Dr. İsmail Coşkun'a bütün destek ve katkıları için teşekkür ederim. Tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Yücel Bulut'un anlayışı ve kalendermeşrep tavrı olmasaydı bu tez verilemeyecekti, sağolsun. Ve tabii, sayılıp dökülmesi imkan dahilinde olmayan yardımları sebebiyle, enerjisi yaşıyla orantılı olarak artan Prof. Dr. M. Rami Ayas'a. Rami Hoca'nın teşvikiyle Freyer'in **Herrschaft, Planung und Technik** başlıklı kitabını çeviren ve yayına hazırlanmak üzere bana ulaştıran Serap Yavuz'un bu katkısını da unutmamak gerek.

Başta Mesut Akbulut, Ömer Faruk Ocakoğlu, Senail Özkan ve Lütfi Sunar olmak üzere kaynak temini hususunda yardımcı dokunanlara teşekkürü borç bilirim. Tezi yazıp verme sürecindeki katkılarından dolayı Muhammed Fazıl Baş, ağabeyim İbrahim Zeki Akyurt, Taha Burak Toprak ve Hasan Erhan Çiçekel'e de müteşekkirim. Tezimin son döneminde hayatıma giren eşim Emine teşekkürün aslan payını hak ediyor.

Mehmet Ali Akyurt

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	ix
 GİRİŞ	 1
 I. ALMAN SOSYOLOJİ GELENEĞİ	 7
A. ALMAN TARİHİNİN ÖZGÜNLÜĞÜ	7
B. ALMAN SOSYOLOJİSİNİN ÖZGÜNLÜĞÜ	13
1. ALMAN SOSYOLOJİSİNİN KAYNAKLARI, BİLEŞENLERİ VE OLUŞUMU	14
2. ALMAN SOSYOLOJİSİNİN İKİ DAMARI	18
3. 20. YÜZYIL BAŞLARINDA ALMAN SOSYOLOJİ ORTAMI VE LEIPZIG OKULU	20
 II. HAYATI VE ESERLERİYLE HANS FREYER	 27
A. HANS FREYER'İN HAYATI	27
B. HANS FREYER'İN TAM BİBLİYOGRAFYASI.....	41

III. HANS FREYER’DE SOSYOLOJİ, SİYASET VE ENDÜSTRİ	62
A. FREYER’İN SOSYOLOJİ ANLAYIŞI:	
“GERÇEKLİK BİLİMİ” OLARAK SOSYOLOJİ	64
1. SOSYOLOJİNİN KONUSU VE METODU	64
2. SOSYOLOJİNİN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ.....	70
B. FREYER’DE DEVLET-TOPLUM İLİŞKİSİ.....	75
1. DEVLET VE TOPLUM	76
2. “KÜLTÜR ULUSU”NDAN “SİYASAL HALK”A	78
3. “SAĞ DEVRİM”: TEORİ VE PRATİK.....	80
4. NASYONAL SOSYALİZMLE İLİŞKİSİ.....	84
C. FREYER’DE ÇAĞDAŞ TOPLUM TEORİSİ	85
1. ENDÜSTRİ TOPLUMUNUN TARİHSEL GELİŞİMİ VE ORTAYA ÇIKARDIĞI TOPLUMSAL SORUNLAR	86
2. “İKİNCİL SİSTEM” OLARAK ENDÜSTRİ TOPLUMU	91
3. TEKİNİN BAĞIMSIZLAŞMASI VE KÜLTÜRLE İLİŞKİSİ	95
SONUÇ	102
KAYNAKÇA	105
EK: HANS FREYER’İN KRONOLOJİK BİYOGRAFİSİ.....	110

KISALTMALAR

a.g.e.	adı geçen eser
a.g.m.	adı geçen makale
akt.	aktaran
AÜDTCF	Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
AÜSBF	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
bkz.	bakınız
DGS	Deutsche Gesellschaft für Soziologie (Alman Sosyoloji Derneği)
ed.	editör, derleyen, hazırlayan
İÜEF	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
krş.	karşılaştırınız
md.	madde
NSDAP	Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi)
s.	sayfa
tsz.	tarihsiz
y.	Yayın, Yayınları, Yayıncılık

GİRİŞ

Sosyoloji Türkiye'ye 19. yüzyılın sonlarında Fransız sosyolojisi üzerinden girmiştir. Fakat asıl olarak Meşrutiyet'in ikinci defa ilanından sonra -Weimar Almanya'sına benzer şekilde- hem toplum kriz üstüne kriz yaşamış hem de entelektüeller görece bir serbestlikten istifade imkanı bulmuş; bu durum sosyolojik düşüncenin gelişimi açısından verimli bir atmosfer oluşmasına katkıda bulunmuştur.

Türkiye'de Fransız sosyolojisinin etkisinde başlayan sosyoloji faaliyeti bilhassa İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Anglo-Sakson akademisinin yaklaşımlarına paralel olarak belirlenip dünya çapında geçerli kılınmaya çalışılan sosyoloji paradigma ve metotlarından da etkilenmiştir. Türk sosyolojisi üzerinde, -başta yabancı dil eğitimi ve yabancı dille eğitim yoluyla- akademik kurumsallık düzeyinde gözlenen daha yaygın ve yapısal etki, ilk dönemde Fransız sosyolojisi, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde ise Amerikan sosyolojisi etkileridir. Günümüzde de büyük oranda bu ikinci etki geçerlidir. Alman sosyolojisinin Türk sosyolojisine doğrudan etkisi ise oldukça sınırlıdır. Bu sınırlılığın altında öncelikle Türkiye'nin siyasi ve entelektüel konjonktürü yatmaktadır. Ülkemizde Almanca eğitim yapan müstakil bir üniversitenin bulunmayışı da bu durumda etkilidir.

Daha çok Karl Marx ve Max Weber isimleri özelinde tartışılmış olan Alman sosyolojisi etkisi Türkiye'de tekil olarak birkaç akademisyenin ilgileriyle sınırlı kalmıştır. Tekil kalan *doğrudan etkinin* bir başka görünümü ise, NSDAP (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei, Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi)'nin iktidara geldiği 1933 yılından itibaren ülkemize gelen Alman sosyal bilimcilerin faaliyet ve yayınlarıdır. Bu hocaların büyük kısmı Nasyonal Sosyalist rejimden kaçarak gelenlerdir. Daha az bilinen durum ise, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'da akademik görevlerinden bir şekilde uzaklaştırılan NSDAP yandaş ya da sempatzanı hocaların Türkiye'ye gelişidir.

Bu hocalardan biri olan Hans Freyer Türkiye’de etkili olmuş ve en fazla neşriyat yapmış Alman hocaların başında gelmektedir. 1953-1960 yılları arasında İstanbul ve Ankara Üniversitelerinde ders, seminer ve konferanslar vermiştir. Bu ders, seminer ve konferansların notları Türkçe’ye çevrilerek bir kısmı makale olarak çeşitli akademik dergilerde bir kısmı da kitap olarak **İçtimaî Nazariyeler Tarihi, Sosyolojiye Giriş, İndüstri Toplumu ve Din Sosyolojisi** başlıklarıyla yayımlanmıştır. Bu kitaplar, yıllarca çeşitli üniversitelerimizde ders kitabı olarak okutulmuş, özellikle ilki üç baskı yapmış ve önemli bir etki alanına sahip olmuştur. Freyer, Türkiye’de bulunduğu dönemde öğrenci yetiştirmeye de önem vermiş, çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir.

Hans Freyer’in, Alman sosyolojisine yaptığı katkı ise tabii olarak çok daha geniş çaplıdır. Freyer üzerine İngilizce’de en kapsamlı araştırmanın sahibi olan Amerikan Katolik Üniversitesi tarih profesörü Jerry Z. Muller (1954) Freyer’in söz konusu katkısı hakkında fikir verebilecek bir pasajında şöyle söylüyor:

Hans Freyer? Bu isim İngilizce konuşan çağdaş sosyal bilimci ve tarihçiler arasında pek az yankı bulmuş, genç nesil Almanlar tarafındansa neredeyse tamamen unutulmuştur. Halbuki o 1920’li yıllarda “muhafazakar devrim” hareketinin içinde yer alan en açık seçik ve tarihsel açıdan kendilik-bilinci taşıyan düşünür, Hitler’in başa gelişinden önce ve sonra Nasyonal Sosyalizme destek veren en prestijli entelektüellerden ve Federal Cumhuriyet’in ilk on beş yılında Alman muhafazakarlığının en çok kulak verilen birkaç isminden biriydi. Teorisyen olarak statüsü, Birinci Dünya Savaşı’ndan sonraki yıllarda Georg Simmel’den Karl Mannheim’a, Herbert Marcuse’dan Talcott Parsons’a kadar çok çeşitli entelektüeller tarafından takdir edilmişti. 1931 tarihli kitabı **Revolution von rechts** (Sağ Devrim)’in başlığı Weimar Cumhuriyeti’nin siyasi söylemine girmişti. Hitler başa geldikten sonra DGS Başkanı olmuş ve Avrupa’nın en seçkin tarih araştırma enstitülerinden birinin yöneticiliğini yapmıştı. 1948 yılında yayımladığı Avrupa tarihi kitabı Arnold Toynbee tarafından hayranlıkla karşılanmış ve yeni sosyal tarihin babası Werner Conze tarafından “Almanya’da savaş sonrası tarihsel bilincin bir zirvesi” olarak nitelenmişti. Geniş okuyucu kitlesince okunan 1955 tarihli **Theorie des gegenwärtigen Zeitalters** (Çağımızın Teorisi)’i Batı Almanya’daki muhafazakar düşüncenin yeniden

formüle edilmesine katkıda bulundu. 1950 ve 1960'ların en etkili Batı Alman sosyolog ve tarihçileri arasında Freyer'in birçok öğrencisi vardı.²

Gerçekten de Hans Freyer bugün Almanya'daki sosyoloji ders kitaplarında ancak formel sosyoloji bünyesinde değerlendirilebilecek katkılarıyla pek az bir yer bulabilmektedir. Aslında tarihsel sosyolojinin genel olarak maruz kaldığı bu dışlama, Freyer özelinde daha da keskinleşmiş olarak karşımıza çıkar. Örneğin bugün Alman üniversitelerinde ders kitabı olarak okutulan hacimli³ bir sosyolojiye giriş kitabında Freyer'e yarım sayfadan az değinildiği, ancak son dönemindeki endüstri toplumu eleştirisi başlığı altında ortaya attığı "ikincil sistemler" (*sekundäre Systeme*) kavramıyla yer verildiği görülmektedir.⁴ Söz konusu giriş kitabında Freyer'den "Nasyonal Sosyalist geçmişinden dolayı bugün kendisine ancak isteksizce atıf yapılan bir sosyolog" şeklinde söz edilmektedir.⁵

Gerek sosyolojinin felsefi temelleri, diğer bilimlerle ilişkisi, görevi, devlet-toplum ilişkileri, endüstri toplumu gibi konularda yazdıkları gerekse sosyolojinin 20. yüzyıl Almanya'sında kurumsallaşmasına yaptığı katkılar bir hayli önemliken, kendi ülkesinde bu şekilde unutulmuş olması, büyük ölçüde Nasyonal Sosyalist düşünceye yakınlığı, hatta bu paraleldeki teorisyenlik rolüyle ilgilidir. Freyer -tıpkı Fransız sosyolog Raymond Aron (1905-1983)'un "tarihsel ve sistematik sosyoloji okullarının birbirinden tamamen kopuk olmadığının en iyi kanıtı"⁶ dediği Max Weber (1864-1920) gibi- formel ya da tarihsel sosyoloji kapsamında değerlendirilip geçilemeyecek çeşitlilikte bir metin toplamı ortaya koymuştur. Freyer adı geçince bugün anılan tek kavramın "ikincil sistemler" olması da manidardır. Bu durumu, söz konusu kavramın, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Alman sosyoloji akademisinin yeniden yapılandırılması

² Jerry Z. Muller, **The Other God That Failed: Hans Freyer and the Deradicalization of German Conservatism**, New Jersey, Princeton University Press, 1987, s. 3.

³ Bu kitap 17x24 cm ebadında ve 452 sayfadır.

⁴ Günter Wiswede, **Soziologie: Grundlagen und Perspektiven für den wirtschafts- und sozialwissenschaftlichen Bereich**, 3. gözden geçirilmiş baskı, Landsberg am Lech, Verlag Moderne Industrie (MI), 1998, s. 265 ve 325.

⁵ Günter Wiswede, **a.g.e.**, s. 265.

⁶ Raymond Aron, **German Sociology**, New York, Free Press, 1964, s. 2.

neticesinde Almanya’da hakim paradigma konumuna yükselen ampirik anlayış içinde işlevsellik kazanmasının kolaylığıyla açıklayabiliriz.

Freyer bizce bugün formel sosyolojiye yaptığı katkılar kadar, tarihsel sosyolojiye yaptığı katkılarla da ve asıl olarak sosyoloji biliminin Alman sosyal düşünce geleneğindeki köklü pozitivizm muhalefetiyle uzlaştırılmasına dönük çabalarıyla yeniden gündeme getirilmeyi hak etmektedir. Freyer hem metodoloji itibarıyla Fransız pozitivist sosyolojisinin zıt kutbu hükmündeki Hegel-Dilthey çizgisinin kararlı bir sürdürücüsü hem de Almanya’daki ilk sosyoloji kürsüsünün kurucusu; Almanya’da sosyolojinin bir bilim olarak tesisinin öncülerindendir. Bu çelişik gibi görünen konumda durarak, sosyoloji için tutarlı bir teorik, felsefi ve metodolojik zemin kurma çabasında olmuştur.

Bugün Alman sosyolojisinin Türk sosyolojisi üzerinde dolaylı da olsa bir etkisinin bulunduğunu söyleyebiliriz. Alman sosyolojisi günümüzde Anglo-Amerikan yönelimli akademik kurumlarımız üzerinden gündeme gelmekte; özellikle II. Dünya Savaşı sonrası dönemde yürütülen modernlik tartışmalarında, özellikle postmodernizm ve yapısalcılık sonrası tartışmalarda önem kazanmaktadır. Gerek modernlik eleştirisi bağlamında gerekse disiplinler arası, sosyolojinin diğer bilimlerle ilişkisi, hermenötik gibi konulardaki metodoloji tartışmalarında Alman sosyolojisi zengin felsefi birikimiyle bitmek tükenmek bilmeyen bir müracaat kaynağı görünümündedir.

Nitekim Freyer’in sosyolojinin felsefi temellerini tartıştığı ve metodoloji sorunlarını ele aldığı kitabı olan **Theorie des objektiven Geistes**’in 1998’de İngilizceye çevrilmesi bu genel yönelime bağlanabilir. Nitekim kitabın mütercimi Steven Grosby de kitabı çevirme yönündeki kararının bir sebebi olarak, niteliksiz bir metodolojik bireyciliğin gördüğü yaygın kabulden duyduğu memnuniyetsizliği belirtmektedir.⁷

⁷ Steven Grosby, “Translator’s Introduction”, **Theory of Objective Mind**, Atina, Ohio University Press, 1998, s. vii.

Bizim çalışma alanı olarak Alman sosyolojisini seçişimizin arkasındaki saik, yukarıda sözünü ettiğimiz bu dolaylı etkinin daha iyi çözümlenmesine ve Türk sosyolojisi için yararlı bir hale getirilmesine, birincil kaynaklardan yararlanarak ufak da olsa bir katkı yapma isteğidir. Hans Freyer'i bizim için cazip kılansa hem -bugün akademi bünyesinde eksikliğini çektiğimiz- entelektüel faaliyeti etik sorumlulukla yakından irtibatlı gören tavrı açısından örnek bir sosyolog profili çizmesi hem de sosyolojik düşüncelerinin bugün ülkemizdeki yukarıda kısaca değinilen çok sayıda tartışma bağlamına yapacağını düşündüğümüz katkıdır.

Freyer hakkında Almanca'da -başta Elfriede Üner'inkiler olmak üzere- çeşitli çalışmalar yapılmışsa da, yukarıda da belirttiğimiz gibi, Freyer kendi ülkesinde halen bir tür iade-i itibar beklemektedir. Müstakil olarak Freyer üzerine odaklanan tek İngilizce kaynak da Jerry Z. Muller'in yukarıda atıf yaptığımız kitabıdır. Ülkemizde Freyer hakkında bağımsız bir kitap ya da tez çalışması bulunmamaktadır. Freyer hakkında yapılan tek çalışma 2008 yılında yayımlanan yaklaşık 50 sayfalık bir makaledir.⁸ Bu makale Hans Freyer'in Alman sosyolojisi içindeki yerini göstermek açısından önemli ipuçları sunsa da Freyer'in önemi hesaba katıldığında yeterli değildir. Ayrıca Türkçe'de tam bir Freyer bibliyografyası da bulunmamaktadır.

Çalışmamızı gerçekleştirirken öncelikle birincil metinleri temin etmeye çalıştık. Bunlardan Türkçe olanlara, birkaç makale hariç ulaştık. Freyer'in Almanca metinlerine ulaşmanın kendine göre bir zorluğu bulunmaktadır. Zira Freyer'in Almanya'da yayımlanan makalelerinin çoğu dergilerde kalmıştır. Kitaplarının yeni baskıları da yapılmamaktadır. Bunun altında Almanya'da unutturulmuş bir sosyolog olması yatmaktadır. Yine de Almanca'daki birincil ve ikincil kaynaklardan belli başlılarına, en azından tezimiz için öncelikli olanlara büyük ölçüde ulaşabildik.

⁸ Hüseyin Akyüz, "Hans Freyer", **Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler)**, Ed. M. Çağatay Özdemir, Cilt 1, Ankara, Phoenix, 2008, s. 439-492.

Yaptığımız çalışma geniş sayılabilecek bir biyografi içerdiği ve monografi niteliği taşıdığı için ağırlıklı olarak betimleyici yöntemi benimsedik. Freyer konusunda Türkçe’de yeterli literatürün olmayışı ve çalışmamızın bir yüksek lisans tezi oluşu da, bizi bu yola itti. Bunun yanında bilhassa ilk ve son bölümlerde, çeşitli analiz ve karşılaştırmalara da yer verdik. Hans Freyer ve Alman sosyolojisinin 20. yüzyılı üzerine yapılacak bu türden betimleyici çalışmalar arttıkça, analiz ve karşılaştırma için de daha sağlıklı bir zemin hazırlanmış olacaktır.

I. ALMAN SOSYOLOJİ GELENEĞİ

Hans Freyer'in Alman sosyoloji düşüncesine katkısını tahlil etmek için öncelikle bu düşünce geleneğinin Freyer'e kadar izlediği seyri; Alman sosyolojisinin kaynaklarını, bileşenlerini, oluşumunu ve kendine has tartışmalarını incelemekte yarar var. Düşüncenin, ortaya konduğu tarihsel ve toplumsal zeminden bağımsız olarak ele alınıp hakkıyla anlaşılmasının imkansızlığına paralel olarak, Alman sosyolojisinin, onu diğer milletlerin sosyolojisinden ayıran nitelikleri de, köklerini büyük ölçüde Alman toplumunun ve tarihinin özgünlüğü içinde buluyor. Bu yüzden öncelikle kısaca modern Alman tarihine ve Alman tarihi hakkındaki tartışmalara bakacak; sonra da sosyolojinin doğduğu dönem olan 19. yüzyılın son çeyreğinde Almanya'da neler olup bittiğini irdelemeye çalışacağız.

A. ALMAN TARİHİNİN ÖZGÜNLÜĞÜ

Almanya, Avrupa'nın önemli ve vazgeçilmez bir parçası olmasına rağmen, modernleşme açısından bakıldığında, Avrupa içinde özgün bir yer tutar. Alman modernleşmesi konusu, 19. yüzyılda bu toprakların batısındaki gelişmelerle kıyas edilerek gündeme getirildiğinde, Alman modernleşmesinin farklı bir seyir izlemekte olduğu da belirgin bir durum arz etmekteydi. Zaten, ilerlemeci anlayışlara ya da sonradan ortaya çıkacak modernleşme kuramlarına bağlı bir şekilde tek tip bir modernleşme olgusunun olduğunu savunmak bugünden bakıldığında oldukça zor görünüyor.

Baykan Sezer'e göre, tarihsel olarak dünyanın paylaşılmasında dışarıda kalan Almanya'nın özgünlüğü, Batı içinde millet olarak yerini alamamış, çıkarlarının Batı'yla tam olarak kesişmemiş olmasında yatmaktadır. Almanya geç sömürgeleşmiş ve geç uluslaşmışlığın sonucu olarak, Batı içindeki varlık ve kimliğini, Fransız ve İngilizlerden

farklı olarak *kültür* ile kanıtlama çabasında olmuştur. Ranke'nin kültür (*Kultur*) ve milliyet (*Nationalität*) kavramlarını eş anlamlı kullanmasını da bununla ilişkilendiren Sezer'e göre "Almanya için sorun millet olmak sorunudur."⁹

Ahmet Çiğdem de Alman sosyolojisinin özgünlüğünü Alman tarihinin özgünlüğüyle ilişkilendirmekte ve şöyle demektedir: "*Alman geleneği*, felsefe, sosyoloji, iktisat vb. alanlar fark etmeksizin, bu sıfatla ve sahip olduğu birikimle özgül bir tarihe yaslanır, özgül bir oluşum evresi vardır." Almanya özelinde ampirik verilerin "özel bir tarihsel gelişmenin, özel bir sosyolojik düşünceye, felsefi bir yoruma yol açtığı ve Alman özgüllüğü denilen olgunun, Almanya'nın özgül tarihsel evriminin ve bu evrime karşı alınan tavrın sonuçta özgül bir düşünme biçimine tekabül ettiği" fikrini doğruladığını belirten Çiğdem, Alman tarihinin özgüllüğünü, "sanayileşme" ve "sanayileşmenin politik altyapısını oluşturan ulus-devlet pratiği" olgularının Batı Avrupa'daki diğer ülkelere nazaran Almanya'da daha geç vücut bulmasıyla açıklamaktadır.¹⁰

Gerçekten de Almanya'nın 1945 yılına kadar süren tarihi takip edildiğinde ve *ancien regime*'den daha cumhuriyetçi ya da demokrat anlayışlara doğru yönelmiş olan Fransız yahut İngiliz modernleşme ve kalkınma örneklerine bakıldığında, farklı bir yön izlemiş bir yönetim anlayışıyla karşı karşıya geliriz. Napolyon savaşlarının ardından Avrupa'da inşa edilemeye çalışılan yeni düzen (*Concert of Europe*) ile birlikte Alman prensliklerinin sayısı azaltılmış, 1830'da prensliklerin büyük bir kısmı arasında gümrük birliği (*Zollverein*) sağlanmış ve 1871 senesinde de Prusya prensliğinin önderliğinde Alman birliği sağlanmıştır. Fakat Bismarck'ın yoğun çabalarıyla tesis edilen bu birlik bir imparatorluk olmuş ve bu imparatorluk yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde önce II. Wilhelm İmparatorluğu, daha sonra da Hitler'in Üçüncü İmparatorluk'u (*Drittes Reich*) olarak iki büyük dünya savaşına katılmıştır. Bütün bu süreç içinde ülke 19. yüzyılın ikinci yarısında başarı ile gerçekleştirildiğini söyleyebileceğimiz bir ekonomik

⁹ Baykan Sezer, "Ziya Gökalp ve Alman Sosyolojisi", *İÜBYYO Yıllığı*, I, İstanbul, 1988, s. 231-232.

¹⁰ Ahmet Çiğdem, "Alman Sosyolojisi ve Modernite Teorileri", *Bir İmkan Olarak Modernite: Weber ve Habermas*, 2. bs., İstanbul, İletişim, 2004, s. 88.

kalkınmaya sahne olmuştur. Ki Alman iktisatçısı Friedrich List (1789-1846)'in fikir babalığını yaptığı ekonomik kalkınma modeli doğrultusunda “daha batılı” sanayileşme modellerinden farklı bir yol izlemiş, İttihat ve Terakki iktidarı altındaki Osmanlı İmparatorluğu gibi devletlere de bir milli kalkınma modeli olarak ilham vermiştir. Sonuç olarak ortaya şöyle bir manzara çıktığı söylenebilir: “Geçen yüzyılın ortalarında hızlı ekonomik gelişme yoluna giren Almanya, politik düzeyde ‘ters’ yöne gitmiş, otoriter yönetimler altına girmiş, nihayet 1930’larda faşizmi yaşamıştır.”¹¹ Dolayısıyla “özgün” ve fakat “sorunlu” olarak nitelenebilecek bu yolun (ki bu farklılık negatif yükü olmadan *Sonderweg* olarak terimleştirilir) nasıl ortaya çıktığı ilgiye değer bir konu olmuş, bugün Avrupa’nın en önemli parçalarından biri sayılan Almanya’nın niçin bu şekilde farklı bir gelişme gösterdiği araştırılmıştır.

Alman tarihine yönelik bu *Sonderweg* yaklaşımına aslında zamanla pozitif ve negatif olmak üzere farklı değerler yüklenmiştir. Bu iki farklı değer yükünü ayıran tarihi, Nazi Almanyası’nın öncesi ve sonrası olarak belirleyebiliriz. “Pozitif *Sonderweg*”de, Almanya’nın birliğini geç tesis etmiş olmasına rağmen hızlı bir sanayileşme ve modernleşmeye yönelerek bunları başarıyla gerçekleştirmiş olması, yukarıda belirtmeye çalıştığımız şekliyle otoriter yönetim yapısına, güçlü ordusuna ve eğitim sistemine bağlanmaya çalışılmıştır. Buna göre Alman toplumunun tarihsel seyrinin bütün olarak “*batılı parlamenter demokratik sistemlerden üstün ve farklı olduğu düşünülmüştür.*” Nasyonal Sosyalist Almanya’nın 1945’te kesin yenilgiye uğratılması ve ortadan kalkmasının ardından, özellikle 1950 ve 1960’lı yıllarda ortaya çıkan modernleşme düşüncelerinde ise, yine *Sonderweg* fikri ön plana çıkar. Fakat daha önceden olumlanan olguların hepsi kötülenmiş, kapitalizmin gelişmesine paralel bir burjuva devriminin ve dolayısıyla toplumsal anlamda bir liberalizmin gerçekleşmediği söylenmiş, bunların bir anlamda Nasyonal Sosyalist Almanya’ya giden yolu oluşturduğu fikri gündeme gelmiştir. Burjuva devriminin yaşanmamış olması da bu çerçevede Alman

¹¹ Zafer Yenil ve Deniz Yenil, “Alman Tarihinin Özgünlükleri Üzerine”, **Toplum ve Bilim**, Güz 1991 (54), s. 103-115.

burjuvazisinin toprak sahibi aristokrat *Junker* sınıfından bağımsız bir sınıf olarak ayakta duramamasına bağlanmıştır. Negatif yüklü *Sonderweg* fikrini de bu yaklaşım oluşturmaktadır.¹²

Bu *Sonderweg* yaklaşımı -özellikle de negatif haliyle- David Blackbourn ve Geoff Eley tarafından eleştirilmektedir.¹³ Öncelikle bir burjuva sınıfı ve bu sınıfın gerçekleştireceği devrim ile liberalizm arasında özdeşlik kurmak ne kadar olanaklıdır diye sorar, Geoff Eley, kitabın kendisine ayrılan ilk bölümünde. Eley'e göre, liberalizmi doğuran yalnızca burjuva değil, toplum içindeki değişik sınıfların toplu çelişki ve dinamikleridir. Bu çelişki ve dinamikler ise temelde modernizasyonla birlikte ortaya çıkmıştır. Eley'e göre burjuva tek başına kendi çıkarları doğrultusunda farklı siyasi yapılarla uzlaşmaya gidebilir. Parlamenter demokratik sistem ise üretim üzerindeki kontrolün toplumun bütün katmanlarının etkisiyle olduğu bir formun sonucudur. Dolayısıyla soyut anlamda bir burjuva devrimi etkisinden ziyade farklı toplumsal bütünlükler söz konusu olabilir. Bu da farklı siyasal yapılar anlamına gelecektir. Eley, 1872-1914 arasında Almanya'daki kapitalist üretim biçiminin temsili bir demokrasiye ihtiyaç duymadığını belirterek şunu ekler: "Alman burjuvazisinin niçin onaylanmış bir liberal yolu takip etmede başarısızlığa uğradığından ziyade kendimize, niçin bu yolun ilk elde liberal olması gerektiğini sormalıyız."¹⁴ Bütün bunlar da Almanya'daki toplumsal yapı formunun temelde Alman toprakları üzerinde işleve kavuşacak bir kapitalist gelişme için yeterince uygun olduğu ve dolayısıyla Alman örneğinin bir "geri kalmışlık" olmadığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır.¹⁵

Aynı kitabın kendisine ayrılan bölümlerinde Blackbourn de Almanya üzerine yazılanlarda "negatif *Sonderweg*" bağlamında daha çok nelerin yaşanmadığından hareket edildiğini göz önüne alarak, daha çok nelerin yaşandığını göstermeye çalışmıştır.

¹² Zafer Yenil ve Deniz Yenil, a.g.m., s. 104-105.

¹³ David Blackbourn ve Geoff Eley, **The Peculiarities of German History**, Oxford ve New York, Oxford University Press, 1984.

¹⁴ Blackbourn ve Eley, **a.g.e.**, s. 90.

¹⁵ Yenil ve Yenil, a.g.m., s. 108

Buna göre, Blackbourn 19. yüzyıl boyunca Almanya’da “sessiz bir burjuva devrimi” olduğunu, kapitalizmin yalnızca sanayileşmeye bağlı ortaya çıkmadığını, daha sanayileşme gerçekleştirilmeden de görüldüğünü söyler. Burada yazar küçük meta üretimi gibi sanayileşme öncesi kapitalist gelişmelere dikkat çekmektedir. Diğer yandan ise yine toprak sahibi aristokrat *Junker*ler kapitalizme elverişli bir üretim yolunu takip etmişlerdir. Yani temelde kapitalizm yavaş bir şekilde bütün Alman ekonomisine sızmış ve yerleştirmiştir. Dahası, 1850’li yılları takiben oluşan bürokrasi, eğitimden yasal değişikliklere ve toplumsal dönüşümlere kadar kapitalizme elverişli bir ortamın yaratılmasında temel bir rol oynamıştır. Bu bir anlamda burjuva da dahil olmak üzere toplumun bütün kesimleri arasında bir uyuşma sağlanması anlamına gelmektedir. Bir burjuva toplumu oluşmaya başlamıştır ve hatta Blackbourn’un belirttiği üzere bu o kadar açık seçik bir hal almıştır ki, daha sonraki safhalarda burjuvazi toplumun diğer kesimlerini tehdit eder bir hale geldiğinde burjuvazinin daha ileriye gitmesi bu açıklık sayesinde daha kolay bir şekilde engellenebilecektir.¹⁶

Dolayısıyla Alman burjuvazisinin iddia edildiği şekliyle başarısızlığı, bir anlamda kendi başarılarının da sonucu olmuş ve “burjuva sınıfının silahlarını” kullanan işçi, köylü ve küçük burjuvazi bir toplumsal muhalefet oluşturmayı başarmıştır. Bütün toplumsal çatışmalar ve dinamikler bu araçlar sayesinde siyasal gündeme taşınabilmiştir. Bu da tersinden aslında bir burjuva devrimin başarısına işaret etmektedir. Yani Alman tarihinin özgünlüğü, bir anlamda “negatif *Sonderweg*” düşüncesini savunanların iddialarının tersine, onların olmadığını söylediklerinin belki de daha aşırı bir şekilde ortaya çıkmasındadır. Bu ortaya çıkış ise temelde burjuvazinin toplumsal dinamikler çerçevesinde yaptığı tercihlerle ilgilidir. Burjuvazinin muhafazakarlığı, aristokrasi ya da devlet ile olan ilişkisi bir yanıyla da onların toplum içinde almak ya da almış görünmek istedikleri rol ile ilgilidir. Bu da doğal olarak Alman toplumsal bütünüünün karakteristiğine uygun şekilde gerçekleşecektir. Belki şöyle bir ayrım yapılabilir: Alman burjuvazisi “daha batılı” örneklerinde olduğu gibi toplum ve devletten ayrışık değil,

¹⁶ Yenal ve Yenal, a.g.m., s. 108-111.

bizatihi onlara katışık olarak ve dolayısıyla farklı çatışma ve dinamikleri ortaya çıkararak varlığını sürdürmüştür. Zafer ve Derya Yenel’in belirttikleri üzere, “Bu dönemde burjuvazi, varolan koşullar içerisinde tercihini parlamenter demokrasiden yana değil, otoriter bir yönetimden yana kullanmıştır. Ortada burjuvazi vardır, ama demokrasi yoktur.”¹⁷

Sosyolojinin ortaya çıkışı, Fransa ve İngiltere’de, şehirleşme ve burjuva toplumunun oluşması; devlet ve toplumun birbirinden ayrılması sonucunda gerçekleşmiştir. Alman toplumu ise 19. yüzyılda hâlâ burjuva toplumuna alışmakta güçlük çekiyordu. Alman anlayışına göre; burjuva toplumu, Aydınlanma’nın kaba felsefesi, endüstrileşmenin ruhsuz mekanizmi, kaotik demokrasinin gelişimi ve ruhsal olanın maddi olana tabi kılınması anlamına geliyordu ve sosyoloji de burjuva toplumunun bu süreci haklılaştıran bilimiydi. İngiliz-Fransız tipi pozitivist sosyolojinin Alman Kayzer İmparatorluğu (1871-1918) döneminin başından itibaren reddedilmesi de böyle bir anlayışa dayanıyordu. Bu anlayışa göre Alman toplumunun sorunlarını çözmek için hukuk ve iktisat yeterliydi. Nitekim sosyoloji Almanya’da ancak yıllar sonra; Fransa, İngiltere ve Amerika’da anlaşıldığından çok farklı bir şekilde yorumlanmak suretiyle makbul bir bilim sayılıp kurumsallaşabilmiştir. Bu kabul, sosyolojinin, Batı liberalizminin bozucu etkilerine karşı, Freyer’in ifadesiyle, “burjuva toplumu çağındaki Alman toplumunun kaderi”ne katkıda bulunma misyonu yüklenerek meşrulaştırılması sonucunda gerçekleşmiştir.¹⁸

¹⁷ Yenel ve Yenel, a.g.m., 115.

¹⁸ Wolf Lepenies, **Between Literature and Science: The Rise of Sociology**, İngilizce’ye çev. R. J. Holingdale, Cambridge, Cambridge University Press, s. 235. Akt. Ahmet Çiğdem, a.g.m., s. 92-93.

B. ALMAN SOSYOLOJİSİNİN ÖZGÜNLÜĞÜ

1970 yılında DGS başkanlığını yürüten ve “Jön Türkler” diye bilinen Alman sosyolog grubuna dahil olan Erwin K. Scheuch (1928-2003)’un¹⁹ da belirttiği gibi, 1900 yılı civarında Avrupa’da eğitilmiş bir insanın İngilizce, Almanca ve Fransızca bilmesi beklenirdi. Bu da bu ülkelerdeki entelektüel yönelimler arasında yoğun bir alışveriş olmasını mümkün kılıyordu. Bu açıdan bakıldığında, Albert Schäffle (1831-1903)’nin 1884 tarihli **Gesammelte Aufsätze**’si, Ferdinand Tönnies (1855-1936)’in 1887 tarihli **Gemeinschaft und Gesellschaft**’ı, Georg Simmel (1858-1918)’in 1890 tarihli **Über Soziale Differenzierung: Soziologische und Psychologische Untersuchungen**’i ve Emile Durkheim (1858-1917)’in 1887 tarihli “La philosophie dans les universités allemandes” makalesi arasındaki ilişki buna örnek olarak verilebilir. Durkheim, Fransız bilim çevrelerinde ilk kez Alman sosyal bilim literatürünü, bilhassa Freyer’in hocalarından olan Wilhelm Wundt (1832-1920)’u ve Tönnies’i değerlendirerek tanınmış; hatta “Almansever” ya da “Alman yanlısı” (*Germanophile*) olmakla suçlanmıştı. Tönnies’in *Gemeinschaft* (cemaat, topluluk) - *Gesellschaft* (cemiyet, toplum) ayrımı, Durkheim’in “mekanik dayanışma” - “organik dayanışma” ikilisinde etkili olmuştu. Buna karşılık Tönnies de Durkheim’in “işbölümü” kavramını sosyal evrimin merkez unsuru olarak değerlendirmişti.²⁰

Bu tarz bir etkileşime rağmen Alman sosyolojisi, beslendiği felsefi gelenek itibarıyla Fransız sosyolojisinden ciddi biçimde ayrılır. Çalışmamızın bu bölümünde Alman sosyolojisini diğer milletlerin sosyolojisinden ayırt eden özelliklere; Alman sosyolojisinin kaynaklarına, bileşenlerine ve oluşumuna bakacağız.

¹⁹ 1926-1930 arası doğumlu olan ve Amerika’da öğrenim gördükten sonra ülkelere dönüp İkinci Dünya Savaşı sonrasında yeniden düzenlenen Alman akademik hayatında etkili olan sosyologlar grubu, Alman sosyolojisinde “Jön Türkler” olarak anılmaktadır. Bkz. Erwin K. Scheuch, “German Sociology”, **Encyclopedia of Sociology**, Ed. Edgar F. Borgotta ve Marie L. Borgotta, New York, MacMillan, 1992, s. 764.

²⁰ Erwin K. Scheuch, a.g.m., s. 762.

1. ALMAN SOSYOLOJİSİNİN KAYNAKLARI, BİLEŞENLERİ VE OLUŞUMU

Sosyoloji Fransa’da 19. yüzyılda doğmuş, akademik kurumsallaşmasını ise yüzyıl sonuna doğru gerçekleştirmiştir. Almanya’da sosyolojinin ismi konmuş bir faaliyet olarak ortaya çıkışı ve akademi düzeyinde kurumsallaşması ise, Fransa’ya göre daha geç olmuştur. Fakat Almanların sosyolojiye katkısı ya da Alman sosyolojisi söz konusu olduğunda tarihsel olarak “sosyoloji” isimlendirmesinin gerisine gitmek gerekmektedir. Tönnies ve Simmel gibi bilim adamlarının Durkheim’la aynı yıllarda ürettikleri “formel sosyoloji” metinleri sosyolojiye ciddi bir katkı teşkil eder. Alman sosyolojik düşüncesinin sosyolojiye asıl katkısı ise bizce, dönem dönem -bilhassa sosyolojinin krize girdiği dönemlerde- başvurulan bir felsefi birikimdir. Alman sosyal bilimcileri sosyolojinin felsefi temellerini, Alman felsefe geleneği çerçevesinde uzun uzun irdilemişlerdir. Böylece, ne zaman sosyolojinin sınırları, diğer toplum bilimleriyle ilişkisi ve felsefi temelleri tartışmaya açılacak olsa bu birikime müracaat etmek kaçınılmaz olmaktadır.

19. yüzyılda Fransa’da ortaya çıktığında sosyolojiye hakim olan metodolojik yönelim pozitivistdir. Pozitivist sosyolojinin temel tezi insan, kültür, toplum ve tarihin doğa bilimlerinin yöntemleriyle *açıklanabileceği*dir. Şüphesiz Alman sosyoloji düşüncesinin kökleri onlarda olmakla birlikte, Kant, Fichte, Herder ve Hegel’e kadar geri gitmeden, Almanya’daki “sosyoloji” öncesi sosyolojik düşüncenin yakın ataları sayabileceğimiz Wilhelm Dilthey (1833-1911), Heinrich Rickert (1863-1936) ve Wilhelm Windelband (1848-1915) ise 19. yüzyılın sonlarına doğru Alman entelektüel ortamında da etkili hale gelen bu ortodoks pozitivist anlayışı kıyasıyla eleştirmişlerdir.²¹ Hatta Dilthey ağır

²¹ Alan Swingewood, **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi**, çev. Osman Akınhay, Ankara, Bilim ve Sanat, 1998, s. 159.

hücumlarda bulunduğu sosyolojiden, pozitivist sosyolojiyi kastederek, “sosyoloji, bu cakalı ad” diye söz eder.²²

Yeri gelmişken şunu da belirtmekte yarar var ki Alman sosyolojisinde “pozitivizm tartışması” (*Positivismusstreit*) Dilthey’in temsil ettiği ilk dönem direnişiyle sınırlı değildir. Pozitivizm konusu Max Horkheimer’in 1937 tarihli “Der neueste Angriff auf die Metaphysik” makalesiyle başlayan tartışma ve 1961-2’de DGS kongresinde Popper ile Adorno, Hans Albert ile Habermas arasında gerçekleşen tartışmayla ileriki dönemlerde de yeniden gündeme taşınacaktır.²³

Tabii Dilthey, Hilmi Ziya Ülken’in de dikkat çektiği gibi, bir yandan “Comte’un natüralist sosyolojisi”ne karşı çıkarken bir yandan da “tarih felsefelerine (...) karşı koy”maktadır. Dilthey’in hareketi iki yönlüdür, pozitivism düşmanlığı kadar, “Hegel’in tarih felsefesine karşı müspet ilim zihniyetini, şahsî hürriyeti kurtarmak arzusu, tarihi sun’î bir mantık cenderesine koymamak endişesi” de onun düşüncesinin şekillenmesinde etkilidir. Nitekim Ülken’e göre Freyer’in çabası da “Hegel sistemini bir realite ilmi haline koymaya çalış”mak olmuştur.²⁴

Dilthey *açıklama* ile *anlama*’yı karşı karşıya koyar. Ona göre, insanlık eliyle yaratılan toplumsal-tarihsel alan, kendi isimlendirmesiyle *Geist* (tin, ruh) alanı, insan tarafından ancak *anlaşılabilir*. Bu anlayışın parolası, geriye doğru izleri İtalyan tarih felsefecisi Giambattista Vico (1668-1744)’ya kadar da sürülebilecek olan, “zihin sadece yaratmış olduğu şeyi anlayabilir” yargısıdır. Buna göre, “Toplum insanın özel çevresidir. Toplum bizim dünyamızdır. Oysa tabiat bize yabancıdır, dilsizdir.”²⁵ Böylece *anlamak* insan-

²² Wilhelm Dilthey, *Einleitung in die Geisteswissenschaften*’dan akt. Nermi Uygur, “Dilthey Sosyoloji Düşmanı mıdır?”, *Felsefe Arkivi*, Cilt IV, Sayı 2, İ.Ü.E.F., s. 136.

²³ Ahmet Çiğdem, “Eleştirel Teori, Bilim ve Akademi”, *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek*, 2. bs., İstanbul, Metis, 2001, s. 261. Bu tartışmanın tarafları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Janet Steward, “Sociology”, *Encyclopedia of Contemporary German Culture*, ed. John Sandford, Londra ve New York, Routledge, 1999, s. 567.

²⁴ Ülken, a.g.m., s. 92-93.

²⁵ Uygur, a.g.m., s. 138.

toplum-tarih dünyasına; *açıklamak* ise mekanik nedenselliğin hüküm sürdüğü ve insanın karışmadığı nesneler dünyasına aittir: “Tabiatı açıklarız, ruh hayatını anlarız.”²⁶

Dilthey’in bilimler sınıflamasında sosyolojiye verdiği yer de sosyolojiyi tek başına zirveye yerleştirerek ona aslan payını ayıran Comte’tan farklıdır. Dilthey, bilimlerin izlediği sırayı matematik-doğa bilimi-sosyoloji olarak koyan Comte’un bilimlerin gelişimine atfettiği çizgisel ilerlemeyi kabul eder ama sosyolojinin yerine tek bir bilimi değil, bir bilim öbeğini koyar. Dilthey, pozitivist sosyolojiyi hayat üzerine yapılan ve hayatı boğmaktan başka işe yaramayan spekülasyonlar yığını, göz alıcı masallar olarak görür ve *Geist* alanı hakkında bilim yapmanın o kadar kolay olmadığına dikkat çeker. Ona göre bu zor vazife tek bir bilim tarafından altından kalkılacak cinsten değildir. Böyle bir bilimsel çalışma için gereken bilim öbeği, Dilthey’in siyaset bilimi, iktisat, hukuk, psikoloji, sosyoloji, estetik, edebiyat, müzik gibi bilimlerin birlikte ve aralarında yardımlaşarak çalışmasını öngörerek bu bilimlere topluca verdiği isimle *Geisteswissenschaften* (manevi bilimler ya da tin bilimleri)’dir.²⁷

“Güneybatı Alman Okulu” olarak da bilinen, Windelband ve Rickert’in benimsediği anlayış da Dilthey’in yaklaşımıyla ciddi benzerlikler taşır. Dilthey’in bilimleri doğa ve tin bilimleri şeklinde ayırmasına paralel olarak Windelband bilimleri, genel yasaların yerleştirilmesini kapsayan *nomotetik bilimler* (doğa bilimleri) ile bir defalık ve yinelemesiz olayları kapsayan *idiografik bilimler* (insan-toplum-tarih bilimleri) olarak ayırır.²⁸

Kültür kavramına özel bir önem ve anlam veren Rickert ise *bilimsel metodoloji* ile *kültürel metodoloji* arasında yaptığı ayrım, Windelband’ın ayrımını bir adım ileri taşımıştır. Ona göre “kültür bilimleri” (*Kulturwissenschaften*), kültürü insan

²⁶ Wilhelm Dilthey, *Ideen über eine beschreibende und zergliedernde Psychologie* (Bütün Eserleri, Cilt 5), Leipzig ve Berlin, 1954, s. 144’ten akt. Kâmiran Birand, *Dilthey ve Rickert’te Manevî İlimlerin Temellendirilmesi (Kâmiran Birand Külliyyatı, Cilt 2)*, Ankara, Akçağ, 1998, s. 24

²⁷ Uygur, a.g.m., s. 141-143.

²⁸ Swingewood, a.g.e., s. 163.

eylemlerinin ürünü olan, dolayısıyla insani değerlerle yüklü bir şey olarak gören anlayış çerçevesinde anlam sorunlarını keşfedip irdeler. Böylece kültür bilimleri metodolojisi “değer-bağımlı”dır. Doğa bilimleri ise değerden bağımsız olan nesneleri inceler. Buna göre kültürel biçimler, bir parçasını oluşturdıkları kültürün değerleri temelinde analiz edilebilir. Rickert’e göre sosyo-kültürel fenomenler, nedensel analiz terk edilmeden, değer ve anlamlarına göre yorumlanmalıdır.²⁹ Rickert’in bu yönde ortaya koyduğu metodoloji, Max Weber üzerinde ciddi bir etki yapmıştır.³⁰ İşte Alman sosyoloji düşüncesi 20. yüzyıla, pozitivist 19. yüzyıl sosyolojisine karşı bu teorik ve metodolojik direncin düşünsel verimlerini devralarak girmiştir.

Hans Freyer’in kendi yaklaşımına da paralel olarak diyebiliriz ki, sosyoloji biliminin kuruluş aşamasını St. Simon, Comte ve Spencer’in dahil olduğu İngiliz-Fransız sosyolojisinden, başka bir deyişle Fransız pozitivisminden ibaret saymak doğru değildir. Sosyolojinin bir bilim olarak ortaya çıkış ve sosyolojik düşüncenin ilk verimlerinin ortaya konusu tek bir kaynağa dayanmamaktadır. Sosyolojiyi, sosyoloji öncesi dönemden ayırırken iki kökten, iki kopuştan söz edebiliriz. Bunlardan ilki felsefi temellerini büyük ölçüde Fransız aydınlanması ve Fransız İhtilali’nde bulan pozitivist çizgidir. Sosyoloji öncesi sosyolojik düşünceye -yukarıda ana hatlarını kısaca anlattığımız- ikinci geçiş hattı ise, Hegel kaynaklı Alman düşüncesidir. Bu düşüncenin ana başlıkları ve gündemleri ise Alman toplumunun sorunlarına, önceliklerine göre -yine yukarıda anlatmaya çalıştığımız şekilde- ilk çizgiden önemli oranda farklılık arz etmektedir.³¹

²⁹ Swingewood, **a.g.e.**, s. 163-164.

³⁰ Rickert-Weber bağlantısı konusunda bkz. Fritz Ringer, **Weber’in Metodolojisi: Kültür ve Toplum Bilimlerinin Birleşimi**, Çev. Mehmet Küçük, Ankara, Doğu Batı, 2003. Ayrıca bkz. Guy Oakez, **Weber and Rickert: Concept Formation in the Cultural Sciences**, Cambridge, MIT, 1988.

³¹ Hans Freyer, **İktisatî Nazariyeler Tarihi**, Türkçe’ye çev. Tahir Çağatay, 3. bs., Ankara, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1977, s. 33.

2. ALMAN SOSYOLOJİSİNİN İKİ DAMARI

Raymond Aron Fransızca olarak 1936'da yayımladığı **La Sociologie Allemande Contemporaine** başlıklı önemli kitabına yazdığı önsöze, Alman sosyologların çoğunlukla 19. yüzyılın “ansiklopedik sosyoloji”si ile 20. yüzyılın “analitik sosyoloji”sini ayırt ettiklerini söyleyerek başlıyor. Comte ve Spencer’ın temsil ettikleri anlayışa göre; bütün sosyal bilimlerin zirvesi ya da sentezi olan sosyoloji, kanun ve değerleri tespit edecek; bütün bir insan soyunun sosyal hayatını ve baştan sona tarihini açıklayacaktır. İşte Almanya’ya Fransa ve İngiltere üzerinden ulaşmış büyük ölçüde reddedilen sosyoloji bu “ansiklopedik sosyoloji”dir.³²

Burada “analitik sosyoloji”den kasıt öncelikle 20. yüzyılda Almanya’da gelişen sosyolojidir. Buna göre sosyoloji zirve filan değil, sosyal bilimlerden bir sosyal bilimdir. İnsanlık tarihinin anlamını, kurallarını bulup çıkarmak iddiasında ya da niyetinde de değildir. Aron bu Alman analitik sosyoloji geleneğini, aralarında felsefî farklar olsa da, birbirinden tamamen ayrı olmadıklarını belirttiği iki ana kola ayırarak inceler. Bunlardan ilki temel toplumsal ilişkiler, toplumsal grup tipleri, toplumun statik yapısını inceleyen “sistematik sosyoloji” ya da daha yaygın isimlendirmesiyle “şekli (*formal*) sosyoloji”dir. İkincisi ise “burjuva toplumu”nun gelişiminin kanunlarını ya da en azından teorisini konu edinen “tarihsel sosyoloji”dir. Georg Simmel, Ferdinand Tönnies, Leopold von Wiese (1876-1969), Alfred Vierkandt (1867-1953) ve Othmar Spann (1878-1950)’ın dahil olduğu *şekli sosyoloji* topluma ilişkin analizlerinde insanı ve toplumsal eylemi merkeze alırken; Frans Oppenheimer (1864-1943), Alfred Weber (1868-1958), Karl Mannheim (1893-1947) ve Max Scheler (1874-1928)’in oluşturduğu *tarihsel sosyoloji* kültüre ve nesnel varlıklara odaklanır.³³

³² Aron, **a.g.e.**, s. 1.

³³ Aron, **a.g.e.**, s. 2-3.

Aron'un, kitabın kısıllığını sebep göstererek tabloya dahil etmediği³⁴ Karl Marx (1818-1883) ve Marksist sosyoloji de Alman tarihsel sosyolojisi içinde önemli bir yere sahiptir. Mesela Tönnies, 1887 tarihli **Gemeinschaft und Gesellschaft**'ının (Topluluk ve Toplum ya da Cemaat ve Cemiyet) önsözünde Marx'ı "en dikkate şayan ve en derin toplumsal felsefeci, kapitalist üretim tarzını keşfeden bilgin ve (Tönnies'in) kendisinin yeni kavramlarla anlatmaya çalıştığı aynı fikre anlatım kazandırmayı deneyen düşünür" diye tanımlar. Marx 1890'larda akademinin ilgi alanına girmiş; 1894'teki ilk uluslararası sosyoloji kongresinde Tönnies ve çeşitli ülkelerden pek çok bilgin Marx'ın sosyoloji kuramını tartışan tebliğler sunmuştur. Hatta Tönnies 1921'de müstakil olarak Marx üzerinde duran bir de kitap yayımlayacaktır. Simmel, Mannheim, Weber ve Frankfurt Okulu mensupları üzerinde de Marx'ın doğrudan ve dolaylı etkileri belirgindir.³⁵

Marx için açtığımız parantezi kapatarak devam edecek olursak, *şekli sosyoloji* bünyesinde "mikroskobik" ve "makroskobik" bakış açıları vardır. Simmel'in temsil ettiği *mikroskobik bakış açısında*, toplumsal çerçeveyi bireysel eylem açısından değerlendirilir; kişiler arasındaki ilişki ve olaylar, başka bir deyişle karşılıklı eylemler (*Wechselwirkung, reciprocal action*) mercek altına alınıp analiz edilir. Sosyolojiyi "toplumsal dünyanın geometrisi" olarak anlayan Simmel burada, ayrı hedefler taşıyan, zaman ve mekanca da birbirinden farklı olan toplumsal grupların paylaştıkları ortak formlara odaklanır. Spann'ın temsil ettiği *makroskobik bakış açısında* ise kolektif hayatın yarattığı senteze dayalı bütünlük ele alınır.³⁶

Tarihsel sosyoloji bünyesinde faaliyet gösteren sosyologlar ise insanlık tarihinin genel özelliklerini betimlemek, tarihsel dünyanın farklı kısımlarını ayırt etmek, düşünceleri tarihsel dönem veya sınıfların ifadesi olarak yorumlamak gibi amaçlara yönelir.

³⁴ Aron, **a.g.e.**, s. 3, 1. dipnot. Kitabın sonundaki kapsamlı sayılabilecek tarihsel sosyoloji bibliyografyasında da Marx'a yer verilmemiştir.

³⁵ Tom Bottomore, "Marksizm ve Sosyoloji", Çev. Mete Tunçay, **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi I**, Ed. Tom Bottomore ve Robert Nisbet, Yay. Haz. Mete Tunçay ve Aydın Uğur, İstanbul, Kırmızı, 2006, s. 198-201.

³⁶ Aron, **a.g.e.**, s. 4-5.

Fenomenlerin genel karakteristiklerini tespitten çok tekil örneklerin betimlenmesi önceliklidir. Toplumun doğasını açığa çıkarmak değil, tarihsel evrimin yorumlanması hedeflenir. Tarihsel sosyoloji kişiler arası ilişkiyi incelemeyi; nesnel oluşumlarla ve kültür, devlet, hukuk gibi kolektif gerçekliklerle ilgilenir. Buna göre sosyoloji bir evrensel tarih teorisi gibi anlaşılır ve tarih felsefesine biçilen vazifeleri devralır; dünyanın tecrübelerinden hareketle bugünün sorunlarına çözüm bulmaya çalışır.³⁷

3. 20. YÜZYIL BAŞLARINDA ALMAN SOSYOLOJİ ORTAMI VE LEIPZIG OKULU

Alman İmparatorluğu'nun son günlerinde sosyoloji Almanya'da seçkin bir akademi şeklinde kurumsallaşmıştı. DGS'nin başında, kurulduğu günden 1933'e kadar başkanlık yapan Tönnies vardı,³⁸ Werner Sombart (1863-1941) yardımcı, Leopold von Wiese perde arkasındaki asıl yönetici ya da akıl hocası, Simmel ile Max Weber de önde gelen sosyologlar konumundaydı.³⁹

Alman sosyolojisi Birinci Dünya Savaşı yıllardan sonra girilen Weimar Cumhuriyeti döneminde (1919-1933) yoğun bir kaynaşma yaşadı.⁴⁰ Bu entelektüel kaynaşmayı iki açıdan Weimar döneminin toplumsal ve siyasal şartlarıyla ilişkilendirmek mümkündür. Öncelikle bu dönemde Almanya'da ilk kez başarılı bir demokrasi rejimi kurulmuştur. Bu serbestlik ortamı, bilimsel faaliyetlerin de gelişmesine katkıda bulunuyordu. İkinci olarak, bu dönemde Almanya kriz üstüne kriz yaşıyor ve siyasal sistem kendi içinde

³⁷ Aron, **a.g.e.**, s. 37.

³⁸ Kurumun ikinci başkanı 1933'te yönetime getirilen Freyer'dir.

³⁹ Scheuch, **a.g.m.**, s. 762.

⁴⁰ Scheuch, **a.g.m.**, s. 763.

birçok çatışan unsur barındırıyordu. Bu toplumsal çatışma ve krizlerin sonucunda da - pek çok zaman görüldüğü gibi- sosyolojik araştırma ve tartışmalar yoğunlaşıyordu.⁴¹

Weimar döneminde sekiz akademik derginin isminde “sosyoloji” lafzı geçiyordu, sekiz de isminde sosyoloji geçmeyen sosyoloji dergisi vardı.⁴² 1925’e kadar müstakil bir sosyoloji bölümü kurulmadıysa da⁴³ bu yıllarda sosyolojiyi felsefe, iktisat, hukuk gibi disiplinlerle ilişkilendiren kırk kadar profesörlük vücuda getirildi. 1920’li yıllardaki sosyolojik canlılığın bir başka görünümü de kurulan enstitülerdir. 1919’da Köln Üniversitesi bünyesinde ilk kalıcı araştırma enstitüsü kuruldu: *Forschungsinstitute für Sozial- und Verwaltungswissenschaften* (Sosyal ve İdari Bilimler Araştırma Enstitüsü).⁴⁴ Bunu 1923 yılında Frankfurt Üniversitesi marksist eğilimli “aktivist entelektüeller”ce kurulan ve bugün Frankfurt Okulu olarak anılan *Institute für Sozialforschung* (Sosyal Araştırmalar Enstitüsü) izledi.⁴⁵ 1930’ların başına gelindiğindeyse neredeyse bütün Alman üniversitelerinde sosyoloji dersi açılıyordu. Scheuch’a göre “rahatsız edici derecede partizanca” olan 1920’ler Alman entelektüel hayatının ve sosyoloji ortamının güzel yanı, çok fazla tarafın olduğu bu dönemde her tarafın diğer taraflara kulak kabarttığı bir bilimsel atmosfer yaşanmış olmasıdır.⁴⁶

“1920’lerde pek çok farklı yönde gelişme gösteren sosyolojide baskın figür bulunmuyordu. Weimar Cumhuriyeti’nin yerel birimlerinde bile fiili olarak

⁴¹ Volker Meja, Dieter Misgeld ve Nico Stehr, “German Sociology: A Retrospective”, **Modern German Sociology**, Ed. Volker Meja, Dieter Misgeld ve Nico Stehr, New York ve Oxford, Columbia University Press, 1987, s. 32.

⁴² Scheuch, a.g.m., s. 763.

⁴³ Sosyoloji adına ilk kez 1925 yılında müstakil bir bölüm açılacaktı. Leipzig Üniversitesi bünyesinde kurulan bu kürsünün başında da Freyer vardı.

⁴⁴ Scheuch, a.g.m., s. 763. Dombrowsky, bu tarihi 1921 olarak vermektedir. Wolf R Dombrowsky, Tönnies, Simmel, Weber: Almanya’da Modernizasyona İlk Yaklaşımlar, Güncel Sonuçlar ve Eleştirel Bir Bakış, **75. Yılında Türkiye’de Sosyoloji**, Ed. İsmail Coşkun, İstanbul, Bağlam, 1991, s. 71-84

⁴⁵ Martin Jay, **Diyaletik İmgelem: Frankfurt Okulu ve Toplumsal Araştırmalar Enstitüsünün Tarihi 1923-50**, çev. Ünsal Oskay, 2. Bs., İstanbul, Belge, 2005, s. 30.

⁴⁶ Scheuch, a.g.m., s. 763.

paradigmatik bütünlük yoktu.”⁴⁷ Bu merkezler Frankfurt, Köln, Berlin ve Leipzig’ti. Alman akademisine hakim olan çoklu paradigmaların süreç içinde izlediği değişimin seyrini, Almanya’nın genelindeki seyirleri büyük ölçüde yansıtması açısından, Freyer’in de önce öğrencisi sonra hocası olacağı Leipzig Üniversitesi üzerinden takip etmek mümkündür.

Leipzig Üniversitesi Hans Freyer’in düşünce dünyasında da önemli bir yerde durur. Leipzig Sosyoloji Okulu’nun öncülüğünü yapmasında, bu üniversitedeki hocalarının onun üzerindeki etkisi belirgindir. Freyer bu yıllarda Leipzig’de felsefe, tarih, iktisat, psikoloji ve edebiyat okumuştur.⁴⁸ Buradaki hocaları, spesifik olarak sosyoloji ile ilgili olmasa da, genel olarak dönemin etkisini Alman Tarih Okulu, Sosyal Bilimler Hareketi ya da romantik felsefenin burada da etkinlik kazanmasıyla devam ettirmeleri açısından önemli figürlerdir. Bu yanıyla, Leipzig Sosyoloji Okulu’na giden yolda, Leipzig Üniversitesi ve buradaki hocaların ilgi alanlarına yakından bakmakta yarar var.

19. yüzyıl felsefesine egemen olan düşüncelerden biri de “mekanik ruh” anlayışıdır. Almanya’da ise bu akımın etkisi özellikle belirgindir. 1840’lı yıllarda kurulan Berlin Fizik Topluluğu, tüm fenomenlerin fiziksel kavramlarla açıklanabileceği gibi bir anlayış geliştirmişti. Daha çok 19. yüzyıl fizyolojisi tarafından ortaya atılıp geliştirilen mekanizm, ampirisizm, materyalizm, deneyleme ve ölçme gibi düşünce, metot ve uygulamaları onlar da paylaşırlar. Bu noktada, fenomenlerin fiziksel kavramlarla açıklanması ya da organizmanın tamamen fizyo-kimyasal enerjiden kaynaklanan bir güçle hareket ettiği fikri, Hans Freyer’in hocası olan Wilhelm Wundt’un psikoloji çalışmalarını da temelden etkilemiştir. O dönemdeki fizyoloji ve psikoloji çalışmalarına önderlik eden Wundt, “bilimsel bilginin nesnel ve öznel unsurlarını birleştirme” gibi bir gayretin içinde idi ve bu düşünce, Hans Freyer’i “Bir Gerçeklik Bilimi Olarak

⁴⁷ Mario Rainer Lepsius, “Sociology in the Interwar Period: Trends in Development and Criteria for Evaluation”, **Modern German Sociology**, Ed. Volker Meja, Dieter Misgeld ve Nico Stehr, New York ve Oxford, Columbia University Press, 1987, s. 40.

⁴⁸ Jerry. Z. Muller, **The Other God That Failed**, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1987, s. 34.

Sosyoloji” konusunda, soyut kavram ve materyalleri, toplumsal olgularla birleştirme noktasına sürüklemişti.⁴⁹

Leipzig Sosyoloji Okulu’nun kurulmasında ise Alman Tarih Okulu, Sosyal Bilim Hareketi ve romantik felsefe arasındaki iletişim özel bir rol oynamıştır. “Siyasal ve ulusal düşüncelere kaynaşmış” olan bu akımlar, pozitivist ve mekanist olarak bilinen, tarihçi Karl Lamprecht, iktisatçı Karl Bücher ve Wundt gibi Freyer’in hocalarını da etkisi altına almıştı. Wundt ve Lamprecht gibi akademisyenler, yıllarca ampirik monografik araştırmalar yaptıktan sonra, daha kapsayıcı tarih teorilerine ihtiyaç duymaya başlamışlardı.

Açıkkası, 19. yüzyılında başında Protestanlığa alternatif bir şekilde idealist felsefeden çıkarılan kendi kendini yetiştirme (*Bildung*) *ethosu* yüzyılın ortalarında yerini ampirik çalışmalara bırakmış ve Hegelcilik bir suçlama (Arthur Schopenhauer’in *Hegelei* sıfatı ile) haline gelmişti. Yüzyılın sonu ve yirminci yüzyılın başında ise artık gençlik hareketi ve akademisyenlerin birçoğu, Almanlara tarihteki yerlerini işaret edecek yeni bir düşünce sistemi ihtiyacı duyuyorlardı.⁵⁰ Bu yıllarda, Lamprecht, Erich Brandenburg, Bücher ve Wundt, Freyer üzerinde etkili olan hocalar olsa da, özellikle daha genç kuşaktan Raoul Richter (Freyer’i Nietzsche ve mevcut ahlaki sistemleri eleştiren başka düşünürlerle tanıştırır), Johann Plenge (Freyer’i sosyalizm tarihi, ütöpik sosyalistler ve Marx’a yönlendirir), ve Krueger gibi akademisyenler Freyer’in üzerinde daha özellikli bir etkiye sahiptirler. Bu isimler özellikle çağın kültürü ve toplum yapısı konusundaki fikirlerini oluşturmada ve 1910’lardaki gençlik hareketi ile olan ilişkisini daha bilimsel bir çerçevede kurması yönünde yönlendirici olurlar.⁵¹

Freyer’in hocaları aynı zamanda yukarıda anlatılmaya çalışıldığı şekilde bir tarih düşüncesi peşinde koşmaktadırlar. Bu bağlamda, “kolektif bilinç, halk psikolojisi,

⁴⁹ Akyüz, a.g.m., s. 450.

⁵⁰ Muller, a.g.e., s. 36.

⁵¹ Muller, a.g.e., s. 35.

kolektif ruh, halk ruhu, kültür toplulukları ve halk ekonomisi gibi konuları, dönemin benimsenen bilimsel görüş ve yöntemlerini kullanarak incelemişlerdir.” Freyer’in hocaları, Hegel’in eserlerinin yorumlanmasına ön ayak olmuşlardır. Özellikle de sonradan Freyer’in akademik danışmanı olacak olan Felix Krueger⁵² hem Hegel’in çalışmalarının yaygınlaşmasına hem de Wilhelm Dilthey ile birlikte çalışarak onun tarihsel psikoloji ve sosyolojiye kaynaklık edebilecek metodolojik çalışmalarının oluşmasına katkıda bulunmuştur. Lamprecht ve Wundt ise özellikle Alman Tarih Okulu ve romantik felsefenin kavramlarını genişçe ve değişik bağlamlara da uyarlayarak kullanmışlar ve bu doğrultuda Hans Freyer ve Leipzig Sosyoloji Okulunu yönlendirmişlerdir. **Theorie des objektiven Geistes** adlı yapıtında “Freyer, Hegel düşüncesi ile kendi dünya görüşünü birleştiren yönlendirici bilim (*Orientierungswissenschaft*) adını verdiği bir çalışma ortaya koymuştur ki, bu çalışma, Hegel düşüncesinin en son halkası olarak değerlendirilmektedir.”⁵³

Freyer de aslında böyle bir yönlendirmeye hazır gözükmemektedir. Freyer doktora tezinin ilk referansı olarak filozof Johannes Volkelt’i seçmişti. Volkelt, felsefe tarihi ve estetik alanlarında ün yapmıştı, ama aynı zamanda farklı alanlara dair pedagojik çalışmalar içindeydi. Çalışmalarında edebiyata özellikle yer veriyor, Goethe’nin şiirlerini, Hebbel’in dramlarını analiz ediyor ve Alman şiirinin gelişimini Kant sonrası felsefe ile birlikte ele alıyordu. Freyer, Volkelt üzerinden gelişkin bir tarih anlayışı edinmiş ve bunu Lamprecht’in tarih anlayışı üzerine oturtmuştu. Freyer’in tezi de daha sonra yine Lamprecht’in Kültür ve Evrensel Tarih Enstitüsü (*Institut für Kultur und Universal Geschichte*) tarafından yayımlanacaktır. Lamprecht’in başında bulunduğu bu enstitüde dersler çok yönlü olarak veriliyordu ve öğrencilerin kültürel gelişimi bütün unsurlarıyla beraber birlik halinde sağlanmaya çalışılıyordu. Lamprecht, dünya görüşü ile bilimi birbirleriyle ilişkilendirerek açıklıyor ve enstitüdeki çalışmaları kültür ve bilgi sosyolojisine doğru yönlendiriyordu. Wundt ise bu sıralarda sosyoloji ile tarih bilimi arasındaki

⁵² Muller, a.g.e., s. 35.

⁵³ Akyüz, a.g.m., s. 451.

diyalektik ilişki üzerine odaklanmıştı. Ona göre sosyoloji pozitif ampirik bir bilim olarak var olamazdı. Felix Krueger ise tek ve bireysel olanı uzun süreli sosyal yapılar içinde ele almaya çalışıyordu. Bireyin tecrübesinin psikolojik anlamı, onun içinde bulunduğu yapının mantığına dair bir soruyu da beraberinde getirmeliydi.⁵⁴

Leipzig Üniversitesi'nin tin bilimleri geleneği aynı zamanda Dilthey'in felsefesinden de etkilenmişti. Psikoloji ve sosyoloji alanlarındaki yeni ampirik çalışmalar tarih ve felsefe ile birlikte ele alınıyordu. Yapıya ve tarihin aşamalarına dair gözlemler yapılıyordu:

[B]ütün kültürel hayat alanlarının birleştirilmesi ve bunların bütünsel bir tarihi gelişim içinde yeniden düzenlenmesi Leipzig tin bilimleri geleneğinin en önemli ortak konusuydu. Her biri bir diğerini doğuran tarihsel durumlara dair sosyo-psişik konumların mantıksal silsilelerinin oluşturulması, ve bugünkü fiili yapıların bir toplumun sürekli sıçrayıp duran bütünsel gelişimi içinde bu silsilelerden öğrenilmesi, zamana tabi olmayan rasyonalite ve tarih arasındaki çatışmaya o günlerde Leipzig Okulu tarafından üretilmiş çözümdü. Gerek Karl Lamprecht, gerekse Wilhelm Wundt ve Felix Krueger, hepsi kendi meşrebince bunu başarmaya çalışıyorlardı.⁵⁵

Bu dönemde, yani yirminci yüzyılın daha başlarında, en önemli yaklaşım bir “sentez” arayışı peşinde olmaktır. Yapılan çalışmalarda, her şeyi açıklayabilecek bir bütünlüğe varılmaya çalışılmaktadır. Böylece yeni bir dünya görüşü (*Weltanschauung*) ve *Orientierungswissenschaft* arayışı, aynı zamanda dönemin akademisyenlerini ve öğrencilerini gençlik ve reform hareketleri ile iyice yakınlaştırır. Bu da yoğun bir siyasi hareketliliğin herkesin gündemine girmesi anlamına gelmektedir. Bu noktada özellikle de I. Dünya Savaşı'nın arifesinde olunduğu hatırdan tutulmalıdır. Yeni milliyetçilik ve emperyalizm fikirleri, yeni oluşmakta olan sosyoloji disiplini içinde bolca tartışılma fırsatı

⁵⁴ Efriede Üner, *Soziologie als “Geistige Bewegung” -Hans Freyers System der Soziologie und die “Leipziger Schule”-*, Weinheim, VCH, 1992, s. 22-24.

⁵⁵ Üner, a.g.e., s. 25.

bulurlar. Bu yıllar aynı zamanda Freyer'in sosyoloji anlayışının ve radikal muhafazakarlığının da oluştuğu yıllardır.⁵⁶

⁵⁶ Muller, **a.g.e.**, s. 35-37.

II. HAYATI VE ESERLERİYLE HANS FREYER⁵⁷

Bu bölümde Hans Freyer'in hayatını eldeki kaynaklar elverdiğince geniş ve ayrıntılı bir şekilde ele almaya, böylece içinde yetiştiği toplumsal ve entelektüel ortamla kurduğu ilişkiyi ve entelektüel yönelimlerinin arka planını göstermeye çalışacağız. Freyer'in siyasetle kurduğu bağ, bilhassa tartışmalı bir konu olan Nasyonel Sosyalizm karşısındaki tavrı; yetiştiği üniversite, öğrencisi olduğu hocalar, ilişki kurduğu insanlar; öğrencileri gibi hususlar da açıklığa kavuşturulmaya çalışılacak. Biyografi kapsamında, yeri geldikçe belli başlı eserlerine de kısaca değinilecek.

Bir sosyoloğun düşüncesini daha iyi anlamak için, aldığı akademik formasyonun ve hocalarının ötesinde; içinde yetiştiği toplumsal ortama ve yer aldığı çevrelere de bakmak gerekir. Bu sebeple, 1887 doğumlu Freyer'in özellikle liseyi bitirip yüksek öğrenimine başladığı 1907 yılından Birinci Dünya Savaşı'na katıldığı 1914'e kadar atmosferini soluğu Leipzig şehri ve gidip geldiği komşu şehir Jena özelinde Birinci Dünya Savaşı öncesi Almanya'nın toplumsal ve kültürel atmosferini de biyografi kapsamında yakından irdedeceğiz. Yeri geldikçe, siyasi kamplaşmalara, bunların sosyal düşünceye katkılarına ve Freyer'in söz konusu kamplar karşısındaki konumlanışına da bakmaya çalışacağız. Son olarak da Freyer'in tam bibliyografyasına yer vereceğiz.

1. HANS FREYER'İN HAYATI

Hans (Johannes) Freyer 31 Temmuz 1887'de Almanya'nın Saksonya eyaletinin Leipzig şehrinde, Protestan bir ailenin oğlu olarak doğdu. Freyer de ömrünün sonuna kadar bu

⁵⁷ Buradaki biyografi büyük ölçüde şu kaynaklardan yararlanılarak hazırlanmıştır: Elfriede Üner, "Freyer, Hans (Johannes)" md., **Lexikon des Konservatismus**, Graz/Stuttgart, Leopold Stocker Verlag, 1996; Heike Delitz, "Freyer, Hans (Johannes)" maddesi, **Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon** içinde, Cilt XXVIII, Sütun 628-665, Nordhausen, Verlag Traugott Bautz, 2007; "Hans Freyer", Hüseyin Akyüz, **Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler)**, Ed. M. Çağatay Özdemir, Cilt 1, Ankara, Phoenix, 2008, s. 439-492 ve internet ansiklopedisi Wikipedia'nın Almanca versiyonundaki "Hans Freyer" maddesi. Bunun dışındaki kaynaklar yeri geldikçe belirtilecektir.

inanişına bağlı kaldı. Annesi Helene Freyer hemşire, babası Ludwig Freyer ise postane müdürüydü. Dresden-Neustadt'taki Kraliyet Seçkinler Lisesi'nde (*Königliches Elitengymnasium*) gördüğü lise öğrenimini 1907 yılında tamamladı. Aynı yıl Leipzig'e dönerek yüksek öğrenime başladı. Greifswald Üniversitesi'nde başladığı lisans öğrenimini Leipzig Üniversitesi'nde sürdürdü; felsefe, tarih, psikoloji ve iktisat⁵⁸ okudu. Freyer Leipzig Üniversitesi'nde tarihçi Karl Lamprecht (1856-1915), psikolog ve felsefeci Wilhelm Wundt (1832-1920), iktisatçı Karl Bücher (1847-1930) ve felsefeci Johannes Volkelt (1848-1930)'in öğrencisi oldu. Aydınlanma'nın tarihine ilişkin ilk çalışmalarını, hocası Lamprecht'in -ve Wundt'un- benimsediği “evrensel tarih” (*universalhistorisch*) anlayışı çerçevesinde gerçekleştirdi. 1911 yılında “18. Yüzyıl Felsefe Tarihinin Tarihi” (*Geschichte der Geschichte der Philosophie im achtzehnten Jahrhundert*) başlıklı bitirme teziyle felsefe doktoru unvanı alarak Leipzig Üniversitesi'nden mezun oldu.

1911-1914 yılları arasında Thüringen eyaletindeki Serbest Wickersdorf Reform Okulu (*Reformschule der Freien Schulgemeinde Wickersdorf*) bünyesinde görev aldı. Alman pedagoji tarihinde “Reform Pedagojisi” (*Reformpädagogik*) olarak bilinen ve 19. yüzyıl sonlarında başlayıp 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yoğunlaşan akımın önemli isimlerinden ateist eğitimci Gustav Wyneken (1875-1964)'in de içinde bulunduğu bir grup “isyankar pedagog” (*Pädagogischer Rebellen*) tarafından 1906'da kurulan bu okul, Alman tarihinin en önemli proje okullarındandır. Eğitim sisteminde radikal bir değişiklik hedefleyen okul, öğrencilere dünya görüşü (*Weltanschauung*) kazandırma, öğretmen-öğrenci ilişkileri, karma eğitim, cinsellik eğitimi gibi konularda yenilikler öngörüyordu. Burada, başta müzik olmak üzere sanat eğitime de özel bir önem veriliyordu. Okulun ilk müdürü olan ve siyasi olarak solda yer alan Wyneken, muhafazakar kanadın tepkileri sonucunda 1909'da bu görevinden alınsa da Freyer'in burada çalıştığı yıllarda da okul

⁵⁸ Farklı kaynaklarda *Volkswirtschaftslehre* (halk iktisadı) ve *Nationalökonomie* (milli iktisat) şeklinde geçmektedir.

üzerindeki etkisini sürdürdü.⁵⁹ Freyer okutman olarak buradaki eğitim reform ve yenileme çalışmalarına katkıda bulundu.

Freyer 1913 ve 1914 yıllarında **Zeitschrift für pädagogische Psychologie** (Pedagojik Psikoloji Dergisi) ve **Zeitschrift für pädagogische Psychologie und experimentelle Pädagogik** (Pedagojik Psikoloji ve Deneysel Pedagoji Dergisi) dergilerinde kitap eleştirileri yayımladı. Bu eleştirilerden biri de Wyneken'in **Schule und Jugendkultur** (Okul ve Gençlik Kültürü) başlıklı çalışması hakkındaydı.

Thüringen'de çalıştığı yıllarda fırsat buldukça Berlin'e giderek burada kendi çalışma ve araştırmalarını sürdürdü. Araştırmaları sırasında, Almanya'da "biçimler sosyolojisi" ya da "formel sosyoloji"nin kurucusu⁶⁰ olan Georg Simmel'le (1858-1918) tanıştı ve dostlukları Simmel'in ölümüne kadar devam etti.

Freyer 1914'te I. Dünya Savaşı'na katıldı ve 1918'e kadar askerlik yaptı. Savaş bitince Thüringen eyaletinin üniversite şehri olan Jena'ya döndü. Burada Sera Çevresi'nin paralelindeki çalışmalarını kaldığı yerden devam ettirdi. Dönemin gençlik hareketine, "kalkışma nesli"ne (*Aufbruchsgeneration*) hitap eden felsefi yazılar kaleme aldı. Bu paralelde yayımladığı ilk kitap Alman Kayzer İmparatorluğu (1871-1918)'nin yerini Weimar Cumhuriyeti (1918-1933)'nin aldığı 1918 tarihini taşıyan **Antäus: Grunlegung einer Ethik des bewußten Lebens** (Anteos: Bilinçli Hayat Etiğinin Temelleri)'dir. Bu kitap bir yandan gençlik hareketinin etik alanındaki sorunlarına çözüm arar ve manevi gelişimine yön vermeye çalışırken bir yandan da siyaset alanında yeni bir halk topluluğu, bir "hizipsiz anavatan" (*Vaterland ohne Partei*) oluşturulmasını hedefler.⁶¹

⁵⁹ "Freie Schulgemeinde Wickersdorf", Wikipedia (Almanca), (Çevrimiçi) http://de.wikipedia.org/wiki/Freie_Schulgemeinde_Wickersdorf, 26 Eylül 2009.

⁶⁰ Raymond Aron, **German Sociology**, New York, Free Press, 1964, s. 5; Julien Freund, "Max Weber Zamanında Alman Sosyolojisi", çev. Kubilay Tuncer, **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi I**, ed. Tom Bottomore ve Robert Nisbet, yay. haz. Mete Tunçay ve Aydın Uğur, İstanbul, Kırmızı, 2006, s. 237.

⁶¹ Elfriede Üner, **Soziologie als "geistige Bewegung" -Hans Freyers System der Soziologie und die "Leipziger Schule"**-, Weinheim, VCH, 1992, s. 3.

Bu noktada 20. yüzyıl başı Almanya’ında “eğitimli burjuvazi”nin kültürel atmosferini şekillendiren “kültürel reform hareketi”ne ve Freyer’in yakından ilişki kurduğu -Jerry Z. Muller’in tarafından “Alman eğitimli bujuvazi çevresinde Birinci Dünya Savaşı’ndan önceki birkaç onyılıda heyecan uyandıran çok sayıda kültürel reform hareketinin bağlantı noktası” şeklinde nitelenen- Sera Çevresi’ne kısaca değinmekte yarar var.

Birinci Dünya Savaşı’ndan önceki yirmi yıl boyunca Alman “eğitimli bujuvazi”si (*Bildungsbürgertum*) çevresinde birçok kültürel yenilenme hareketi ortaya çıkmıştır. Almanya’da bu dönemde gelişen milliyetçilikten de etkilenen bu hareketler genel adıyla “kültürel reform hareketi” (*Reformbewegung*) olarak bilinir.⁶²

Giderek daha baskın bir karakter kazanan “teknoloji toplumu” ve Alman işçi sınıfının Sosyal Demokrat Parti aracılığıyla politik açıdan mobilize olması 1900’ler Almanya’sının “eğitimli burjuvazi”sinde bir endişeye yol açıyordu. İşte bu endişe, kültürel yenilenme arayışının temel motivasyonu olarak belirmektedir. “Eğitimli burjuvazi” kendisini “sanayi burjuvazisi”nden ve “ticari burjuvazi”den (*Besitzbürgertum*) özenle ayırır. Eğitimli burjuvalar diğerlerinden farklı olarak, orta sınıfın üst ve orta tabakalarından gelip üniversite ya da en azından lise (*Gymnasium*) tahsili gerektiren işlerde çalışmaktadırlar ve çoğu Protestan’dır.⁶³

Savaştan önceki yirmi yılın kültürel yenilenme hareketleri, İmparatorluk Almanya’sı kültüründe materyalist değerlerin egemenlik kurmasına ve zenginliğin aşırı itibar kazanmasına karşı çıkar. Bu dönemde ortaya çıkan, sigara ve içkiden uzak durma, vejetaryenlik, folklor ve doğa tutkusu gibi eğilimler; Alman İmparatorluğu’nda gerçekleşen şehirleşme, endüstrileşme ve teknolojikleşme yönündeki dönüşümlerden

⁶² Muller, a.g.e., s. 30.

⁶³ Muller, a.g.e., s. 31.

duyulan rahatsızlığın ifadeleridir. Bu anlamda eğitimli burjuvazi, varlıklı burjuvaziye atfedilen değerlere karşı çıkmaktadır.⁶⁴

Sera Çevresi bilhassa 1910’larda gençlik üstünde etkili olan “kültürel reform hareketi”nin önemli bir parçasıdır. Gençlik hareketi için de önemli bir figür olan yayıncı Eugen Diederichs (1867-1930) öncülüğünde kurulan bu küçük elitist genç topluluk, temelde üniversite öğrencilerinden oluşmaktadır. Bu gençler aynı zamanda “Alman Serbest Öğrenci Hareketi” (*Freideutsche Studenten*) ve “Serbest Okul Toplulukları” (*Freischulgemeinden*) gibi öğrenci hareketleri içinde faaldirler.⁶⁵

1896’da kendi adıyla bir yayınevi kuran Diederichs, 1912’de “eylem, fiil, amel” anlamına gelen **Die Tat** adıyla kurulan derginin önce yayıncısı, sonra da editörü olur. Diederichs düzenlediği konferanslarla kültürel yenilenme hareketini oluşturan trendlerin birçoğunun yaygınlaştırılması işini başarılı bir şekilde yerine getirir. Max Weber bu konferanslardan biri için övgü olarak “dünya görüşleri kırkambarı” (*Warenhaus der Weltanschauungen*) ifadesini kullanmıştır. Gerçekten de Diederichs gerek dergide gerekse yayınları arasında her türlü dünya görüşünden yazara ve esere yer verir. Dergide ve yayınevinde eserleri yayımlanan isimler arasında Friedrich Nietzsche, Hermann Hesse, Walter Benjamin, Georg Lukacs, Martin Buber, Ernst Krieck ve Karl Korsch gibi komünist, nasyonal sosyalist ya da siyonist çizgiye yakın yazarlar da vardır. Bunun yanında Bergson, Çehov, Gorki, Jaures ve Ruskin gibi isimlerden çeviriler yayımlanır. Muller’in deyimiyle Diederichs’in yayıncılık faaliyeti 1910’lardaki “siyasi ve kültürel avant-garde”ın bir panoraması”nı çizer.⁶⁶

⁶⁴ Burada 1950’ler Amerikası’ndaki Beat Hareketi ve 1960’lar sonuyla 1970’lerde Almanya, Amerika ve Fransa’da ortaya çıkan Öğrenci ve Hippi Hareketleri akla gelebilir. Orta sınıf kültürüne ve şehirleşme-endüstrileşme sürecinin sonuçlarına karşı çıkış açısından bu hareketler arasında bir benzerlik bulunduğu söylenebilir. Bilhassa City Lights kitabevi ve aynı isimli yayınevinin sahibi Amerikalı Lawrence Ferlinghetti ile birazdan daha ayrıntılı değineceğimiz Eugen Diederichs arasındaki benzerlikler dikkat çekicidir. Yine de Birinci Dünya Savaşı öncesinde, 1910’lar Almanya’sındaki bu hareketliliğin toplumsal, entelektüel ve felsefi kökenleriyle yönelimleri bir hayli farklıdır.

⁶⁵ Muller, **a.g.e.**, s.32.

⁶⁶ Muller, **a.g.e.**, s.32.

Diederichs'in kendi eleştirel eğilimi, temelde estetik ve biraz da halkçıdır. Onun en büyük derdi; güzelliğin eksikliği ve Alman kültürel hayatındaki parçalılıktır. Diederichs aynı zamanda, nüfusun en az modernleşmiş kesimi olan köylüler arasında yaşayagelen premodern ve Hıristiyanlık öncesi kültürel formların restorasyonunu hedefliyordu.⁶⁷ Sera Çevresi'nin ismi de eski bir halk dansından gelmektedir⁶⁸ ve Diederichs'in putperest Cermenik anlamlar taşıyan Gündönümü Bayramı'nı (*Sonnenwende*) diriltme çabalarıyla da ilişkilidir.

Jena ve Leipzig'deki üniversite öğrencilerinin bu çevreye rağbeti, Diederichs'in aslında belirsiz olan düşünsel eğilimlerinden çok açık fikirliliğinden, samimiyetinden ve *epater le bourgeois*'e⁶⁹ hazır oluşundan gelmekteydi. Düzenli gayriresmi akşam buluşmaları; felsefe tartışmaları; Rilke, Stefan George ve Hofmannsthal gibi çağdaş yazarlarla yapılan okuma toplantıları; müzik, dans ve tiyatro etkinlikleri; ve en önemlisi (sigara alkol yasağı ve pratik kadın-erkek eşitliği de dahil olmak üzere) ortak bir hayat tarzı Sera Çevresi'ni bir arada tutan unsurlardı.

Sera Çevresi'nde herkesin kendi kendisini geliştirip yetiştirmesine; başta müzik olmak üzere yüksek bir sanat ve edebiyat kültürü edinmeye önem veriliyordu. Sera Çevresi, üyelerine, hem kolektif yaşama tecrübesi ve arkadaş grubuna gösterilen bağlılığı (*Geselligkeit*) hem de tek tek kendilerini geliştirmelerini (*Einheitlichkeit des Lebens*) öğütüyordu. Aynı hedeflere sahip ve kafaları uyuşan genç erkek ve kadınların bir arada bulunmasından doğan duygusal sıcaklık da çevrenin dikkate değer bir unsuruydu.⁷⁰

Freyer daha doktora tezi üzerinde çalıştığı 1910 senesinden itibaren bu çevrenin üyesiydi ve bu çevrenin lideri konumundaki Diederichs, Muller'in deyimiyle onun "akademi-dışı akıl hocası"ydı. Ulusal yayın yapan büyük bir dergide çıkan ilk makalesi (Oswald

⁶⁷ Muller, **a.g.e.**, s. 32-33.

⁶⁸ Elfriede Üner, **a.g.e.**, dipnot I-3, s. 215.

⁶⁹ Bu Fransızca ifade, Baudelaire ve Rimbaud'nun da içinde olduğu 19. yüzyıl son dönemi Dekadan Fransız şairlerinin çılgınlığını ifade etmektedir: "Burjuvaziye sarsın!"

⁷⁰ Muller, **a.g.e.**, s. 34.

Spengler'in **Batının Çöküşü** hakkında kitap eleştirisi, 1919) Diederichs'in çıkardığı **Die Tat**'ta çıktığı gibi, erken dönem eserlerinden ikisi (1918 tarihli **Antäus** ve 1923 tarihli **Prometheus**) Diederichs Yayınevi tarafından yayımlanmıştı.⁷¹ Freyer akademik çalışmalarını Leipzig'te neşrederken, gençlik hareketine dönük çalışmalarını Jena şehrinde Diederichs'den çıkarıyordu. Bu yayınevi 1930'lu yıllarda da Freyer'in yeni çalışmalarını yayımlamaya devam etmiştir.

1920'de "19. Yüzyıl Felsefi Düşüncesinde İktisadın Değerlendirilişi" (*Die Bewertung der Wirtschaft im philosophischen Denken des 19. Jahrhunderts*) başlıklı doçentlik teziyle felsefe doçenti oldu ve profesör adayı doçent (*Privatdozent*) olarak Leipzig Üniversitesi'ne atandı. 1922-1925 yılları arasında Kiel Üniversitesi'nde felsefe ordinaryüs profesörü (*Ordentlicher Professor*) olarak görev yaptı. Burada verdiği dersler kültür felsefesi üzerineydi.

1923'te **Theorie des objektiven Geistes: Eine Einleitung in die Kulturphilosophie** (Nesnel Tinin Teorisi: Kültür Felsefesine Giriş) başlıklı önemli teorik çalışmasını ve Sera Çevresi'nin idealist "gençlik kültürü felsefesi"ni yansıtan⁷² **Prometheus: Ideen zur Philosophie der Kultur** (Promete: Kültür Felsefesine Dair Düşünceler)'u yayımladı. Bu çalışmalar onun akademik ve siyasi çevrelerde tanınmasını sağladı. Bu iki kitaptan 1998 yılında **Theory of Objective Mind** adıyla İngilizce'ye de tercüme edilen ilki, çok sayıda araştırmacının ısrarla üzerinde durduğu bir yapıt oldu. Aynı yıl Käthe Lübeck ile evlendi. Freyer'in bu evlilikten Dietrich, Ursula, Barbara ve Brigitte adlarında dört çocuğu olacaktır.

1925'te (1938'e kadar yaşayacağı) Leipzig'e döndü ve burada, Leipzig Üniversitesi'nde sosyoloji ordinaryüs profesörü olarak Almanya'daki ilk sosyoloji kürsüsünün başına geçti. Freyer'in en verimli dönemi Leipzig'teki Sosyoloji Kürsüsü'nde çalıştığı bu

⁷¹ Jerry Z. Muller, **a.g.e.**, s. 30-34.

⁷² Elfriede Üner, **a.g.e.**, s. 2.

yıllardır. Leipzig Üniversitesi Sosyoloji Bölümü bünyesindeki çalışmaları başlangıçta bu yeni disiplinin mantıksal ve tarihi-felsefi temelleri üzerinde yoğunlaştı.

1930 yılında Freyer, yeni bir sosyoloji anlayışı öneren önemli teorik eseri **Soziologie als Wirklichkeitswissenschaft: Logische Grundlegung des Systems der Soziologie**'yi yayımladı (Gerçeklik Bilimi Olarak Sosyoloji: Sosyoloji Sisteminin Mantıksal Temelleri; Leipzig ve Berlin, B.G. Teubner). Bunu 1931 yılında, kendi anlayışı çerçevesinde bir sosyoloji tarihi okuması sunan ve sosyoloji öğretimini amaçlayan **Einleitung in die Soziologie** izledi (Sosyolojiye Giriş; Leipzig, Quelle & Meyer).

Freyer'e göre hocalarının pozitivizmi ve Hegel felsefesiyle hesaplaşma içinde, tipik toplum yapıları açığa çıkarılmalı ve bunların tarihsel gelişim kanunları ortaya konmalıydı. Sosyoloji somut tarihsel bir tezahür olarak ancak Batı Aydınlanması sonrasında mümkün olmuştu. Sosyoloji, daha önce hiç var olmamış bir toplumsal özgürleşmenin, kendisini bilimsel bir özdüşünüm olarak açığa vurmasıydı. Bu sayede sosyoloji hem bugünün toplumsal değişimini ortaya koyan bir "Gerçeklik Bilimi" (*Wirklichkeitswissenschaft*), hem de bu değişimin yönünü toplum iradesine göre tayin etme görevini de üstlenen, politik etiğe denk bir bilim olarak ortaya çıkmaktaydı.

Freyer 1920'lerin ikinci yarısından itibaren siyasetle ilgili çalışmalarını da yoğunlaştırmaya başladı. 1925 tarihli **Der Staat: Staat und Geist** (Leipzig, F. Rehfelden) ve 1931 yılında Sera Çevresi'nden yayıncı Diederichs tarafından yayımlanıp aynı yıl yeni baskı yaparak toplam 5000 basılan **Revolution von rechts** (Sağ Devrim; Jena, Diederichs) başlıklı eseri bu çalışma sonucu ortaya konan yapıtlardan oldu.

Leipzig Üniversitesi'ne bağlı Sosyoloji Enstitüsü'nün adı 1933'te Kültür Tarihi ve Evrensel Tarih Enstitüsü (*Institut für Kultur- und Universalgeschichte*) olarak değiştirilmişti. Freyer aynı yıl enstitünün başına geçti ve öğrencisi Arnold Gehlen'i

(1904-1976) asistanı olarak enstitüye aldı. Siyaset Bilimi Ordinaryüs Profesörü olarak burada kendini siyaset bilimi kürsüsündeki faaliyetlerine verdi. **Pallas Athene: Ethik des politischen Volkes** (Athena: Politik Halkın Etiği; Jena, Diederichs, 1935) yine Diederichs tarafından yayımlandı. Bu kitabı yine siyaset bilimi kürsüsündeki çalışmalarının verimlerinden olan **Die politische Insel: Eine Geschichte der Utopien von Platon bis zur Gegenwart** (Politik Ada: Platon’dan Bugüne Ütopyaların Tarihi; Leipzig, 1936) ve **Machiavelli** (Leipzig, Bibliographisches Institut, 1938) izledi.

Bu yıllarda ortaya koyduğu çeşitli düşünceleriyle Nasyonal Sosyalist “gençlik hareketi”ni (*Jugendbewegung*) etkilemiş olmakla birlikte hiçbir zaman bizzat bu harekete katılmadı, Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi (*NSDAP, Nationalsozialistischen Deutschen Arbeiterpartei*) üyesi olmadı. Yine de öğrencileri Gehlen, Helmut Schelsky (1912-1984) ve Karl Heinz Pfeffer (1906-1971)’in Nasyonal Sosyalist harekete katılmalarına ses çıkarmadı, hatta onları bu konuda destekledi. 1933’te Ferdinand Tönnies Nasyonal Sosyalistlerle ters düşmesi sonucu DGS başkanlığından istifa edince boşalan başkanlık görevine getirildi. Freyer bir yıl sonra derneğin faaliyetlerine son vermiştir. Bir yaklaşıma göre, başkanlık görevini kabul ederek, bu makam aracılığıyla siyasal ayırım gözetmeksizin Alman bilim, sanat ve kültür adamlarını korumaya çalıştı. Benzer bir yaklaşım, kurumun faaliyetlerine son verişini, sosyoloji biliminin Nasyonal Sosyalist rejime daha ileri derecelerde angaje olmasının önüne geçmek istemesine bağlamaktadır.

Bu noktada öğrencileri hakkında bir parantez açarak Gehlen ve Schelsky’yi kısaca tanıtmakta yarar görüyoruz. Leipzig Üniversitesi’nde felsefe okuyan Gehlen, Freyer’in asistanlığını yapmıştır. Felsefi antropoloji, sosyoloji ve felsefe alanlarındaki eserleriyle II. Dünya Savaşı sonrası dönemde akademik söylemin oluşmasında önemli bir rolü vardır. Gehlen’in üzerinde ısrarla durduğu konuların başında sosyal kurumlar ve öngörülebilir toplumsal davranışlar açısından üstlendikleri vazife gelmektedir. Savaş Sonrası dönemin etkili sosyologlarından olan Schelsky de Freyer ve Gehlen’in öğrencisi

olmuştur. Hocalarının temsil ettiği felsefi antropoloji ve muhafazakarlık geleneğini tevarüs eden Schelsky Alman akademisinin 1945 sonrası yeniden şekillenişinde önemli roller almış ve ampirik sosyal araştırmaların önemini vurgulamıştır. Bunun yanı sıra Bielefeld Üniversitesi bünyesindeki, Almanya'nın en büyük sosyoloji bölümünün kuruluşunu gerçekleştirenlerden biri olmuştur.⁷³

Freyer 1948'e kadar bir yandan Leipzig'teki Kültür Tarihi ve Evrensel Tarih Enstitüsü ve Leipzig Üniversitesi'ndeki idari ve akademik görevlerini yürütürken, 1938-1945 yılları arasında da Budapeşte'de misafir profesör olarak kültür tarihi ve kültür felsefesi dersleri verdi. 1941-1944 yılları arasında Budapeşte'deki Alman Bilim Enstitüsü'nün (*Deutschen Wissenschaftlichen Institut*) müdürlüğünü üstlendi. Buradaki görevi sırasında, içinde Nasyonal Sosyalist rejimin muhaliflerinin de bulunduğu çok sayıda Alman bilim adamına sahip çıktı, bunların istihdam edilmelerine yardımcı oldu.

1 Mart 1945 tarihinde Leipzig Üniversitesi siyaset bilimi kürsüsünü bırakıp aynı üniversitenin sosyoloji kürsüsündeki görevine döndü. 1944-1948 yılları arasında Leipzig'te yaşayan Freyer, Nasyonal Sosyalizme yakınlığı yüzünden 1947'de görevinden alındı, 1948 Şubatı'nda ise üniversitedeki işine son verildi. Aynı yıl Batı Almanya'ya sığındı.

Leipzig Üniversitesi'nden atıldığı bu tarihten vefat ettiği 1969 yılına kadar Batı Almanya'da yaşadı. 1948-1952 yılları arasında Brockhaus Yayınları'nın, Hessen eyaletinin başkenti olan Wiesbaden'daki bürosunda editörlük ve yöneticilik yaptı; "Büyük Brockhaus" başlıklı ansiklopedi projesini yürüttü.

Batı Almanya'da da uzun zaman üniversitelerde görev alamadı. Göttingen Üniversitesi'nde göreve başlama girişimleri Nasyonal Sosyalizme yakınlığı sebebiyle

⁷³ Meja, Volker, Dieter Misgeld ve Nico Stehr: (Ed.) **Modern German Sociology**, New York ve Oxford, Columbia University Press, 1987, s. 453 ve 459.

Aşağı Saksonya Eyaleti Kültür Bakanı tarafından engellendi. 1953'te eski öğrencilerinden Schelsky'nin aracılığıyla Nordrhein-Westfalen eyaletindeki Münster  niversitesi'nde Emekli Sosyoloji Ordinaryüs Profesörü (*Emeritierter Ordentlicher Professor*) olarak göreve başladı. Burada unutulmuş bir düşünür olarak bilimsel faaliyetlerine devam etti ve 1963 yılında emekli oldu.

Münster  niversitesi'nde çalışmaya başladığının üçüncü yılında en popüler ve çok dile çevrilmiş eseri olan **Theorie des gegenw rtigen Zeitalters**'i yayımladı ( ağımızın Teorisi; Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt, 1955). Kitap Almanya'da birkaç yıl içinde 10.000 baskıyı geçti. 1958'de İspanyolca'ya, 1965'te Fransızca ve Portekizce'ye, 1999'da da Yunanca'ya çevrildi. Bu kitapla Herbert Marcuse başta olmak üzere birçok sosyologun, içinde yaşadığımız  ağ ile ilgili görüşlerini etkiledi.

Bu dönemde; 1953-1957 ve 1959-1960 aralıklarında birkaç defa Türkiye'ye geldi; Ankara ve İstanbul  niversitelerinde misafir profesör olarak dersler verdi. İlk gelişi İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin davetiyle 9-21 Ocak 1953 tarihleri arasında gerçekleşti. Burada verdiği altı konferans, orijinal metinleriyle birlikte ** ndstri  ağı** başlığıyla kitaplaştırıldı (Türkçe'ye  ev. Bedia Akarsu ve Hüseyin Batuhan, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1954).

Hans Freyer'in Türkiye'ye ikinci kez gelişi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin daveti üzerine gerçekleşti. 1954 yılında bu fakültede dersler ve konferanslar verdi, aynı fakülte bünyesinde sosyoloji kürsüsünün kurulmasına ve gelişmesine önemli katkılarda bulundu. Burada okuttuğu derslerin ve verdiği konferansların, hem Almanca ve hem de Türkçe metinleri, bu fakültenin araştırma dergisinde makale olarak ve ayrı basım halinde yayımlandı.

M. Rami Ayas, Freyer Hoca'nın Ankara  niversitesi'nde verdiği derslerle ilgili şu bilgileri veriyor:

[Nusret Hızır] Hans Freyer'in evine, öğrencilerle ziyarete gittiğinde, beni de birlikte götürdü. (...) Hans Freyer'in İlkçağ Felsefe Tarihi, İctimaî Nazariyeler Tarihi (...) derslerine düzenli bir şekilde devam ettim. Hans Freyer'in, Felsefe Bölümü Kitaplığı'nda verdiği Tarih Felsefesi Seminerlerini belirtmeden geçmemek gerek. Hasan Ali Yücel'in ve İlahiyat Fakültesi'nden Felsefe Doçenti Kâmuran Birand Hanım'ın da katıldığı bu seminerlerde Freyer'in anlattıklarını Nusret Hızır Bey ânında Türkçe'ye çeviriyordu. Ne var ki bu anlatılanlar ancak orada tutulan notlarda kaldı. İctimaî Nazariyeler Tarihi dersinde ise Freyer ve Çağatay beraber derse girer, masaya birlikte otururlar, Freyer ders için hazırladığı Almanca metni okur, Çağatay da daha önce hazırlamış olduğu çevirisini okur, bizler de hızlı bir şekilde not tutardık. Bu ders notları 1960'lı yıllarda kitap olarak çıktı.⁷⁴

Üçüncü olaraksa Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne çağrıldı. 1955-1956 yılının bütün ders yılı ve 1956-1957 yılı yaz sömestri zarfında sosyoloji kürsüsünün başında bulunarak çeşitli dersler verdi. Bu dönemde, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde ders verdiği sırada Dil ve Tarih-Coğrafya'da da tarih felsefesi seminerleri verdi. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde 1955-1956 ders yılında sosyolojiye giriş mahiyetinde ve "Einführung in die Soziologie" başlığı altında verdiği dersler 1957'de **Sosyolojiye Giriş** başlığıyla yayımlandı.⁷⁵

Arık bu kitabın girişinde, "Münster Üniversitesi Hukuk Fakültesi Sosyoloji Ordinaryüs Profesörü Dr. Hans Freyer'in şahsiyeti her türlü takdirin üzerindedir. Sosyolojiye getirdiği yeni ışıklar, bu ilim sahasının yetkili bilginlerinin kabul ettiği gibi, büyük kuruculara has kudrettedir," dedikten sonra, "Bu yıl [1957] tedris ettiği dersleri, "Endüstride Hareketlilik" adı altında ayrıca neşretmeyi kuvvetle umuyoruz," diye

⁷⁴ K. Gülçiçek Ayas, "EK 2: M. Rami Ayas'ın Dönem ve Şahıslarla İlgili Hatıra ve Değerlendirmeleri", **Türk Din Sosyologları - M. Rami Ayas**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, İstanbul, 2007 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

⁷⁵ Hans Freyer, **Sosyolojiye Giriş**, Türkçe'ye çev. Nermin Abadan, (AÜSBF Dekanı Prof. Dr. Kemal Fikret Arık'ın "Eser Hakkında"sı ve Prof. Dr. Yavuz Abadan'ın "Müellifi Takdim"iyle), Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1957.

Hüseyin Akyüz, adı geçen makalesinde **Sosyolojiye Giriş**'in 1931 tarihli **Einleitung in die Soziologie**'nin tercümesi olduğunu belirtmektedir (s. 441). Fakat bu iki kitap -aralarında içerik benzerlikleri ve aynı konuları ele alan bazı bölümler olsa da- farklı kitaplardır.

eklemektedir.⁷⁶ Fakat sözü edilen bu kitap yayımlanmamıştır.

Freyer'in Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde verdiği bazı konferans, seminer ve derslerle birkaç makalesinin tercümesi de Türkçe'de yayımlanmıştır. Adı geçen fakültede “Vom Ursprung der griechischen Philosophie” başlığıyla verdiği konferans Nusret Hızır tarafından tercüme edilmiş ve orijinal Almanca metniyle birlikte “Yunan Felsefesinin Menşei Üzerine” başlığıyla makale olarak **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**'nde yayımlanmış, ayrı basımı da Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları tarafından yapılmıştır (1956). Konferansın konusu, Yunanlıların insan düşüncesine katkıları ve Freyer'e göre Antik Yunan felsefesine çok şey borçlu olan bugünkü felsefe sistemlerinin bu borçlarının mahiyetidir.

Freyer'in yine aynı fakültede verdiği “Das neue Bild der Weltgeschichte” başlıklı açılış dersi de aynı mütercim tarafından tercüme edilerek “Cihan Tarihinin Yeni İmajı” başlığıyla aynı şekilde yayımlanmıştır (1957). Freyer bu dersinde, “dünya tarihi”nin ne anlama geldiğini anlatmakta ve ilkelikten uygarlığa, basitten karmaşığa ve zayıftan güçlüye doğru tek bir çizgi halinde bir ilerleme öngören klasik evrimci tarih görüşünü reddederek yıldızların arka arkaya değil, aynı zaman diliminde parlayıp sönmeleri şeklinde, tek çizgi üzerinde yürümeyen bir “dünya tarihi” anlayışını savunmaktadır.

Freyer'in bu yıllarda Türkçe'de yayımlanan makalelerinden biri “Über die Sozialgeschichte des XIX. und XX. Jahrhunderts: Zugleich eine Kritik der marxischen Soziologie” başlıklı konferansın “XIX. ve XX. Yüzyılların Sosyal Tarihi Üzerine: Aynı Zamanda Marx Sosyolojisinin Bir Tenkidi” başlığıyla ve belli olmayan bir mütercim tarafından yapılan tercümesidir (1956). Konferans Batı'da endüstrinin gelişmesiyle birlikte toplumsal ilişki düzeninde meydana gelen değişimleri ele almakta, bu bağlamda Marx'ın görüşlerini eleştirirken Alman muhafazakârlığının tezlerini savunmaktadır.

⁷⁶ Freyer, **Sosyolojiye Giriş**, s. iii.

Freyer'in Ankara Üniversitesi'nde verdiği bir başka sosyoloji dersinin notları da Tahir Çağatay'ın tercümesiyle ve **İçtimai Nazariyeler Tarihi** başlığıyla kitap olarak yayımlanmıştır (Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1960). Bu kitap daha sonra Tahir Çağatay'ın ilave bölümleriyle Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları tarafından iki defa daha basılmış, ayrıca yıllarca ders kitabı olarak okutulmuş, öyle sanıyoruz ki konuların derin vukuf sahibi bir müellif tarafından açık seçik ve kolay anlaşılır şekilde anlatılmış olması sayesinde sosyolojiye giriş kitabı olarak akademi dışı çevrelerde de rağbet görmüştür.⁷⁷ Kitap Akyüz'ün de belirttiği gibi **Soziologie als Wirklichkeitswissenschaft** ve **Einleitung in die Soziologie** kitaplarının ders notu haline getirilmesiyle, bu iki kitaptan kaynak belirtilmeden yapılan alıntılarla oluşturulmuştur.⁷⁸

Freyer, 1959-1960 öğretim yılında da Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne davet edildi, burada verdiği din sosyolojisi dersleri de ülkemizde neşredildi.⁷⁹ Freyer'in din sosyolojisi alanında çıkan tek müstakil çalışması ve Türkçe'de bu alandaki yayınların ilklerinden olması, eserin önemini artırmaktadır.

Freyer'in Türkiye'deki sosyoloji ortamına katkısı, **İçtimai Nazariyeler Tarihi** başta olmak üzere eserleriyle sınırlı değildir. Freyer Ankara Üniversitesi'ndeki bilim ortamını bilimsel birikimiyle zenginleştirmiş ve çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Ayrıca eserleri Tahir Çağatay, Amir Kurtkan, Orhan Türkoğlu ve Mehmet Taplamacıoğlu gibi birçok sosyolog ve sosyal bilimci tarafından uzun yıllar temel kaynak ve ders materyali olarak kullanılmıştır.

⁷⁷ Kitap 2007 yılında bile, bir sosyolog-köşe yazarı tarafından verilen bir okuma listesinde sosyoloji alanında okunacak ilk kitap olarak geçmektedir. Bkz. Ali Bulaç, "Ne Okumalı", Dünya Bülteni, (Çevrimiçi) http://www.dunyabulteni.net/author_article_detail.php?id=2608, 28 Eylül 2009.

⁷⁸ Hüseyin Akyüz, a.g.m., s. 443.

⁷⁹ Freyer, Hans: **Din Sosyolojisi**, çev. Turgut Kalpsüz, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1964, s. v.

Türkiye dışında İspanya’da da misafir öğretim görevlisi olarak bulunan ve 1960 yılında Madrid Üniversitesi’nde konferanslar veren Freyer, Münster Üniversitesi’nden emekli olduğu 1963 yılından sonra, ömrünün son yıllarını geçireceği Baden-Württemberg eyaletinin Baden-Baden şehrindeki Ebersteinburg’a taşındı. Freyer 18 Ocak 1969 tarihinde burada vefat etti.

2. HANS FREYER’İN TAM BİBLİYOGRAFYASI

a. Kitapları

Die Geschichte der Geschichte der Philosophie im achtzehnten Jahrhundert, (Doktora Tezi, Felsefe), Leipzig, 1911; Beiträge zur Kultur- und Universalgeschichte, No. 16, 1912.

Antäus: Grunlegung einer Ethik des bewußten Lebens, (baskı adedi: 2.000) Jena: E. Diederichs, 1918; (baskı adedi: 3.000) Jena, E. Diederichs, 1922.

Die Bewertung der Wirtschaft im philosophischen Denken des 19. Jahrhunderts, (Doçentlik Tezi, Felsefe), Leipzig: Engelmann, 1921; (gözden geçirilmiş 2. baskı) Leipzig: W. Engelmann, 1939; (Leipzig 1921 baskısının tıpkıbasımı) Hildesheim: Gg Olms, 1966.

Prometheus: Ideen zur Philosophie der Kultur, (baskı adedi: 2.000) Jena: E. Diederichs, 1923.

Theorie des objektiven Geistes: Eine Einleitung in die Kulturphilosophie, Leipzig-Berlin: B.G. Teubner, 1923; (gözden geçirilmiş ve kısmen değiştirilmiş 2. baskı) Leipzig-Berlin: (3. baskı) B.G. Teubner, 1928; Leipzig-Berlin: B.G. Teubner, 1934; (Leipzig-Berlin 1934 baskısının tıpkıbasımı) Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1966; (Leipzig-Berlin 1934 baskısının tıpkıbasımı) Stuttgart: Teubner, 1966; (Leipzig-Berlin 1934 baskısının tıpkıbasımı) Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1973.

Der Staat: Staat und Geist, (Arbeiten im Dienste der Besinnung und des Aufbaus, Cilt:

1), Leipzig: F. Rehfelden, 1925; (2. baskı) Leipzig: Ernst Wiegandt Verlagsbuchhandlung, 1926.

Soziologie als Wirklichkeitswissenschaft: Logische Grundlegung des Systems der Soziologie, Leipzig-Berlin: B.G. Teubner, 1930; (2. baskı) Stuttgart: Teubner, 1964.

Revolution von rechts, Jena: Diederichs, 1931 (baskı adedi: 3.000); Jena: Diederichs, 1931 (baskı adedi: 2.000).

Einleitung in die Soziologie, Leipzig: Quelle & Meyer, 1931.

Pallas Athene: Ethik des politischen Volkes, Jena: Diederichs, 1935.

Die politische Insel: Eine Geschichte der Utopien von Platon bis zur Gegenwart, Leipzig 1936; (2. baskı, Ed. Elfriede Üner) Wien-Leipzig: Karolinger, 2000.

Machiavelli, Leipzig: Bibliographisches Institut, 1938; (2. baskı, Elfriede Üner'in sonsözüyle) Weinheim: VCH, Acta Humaniora, 1986.

Preußentum und Aufklärung: Eine Studie über Friedrich des Großen, Antimachiavel, 1944 (kitabın bu baskısı dağıtılmamıştır)⁸⁰; (yeniden yayımlanışı) **Preußentum und Aufklärung** içinde, Weinheim, 1986, s. 1-70.

Theorie des gegenwärtigen Zeitalters, (baskı adedi: 3.000) Stuttgart: Dt. Verl.-Anst., 1955; (baskı adedi: 3.000) Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1956; (baskı adedi: 4.000) Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1958; (baskı adedi: 3.000) Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1961.

Das Problem der Freiheit im europäischen Denken von der Antike bis zur Gegenwart, Münih: R. Oldenbourg, 1958.

Schwelle der Zeiten: Beiträge zur Soziologie der Kultur, Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1965 (332 sayfa).

b. Makale ve Kitapçıkları

Kitap Eleştirisi (Jean-Marie Guyau, **Erziehung und Vererbung**), **Zeitschrift für pädagogische Psychologie**, Yıl: 14, 1913, s. 492 vd.

⁸⁰ Jerry Z. Muller, a.g.e., s. 410.

Kitap Eleştirisi (Paul Hensel, **Hauptprobleme der Ethik**), **Zeitschrift für pädagogische Psychologie**, Yıl: 15, 1913, s. 78 vd.

Kitap Eleştirisi (Gustav Wyneken, **Schule und Jugendkultur**), **Zeitschrift für pädagogische Psychologie und experimentelle Pädagogik**, Yıl: 15, 1914, s. 68.

Kitap Eleştirisi (Victor Stern, **Einführung in die Probleme und Geschichte der Ethik**), **Zeitschrift für pädagogische Psychologie und experimentelle Pädagogik**, Yıl: 15, 1914, s. 80.

Kitap Eleştirisi (Oswald Spengler, **Der Untergang des Abendlandes**), **Die Tat**, Yıl: 2, 1919/20, s. 304-308.

“Über den Begriff des sittlichen Gehalts”, **Leipziger Lehrerzeitung**, Yıl: 27, 1920, s. 51-55.

“Das Material der Pflicht: Eine Studie über Fichtes spätere Sittenlehre”, **Kant-Studien**, Sayı: 2/3, Cilt: XXV, 1920, s. 113-155; (yeniden yayımlanışı) **Preußentum und Aufklärung** içinde, Weinheim, 1986, s. 71-110.

“Das Problem der Utopie”, **Deutsche Rundschau**, Yıl: 46, Sayı: 183, 1920, s. 321-345.

“Soziologische Grundlagen der Erziehung”, **Die höhere Schule im Freistaat Sachsen**, Sayı: 3, 1925, s. 16.

“Musik und Erziehung”, **Halbmonatsschrift für Schulmusikpflege**, Sayı: 20, 1925, s. 97-99.

“Soziologie als Geisteswissenschaft (Antrittsvorlesung)”, **Archiv für Kulturgeschichte**, Sayı: 16, 1925/1926, s. 113-126.

“Geschichte und Soziologie (anlässlich des 10. Todestages von Karl Lamprecht)”, **Vergangenheit und Gegenwart**, Sayı: 16, 1926, s. 201-211.

“Diltheys System der Geisteswissenschaften und das Problem der Geschichte und Soziologie”, **Kultur- und Universalgeschichte** (Festgabe für W. Goetz), Leipzig, 1927, s. 485-500.

“Sprache und Kultur”, **Die Erziehung**, Sayı: 3, 1928, s. 65-78.

“Musik und Jugend”, **Musikantengilde**, Sayı: 6, 1928, s. 1-6, 25-29.

“Führer und Volk”, Ed. Ernst Meister, **Der Einzelne und die Gemeinschaft**, Leipzig-

Berlin, 1928, s. 33-35.

Über die ethische Bedeutung der Musik, (2 Konferans: “Musik und Jugend” ve “Musik und Staat”), Werkschriften der Musikantengilde, No. 5, Wolfenbüttel-Berlin: G. Kallmeyer, 1928.

“Philosophie und Technik”, **Mitteilungen der Hannoverschen Hochschulgemeinschaft**, Sayı: 10, 1928, s. 60-67.

“Deutsche Weltanschauung”, **Die Tagung für Deutschkunde in Reichenberg 1927**, Reichenberg, 1928, s. 14-15.

“Gemeinschaft und Volk”, Ed. Felix Krueger, **Philosophie der Gemeinschaft** (Leipzig’te Alman Felsefe Derneği Kongresi’nde 1.-4.10. 1928 tarihleri arasında verilen 7 konferans), Berlin, 1929, s. 7-22.

“Gemeinschaft und Volk”, **Rheinisch-Westfälische Zeitung**, 25.6.1929; (yeniden yayımlanışı, aynı isimle, kitapçık, 20 sayfa), Berlin: Junker & Dünhaupt, 1929.

“Der Arzt und die Gesellschaft”, **Der Arzt und der Staat: 7 Vorträge**, Vorträge des Instituts für Geschichte der Medizin an der Universität Leipzig, Cilt: 2, (Ludwig Ebermayer ve Kurt Finkenrath ile birlikte, önsöz: Henry E. Sigerist), Leipzig: G. Thieme, 1929, s. 9-18.

“Die geistige Gestalt der Gegenwart und die Volkshochschule”, **Die Erziehung**, Sayı: 4, 1929, s. 283-300.

“Zur Philosophie der Technik”, **Blätter für deutsche Philosophie**, Cilt: III, 1929/30, s. 192-202; (yeniden yayımlanışı) **Herrschaft, Planung und Technik**, Weinheim, 1987, s. 7-16.

“Die Aufgabe der Soziologie”, **Die Volksschule**, Sayı: 25, 1929/30, s. 625-633.

Kitap Eleştirisi (O. Spann, Gesellschaftsphilosophie), **Kölner Vierteljahreshefte für Soziologie**, Sayı: 8, 1929/30, s. 233-238.

“Soziologie als Wirklichkeitswissenschaft”, **Zeitschrift für Völkerpsychologie und Soziologie**, Cilt: 5, 1929, s. 257-266; (yeniden yayımlanışı) Ed. Richard Thurnwald, **Soziologie von heute: Ein Symposium der Zeitschrift für Völkerpsychologie und Soziologie**, Leipzig: C.L. Hirschfeld, 1932, s. 14-23.

- “Theodor Litt zum 50. Geburtstag”, **Leipziger Neueste Nachrichten**, 27.12.1930.
- “Ethische Normen und Politik”, **Kantstudien**, Sayı: 35, 1930, s. 99-114; (yeniden yayımlanışı) **Preußentum und Aufklärung** içinde, Weinheim, 1986, s. 111-128.
- “Die geistige Bedeutung der Musikerziehung”, **Schulmusik und Chorgesang**, Leipzig, 1930, s. 2-10.
- “Zur Bildungskrise der Gegenwart”, **Die Erziehung**, Yıl: 6, 1931, s. 597-626.
- “Typen und Stufen der Kultur”, Ed. Alfred Vierkandt, **Handwörterbuch der Soziologie**, Stuttgart, 1931, s. 294-308.
- “Systeme der weltgeschichtlichen Betrachtung (ein Abriss der Geschichte der Geschichtsphilosophie)”, Ed. Walter Goetz, **Propyläen-Weltgeschichte: Der Werdegang der Menschheit in Gesellschaft und Staat, Wirtschaft und Geistesleben**, Cilt: 1 (**Das Erwachen der Menschheit: Die Kulturen der Urzeit, Ostasiens und des vorderen Orient**; 1. cildin diğer yazarları: Friedrich Hertz, Walther Vogel, Franz Weidenreich, Friedrich Behn, F.E.A. Krause, Georg Steindorff ve Rudolf Kittel), Berlin, 1931, s. 3-28.
- “Geschichte und Gegenwart”, **Rhein-Mainische Volkszeitung**, 11.3.1931; (yeniden yayımlanışı) **Berliner Börsenzeitung**, Sayı: 74, 28.3.1931.
- “Zur Ethik des Berufes”, **Deutsche Mädchenbildung**, Sayı: 7, 1931, s. 432-436.
- Berlin**, (626 sayfa, resimli), Berlin: Propyläen-Verlag, 1931.
- “Der Dichter und sein Volk: Von Goethe fort zu Goethe hin”, **Deutsche Allgemeine Zeitung** (Sonntagsbeilage), 20.3.1932
- “Die Romantiker”, **Gründer der Soziologie: Sozialwissenschaftliche Bausteine**, Cilt: IV, Jena, 1932, s. 79-95.
- “Arbeitslager und Arbeitsdienst: Zu den neuen Studentenwerkschriften” (Kitap Eleştirisi: G. Keil, **Vormarsch der Arbeitslagerbewegung** ve Hans Raupach, **Arbeitsdienst in Bulgarien**), **Studentenwerk**, Sayı: 6, 1932, s. 126-133.
- Das politische Semester: Ein Vorschlag zur Universitätsreform**, (kitapçık, 39 sayfa), Jena: Diederichs, 1933.
- “Werkhalbjahr und Reformation der Universität”, **Studentenwerk**, Sayı: 7, 1933, s. 61-

68.

“Bildungsreform”, **Hallesche Hochschulblätter**, Sayı: 3 ve 4, 1933; **Königsberger Hartungsche Zeitung**, 23.4.1933

Herrschaft und Planung: Zwei Grundbegriffe der politischen Ethik, (kitapçık, 39 sayfa), Hamburg: Hanseatische Verlags-Anstalt, 1933; (2. baskı, kitapçık, 39 sayfa) Hamburg: Hanseatische Verlags-Anstalt, 1939; (yeniden yayımlanışı) **Herrschaft, Planung und Technik** içinde, Weinheim, 1987, s. 17-44.

“Herrschaft und Planung”, **Forschungen und Fortschritte**, Sayı: 9, 1933, s. 141.

“Wozu all die Erfindungen?”, **Die Propyläen** (Beilage zur Münchner Zeitung), Sayı: 30, 1932/33, s. 228.

“Einleitung”, **Reden an die deutsche Nation**, Johann Gottlieb Fichte, Leipzig: Reclam, 1933, s. 3-10.

Der politische Begriff des Volkes, (kitapçık, 23 sayfa), Kieler Vorträge über Volkstums- und Grenzlandfragen und den nordisch-baltischen Raum, Sayı: 4, Neumünster: Wachholtz, 1933; (yeniden yayımlanışı) **Deutsche Hefte für Volks- und Kulturbodenforschung**, Cilt: 3, Sayı: 5, 1933.

Das politische Volk: Schriften zur sozialen Bewegung, (2 Cilt, Günther Ipsen ile birlikte), Berlin: Junker & Dünhaupt, 1933.

“Rede zur Reichsgründungsfeier”, **Leipziger Studentenschaft**, Sayı: 17, 26.1.1933, s. 49 vd.

“Von der Volksbildung zur politischen Schulung”, **Die Erziehung**, Sayı: 9, 1933/34, s. 1-12.

“Zur Ethik des Berufes”, **Blätter für deutsche Philosophie**, Cilt: VII, 1933/34, s. 1-21.

“Tradition und Revolution im gegenwärtigen Europa”, **Erwachendes Europa**, Cilt: 1, 1933/34, s. 86-90.

“Tradition und Revolution im Weltbild”, **Europäische Revue**, Sayı: 10, 1934, s. 65-76.

“Weltwende: Gedanken zu Hermann Stegemanns Buch über den Kampf um die Zukunft und Deutschlands Gestaltwandel”, **Europäische Revue**, Sayı: 10, 1934, s. 753-758.

“Zu Beginn”, (Max H. Boehm ve Max Rumpf ile birlikte), **Volksspiegel**, Sayı: 1, 1934,

s. 1-2.

“Volkwerdung: Gedanken über den Standort und die Aufgaben der Soziologie”, **Volksspiegel**, Sayı: 1, 1934, s. 3-9.

“Das Volk als werdende Ganzheit”, *Ganzheit und Struktur* (Festgabe für Felix Krueger), 3. H.; Geistige Strukturen, Neue psychologische Studien, Cilt: XII, Sayı: 3, 1934, s. 1-8.

“Sozial und sozialistisch”, **Der Kindergarten**, Sayı: 75, 1934, s. 31-34.

“Die geistige Lage an den deutschen Hochschulen”, **Akademische Blätter**, Sayı: 49, 1934/35, s. 151-159.

“Der Wille zum Staat”, **Rheinische Blätter**, Sayı: 12, 1935, s. 190-194.

“Gegenwartsaufgaben der deutschen Soziologie”, **Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft**, Cilt: 95, 1935, s. 116-144.

“Friedrich Nietzsche”, **Die großen Deutschen: Neue deutsche Biographie**, Ed. Willy Andreas, Cilt: IV, Berlin, 1935, s. 39-60.

“Das Politische als Problem der Philosophie”, **Blätter für deutsche Philosophie**, Cilt: IX, 1935/36, s. 347-367; (yeniden yayımlanışı) **Herrschaft, Planung und Technik** içinde, Weinheim, 1987, s. 45-64.

“Die Neugestaltung unseres geschichtlichen Weltbildes”, **Deutsche Monatshefte für Polen**, Sayı: 2, 1935/36, s. 133-141.

“Machiavelli und die Lehre vom Handeln”, **Zeitschrift für Deutsche Kulturphilosophie**, Cilt: 4, Sayı: 2, 1936, s. 109-137.

“Das neue Reich”, **Das werdende Reich: Almanach zum 40. Jahr des Verlages Diederich**, Jena, 1936, s. 36.

Das geschichtliche Selbstbewußtsein des 20. Jahrhunderts, (7 Mayıs 1935 tarihli konferans), (kitapçık), Archives pour la Science et la Réforme Sociales, Année 13, 1936, 1, Ed. Dimitrie Gusti, Bucarest: L’ Institut social roumain, 1936; (kitapçık, 27 sayfa), Veröffentlichungen der Abteilung für Kulturwissenschaft, Kaiser Wilhelm-Institut für Kunst- und Kulturwissenschaft, Reihe 1, Heft 3, Leipzig: Heinrich Keller 1937; (2. baskı, kitapçık, 27 sayfa) Leipzig: Keller, 1938.

Über Fichtes Machiavelli-Aufsatz, (kitapçık, 26 sayfa), Berichte über die

Verhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig, Philologisch-historische Klasse, Band 88, 1936, Heft 1, Leipzig: Hirzel, 1936; (aynı başlıkla) Forschungen und Fortschritte, Sayı: 12, 1936, s. 287; (yeniden yayımlanışı) **Preußentum und Aufklärung** içinde, Weinheim, 1986, s. 129-150.

“Ferdinand Tönnies und seine Stellung in der deutschen Soziologie”, **Weltwirtschaftliches Archiv**, Sayı: 44, 1936, s. 1-9.

Gesellschaft und Geschichte, (kitapçık, 20 sayfa), Stoffe und Gestalten der deutschen Geschichte, Band 2, Heft 6, Leipzig ve Berlin: Teubner, 1937.

“Nachwort”, Friedrich Nietzsche, **Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben**, Leipzig, 1937, s. 89-95; (yeniden yayımlanışı) “Nietzsches unzeitgemäße Betrachtungen”, **Das Inselschiff**, 1937, s. 232-238.

“Grundsätzliches über Verstehen, Verständigung und wissenschaftliches Gespräch zwischen Völkern”, **Leipziger Vierteljahresschrift für Südosteuropa**, Sayı: 1, 1937, s. 5-13.

“Das Land Utopia: Ein ewiger Traum der Menschheit”, Wochenbeilage des Hannoveranischen Anzeigers, 17.1.1937.

“Machiavelli und die Lehre vom Handeln”, **Zeitschrift für Deutsche Kulturphilosophie**, Sayı: 4, 1938, s. 109-137; (yeniden yayımlanışı) **Preußentum und Aufklärung** içinde, Weinheim, 1986, s. 151-180.

“Johann Gottlieb Fichte”, **Sächsische Lebensbilder**, Cilt: 2, Leipzig, 1938, s. 114-132.

Kitap Eleştirisi (Carl Schmitt, Positionen und Begriffe im Kampf mit Weimar-Genf-Versailles), **Deutsche Rechtswissenschaft**, Cilt: 5, 1940, s. 261-266.

“Beiträge zur Theorie der Herrschaft”, **Arbeiten des 14. Internationalen Soziologenkongresses**, Bukarest 1940, s. 39-48; (yeniden yayımlanışı) **Herrschaft, Planung und Technik** içinde, Weinheim, 1987, s. 65-72.

“Reflexion über die Begriffe Nation, Volk, Reich”, **Donaueuropa**, Sayı: 1, 1941, s. 232-239.

“Deutsches wissenschaftliches Institut in Budapest”, **Das schaffende Ungarn**, Sayı: 2, 1941, s. 654-659.

Katalog der wissenschaftlichen Bibliothek: Deutsches wissenschaftliches Institut Budapest, (2 Cilt), Budapest: Deutsches wissenschaftliches Institut, 1941-1942.

“Deutsch-ungarischer Wissenschaftsaustausch”, **Volk und Reich**, Sayı: 18, 1942, s. 461-463.

“Nietzsche und das Deutschtum”, **Südostdeutsche Rundschau**, Sayı: 1, 1942, s. 654-659.

“Friedrich der Große: ein historisches Portrait”, **Donaueuropa**, Sayı: 3, 1943, s. 247-258.

“Weltgeschichte”, **Die Sammlung**, Sayı: 2, 1947, s. 143-152.

Weltgeschichte Europas, (2 Cilt) Wiesbaden: Dietrich, 1948; (1 Cilt, 2. baskı) Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1954; (1 Cilt, 3. baskı) Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Stuttgart: Deutsche Verlagsanstalt, 1969.

“Die soziale Umschichtung”, **Christ und Welt**, Cilt: 2, Sayı: 52, 29.12.1949, s. 4.

Die weltgeschichtliche Bedeutung des 19. Jahrhunderts, (Kieler Universitätstage’de verilen 31 Ocak 1952 tarihli konferans), (kitapçık, 30 sayfa, Kieler Universitätsreden, Heft 4), Kiel: Lipsius & Tischer in Komm., 1951.

“Die sozialen und kulturellen Folgen der großen Bevölkerungsmehrung des 19. Jahrhunderts in soziologisch-politischer Beziehung”, **Synthetische Anthropologie**, Ed. Leopold von Wiese ve K. G. Specht, Bonn, 1950, s. 151-156.

“Der Tod des Archimedes”, **Tymbos von Wilhelm Ahlmann: Ein Gedenkbuch**, herausgegeben von seinen Freunden, Berlin, 1951, s. 92-110.

Politische Grundbegriffe an ihrem Ursprung aufgesucht: Demokratie, Liberalismus, Sozialismus, Konservatismus, (75 sayfa, giriş, derleme ve çeviri: Hans Freyer), Wiesbaden: Kesselring, 1951; (2. baskı) Wiesbaden: Kesselring, 1960.

“Zwischen Fortschritt und Erbe”, **Evangelische Welt**, Sayı: 5, 1951, s. 401-404.

Die weltgeschichtliche Bedeutung des 19. Jahrhunderts, Kieler Universitätsreden, Heft 4, 1951.

“Die Rolle der Soziologie in der westeuropäischen Geschichtswissenschaft”, **Bericht über die 21. Versammlung deutscher Historiker in Marburg 1951**, 1951, s. 25-26.

“Gestaltungskräfte der Geschichte. Symposion. Vorsitz Hans Freyer”, Helmuth Plessner, Symphilosophie. Bericht über den dritten deutschen Kongreß für Philosophie in Bremen 1950, München, 1952, s. 211-235.

“Der Fortschritt und die haltenden Mächte”, **Zeitwende**, Sayı: 24, 1952/53, s. 287-297; (yeniden yayımlanışı) **Herrschaft, Planung und Technik** içinde, Weinheim, 1987, s. 73-84.

“Soziologie und Geschichtswissenschaft”, **Geschichte in Wissenschaft und Unterricht**, Sayı: 3, 1952, s. 14-20; (yeniden yayımlanışı) Ed. Hans-Ulrich Wehler, **Geschichte und Soziologie**, Köln, 1976, s. 78-84.

“Der Geist im Zeitalter der Technik”, **Wort und Wahrheit**, Sayı: 7, 1952, s. 183-194.

“Der Mensch und die gesellschaftliche Ordnung der Gegenwart”, **Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft**, Cilt: 110, 1954, s. 1-12.

“Die Vollendbarkeit der Geschichte”, Merkur, Yıl: 9, Cilt: 2, Sayı: 84, 1955, s. 101-114; (yeniden yayımlanışı) **Herrschaft, Planung und Technik** içinde, Weinheim, 1987, s. 85-98.

“G. W. F. Hegel” (Sözlük Maddesi), **Handwörterbuch der Sozialwissenschaften**, Cilt: 5, 1956, s. 94-97.

Der Mensch unserer Zeit: 4 Vorträge auf d. Kongress des Bundes der Deutschen Medizinalbeamten in Lübeck vom 5. - 9. Juni 1956 (Carl Bennholdt-Thomsen ile birlikte), (kitapçık, 56 sayfa), Stuttgart: Thieme, 1956.

“Oswald Spengler 1880-1936”, Ed. H. Heimpel, **Die großen Deutschen**, Cilt: 4, Berlin, 1957, s. 440-448.

“Das soziale Ganze und die Freiheit der Einzelnen unter den Bedingungen des industriellen Zeitalters”, **Historische Zeitschrift**, Sayı: 183/1, Münih: R. Oldenbourg, 1957, s. 95-115; (aynı isimle, kitapçık, 34 sayfa), Göttingen-Berlin-Frankfurt am Main: Musterschmidt, 1957; (yeniden yayımlanışı), **Das Problem der Freiheit im europäischen Denken von der Antike bis zur Gegenwart** içinde, Herbert Grundmann, Kurt v. Raumer ve Hans Schäfer ile birlikte, München, 1958; (yeniden yayımlanışı) **Herrschaft, Planung und Technik** içinde, Weinheim, 1987, s. 99-116.

“Über die Verantwortung”, Ed. L. Besch, **Ordnung des Tages: Betrachtungen zur Lebensführung**, Hamburg, 1957, s. 53-68.

“Ein Zeitalter sucht sich selbst: Zu der Ausstellung ‘Im Brennpunkt: Zeitgeschichte’”, **Bücherei und Bildung**, Sayı: 9, 1957, s. 1-5.

“Philosophie und Urkultur” (Kitap Eleştirisi: A. Gehlen, **Urmensch und Spätkultur**), **Merkur**, Sayı: 11, 1957, s. 291-295.

“Automation: historisch und soziologisch gesehen”, **Fördern und Heben**, Sayı: 7, 1957, s. 6-8.

“Steins Bürgerideal und die moderne Wirklichkeit”, **Das Parlament**, Cilt: 7, Sayı: 35, 1957, s. 6 vd.

“Die Persönlichkeit unter den Bedingungen der gegenwärtigen Gesellschaft”, **Jahresring**, Sayı: 4, 1957/58, s. 55-68; (yeniden yayımlanışı) **Gedanken zur Industriegesellschaft**, Ed. Arnold Gehlen, Mainz, von Hase und Koehler, 1970, s. 181-184.

“Leben auf eigene Faust: Die Idee der Freiheit im technischen Zeitalter”, **Christ und Welt**, Cilt: 11, Sayı: 24, 1958, s. 3.

“Die Idee der Freiheit im technischen Zeitalter: Freiheit der Persönlichkeit”, Eine Vortragsreihe, Das Heidelberger Studio, Stuttgart, 1958, s. 53-66; (yeniden yayımlanışı) **Festschrift für Carl Schmitt zum 70. Geburtstag**, Ed. H. Barion, E. Forsthoff ve W. Weber, Berlin, 1959, s. 63-70; (yeniden yayımlanışı) **Universitas**, Sayı: 14, 1959, s. 225-233.

“Die Freiheit des einzelnen unter den Bedingungen der industriellen Gesellschaft”, Ed. Ulrich Schmidhäuser, **Welche Freiheit meinen wir?**, Stuttgart, 1958, s. 21-29.

“Bildung und Sozialordnung”, **Bildung und Sozialordnung**, Nürnberger Hochschulwoche 10.-15. Februar 1958, Berlin, 1959, s. 9-16.

“Fortschritt und Entfremdung: Vom Geist des industriellen Zeitalters”, **Westfälische Zeitschrift**, Cilt: 109, 1959, s. 224.

“Bürgertum” (Sözlük Maddesi), **Handwörterbuch der Sozialwissenschaften**, Stuttgart vd., 1959, Cilt: 2, s. 452-456.

“Friedrich Albert Lange” (Sözlük Maddesi), **Handwörterbuch der Sozialwissenschaften**, Stuttgart vd., 1959, Cilt: 6, s. 524-526.

“Soziologie und Geschichtsphilosophie”, **Jahrbuch für Sozialwissenschaften**, Sayı: 4/10, 1959, s. 115-125; (yeniden yayımlanışı) **Akten des Internationalen XVIII. Soziologenkongresses**, Meisenheim, 1963, s. 40-52.

Leben aus zweiter Hand, (Ludwig Vaubel’in meslekte 25. yılı kutlamasında verilen 1 Haziran 1959 tarihli konferans), Sayı: 6, 1959/69, s. 30-41; (kitapçık, 22 sayfa), Wuppertal-Elberfeld: Vereinigte Glanzstoff-Fabriken A.G., 1959.

Der unterhaltungsbedürftige Mensch, Aktuelle Gespräche: Nachrichten aus der Ev. Akademie, Yıl: 7, Sayı: 5/6, 1960.

“Soziologische Aspekte zur Situation des Menschen in der Gegenwart”, **Die Therapiewoche**, Sayı: 10, 1959/60, s. 306-311.

Bildung durch die Geisteswissenschaften: Über Sinn und Recht der humanistischen Bildungsidee im industriellen Zeitalter, (kitapçık, 22 sayfa), Essen-Bredeney: Stifterverband für die Deutsche Wissenschaft, 1960.

Über das Dominantwerden technischer Kategorien in der Lebenswelt der industriellen Gesellschaft, (kitapçık, 15 sayfa), Mainz: Verlag der Akademie der Wissenschaften und der Literatur, 1960; (yeniden yayımlanışı) Wiesbaden: Steiner in Komm., 1961; (yeniden yayımlanışı) **Gedanken zur Industriegesellschaft** içinde, Mainz, 1970, s. 131-144; (yeniden yayımlanışı) **Herrschaft, Planung und Technik** içinde, Weinheim, 1987, s. 117-130.

Bildung durch die Geisteswissenschaften: Über Sinn und Recht der humanistischen Bildungsidee im industriellen Zeitalter, Essen, 1960.

“Die Familie als Sicherheit in unserer Zeit”, **Universitas**, Sayı: 15, 1960, s. 1033-1041.

“Das industrielle Zeitalter und die Kulturkritik”, Ed. H. Walter Bähr, **Wo stehen wir heute?**, Gütersloh, 1960, s. 197-206.

“Die Fürsorge in der gewandelten Welt von heute: Neue Aufgaben - neue Wege”, **Nachrichtendienst des deutschen Vereins für öffentliche und private Fürsorge 1960**, 1960, s. 5-9.

“Werden wir mit unserer Umwelt fertig?”, Christ und Welt, Cilt: 13, Sayı: 16, 1960, s. 3.

“Die Probleme der Gesellschaftsordnung”, Ed. Walter F. Mueller, **Die Struktur der europäischen Wirklichkeit: Die Problematik der europäischen Lebensordnung seit dem ersten Weltkrieg**, Stuttgart, 1960, s. 81-101.

“Die Wissenschaften des 20. Jahrhunderts und die Idee der humanistischen Bildung”, Ed. Josef Derbolav ve Friedhelm Nicolini, **Erkenntnis und Verantwortung: Festschrift für Theodor Litt**, Düsseldorf, 1960, s. 142-151.

“Die Wissenschaften des 20. Jahrhunderts und die Idee des Humanismus”, **Merkur**, Yıl: 15, 1961, s. 101-117.

“Gesellschaft und Kultur”, **Propyläen Weltgeschichte: Eine Universalgeschichte**, Ed. G. Mann, Cilt: 10 (**Die Welt von heute**), Berlin vd., 1961, s. 499-591.

“Kunst und Wirklichkeit”, **Werk und Zeit** (Monatszeitung des Deutschen Werkbundes), Yıl: 10, Sayı: 10, 1961, s. 1

“Die Aufgaben der Wissenschaft in unserer Zeit: Aufklärung und geistiger Fortschritt in entscheidender Auseinandersetzung mit Ideologien und Aberglauben”, **Westöstliche Begegnung**, Cilt: 3, Sayı: 10, 1961, s. 3-7.

Die Situation der Bürokratie in der Mitte des 20. Jahrhunderts, Mitteilungen der kommunalen Gemeinschaftsstelle für Verwaltungsvereinfachung, 1961.

Struktur und Funktion der Wissenschaft im 20. Jahrhundert, Europa-Gespräch 1961, Die voraussehbare Zukunft, Wien, 1961, s. 107-126; 141-155.

“Einführung”, **Der Fürst**, Niccolò Machiavelli, [**Il principe**], İtalyanca’dan çeviren: Ernst Merian-Genast, Stuttgart: Reclam, 1961, s. 3-32; Stuttgart: Reclam, 1965.

“Ordnung und Freiheit: Über die geistigen Grundlagen der westlichen Industriekultur”, **Bundesarbeitsblatt**, Sayı: 13, 1962, s. 408-414.

“Das historische Sehen”, **Herodot: Eine Auswahl aus der neueren Forschung**, Ed. W. Marg, Darmstadt, 1962, s. 157-168.

“Die deutsche Stadt. Geschichte und Gegenwart”, **Entwicklungsgesetze der Stadt**, Landesgruppe Nordrhein-Westfalen der Deutschen Akademie für Städtebau und Landesplanung, Köln/Opladen, 1963, s. 9-21.

Akten des XVIII. Internationalen Soziologenkongresses, (Ed., H. Klages ve H. G. Rasch ile birlikte), 4 Cilt, Meisenheim am Glan, 1963.

“Die Industriegesellschaft als Erziehungsgesellschaft”, **Contact: Monatsblätter für gesellschafts- und wirtschaftspolitische Bildungsarbeit**, Sayı: 3, 1963, s. 12-13.

“Das Vermögen von heute ist der Arbeitsplatz”, **Contact: Monatsblätter für gesellschafts- und wirtschaftspolitische Bildungsarbeit**, Sayı: 3, 1963, s. 24.

“Die Gesellschaftsordnung. Entwicklung und Formen von der französischen Revolution bis zur Gegenwart”, **Die unternehmerische Verantwortung in unserer Gesellschaftsordnung**, Köln/Opladen 1964, s. 47-67.

“Der triumphierende Gegenstand und die verzauberte Landschaft. Vorversuch einer Theorie der Hochkultur”, **Jahresring**, Sayı: 10, 1963/64, s. 89-104.

Technik im technischen Zeitalter: Stellungnahmen zur geschichtlichen Situation, (Ed., Johannes Chr. Papalekas ve Georg Weippert ile birlikte), Düsseldorf: Schilling, 1965.

“Der Ernst des Fortschritts”, **Technik im technischen Zeitalter**, Düsseldorf: Schilling, 1965, s. 80-100.

“Geschichtsphilosophie” (Sözlük Maddesi), **Handwörterbuch der Sozialwissenschaften**, Cilt: 4, Stuttgart vd., 1965, s. 403-408.

“Die Natur ist verfügbar geworden”, **Die Welt**, 24.7.1965, III.

“Landschaft auf der Schwelle zur Industriekultur”, **Gestalt und Gedanke** (Jahrbuch der Bayr. Akademie der schönen Künste), 10, 1965.

“Rechenschaft über Jahrtausende: Eine Einleitung”, **Propyläen-Weltgeschichte, Bilder und Dokumente**, Berlin, 1965, s. 7-16.

“Landschaft und Geschichte”, **Mensch und Landschaft im technischen Zeitalter**, Bayr. Akademie der Schönen Künste, München, 1966, s. 39-70.

“Geleitwort”, Harry Hoefnagels, **Soziologie des Sozialen: Einführung in das soziale Denken**, Essen, 1966, s. 9 vd.

Strukturwandlungen der industriellen Gesellschaft, Deutsches Industrieinstitut Köln Vortragsreihe [Alman Endüstri Enstitüsü Konferans Dizisi], Yıl: 16, Sayı: 11, Köln:

Deutsche Industrieverlags-Gesellschaft, 1966.

Die Industriegesellschaft in Ost und West: Konvergenzen und Divergenzen, (Jindrich Filipec ve Lothar Bossle ile birlikte), Mainz: von Hase und Koehler, 1966; Mainz: Institut für Staatsbürgerliche Bildung in Rheinland-Pfalz, 1966.

“Verantwortung – heute”, **Zeitgerechte Bildungsinhalte der Bildungsstätten auf dem Lande. 9. Landpädagogischer Kongreß in Ludwigsburg 1967**, 1967, s. 123 vd.; (yeniden yayımlanışı) **Gedanken zur Industriegesellschaft**, Mainz, 1970, s. 195-212.

“Wilhelm Alhmann” (Sözlük Maddesi), Ed. Olaf Klose, **Schleswig-Holsteinisches Biographisches Lexikon**, Cilt: 1, Neumünster, 1970, s. 26 vd.

“Rechenschaft über Jahrtausende. Eine Einleitung”, **Danz, Karl/Wolfram Mitte: Bilder und Dokumente zur Weltgeschichte**, Gütersloh 1980, s. 7-17.

Ayrıca **Der kleine Brockhaus** (2 Cilt, Wiesbaden, 1949 vd.), **Der große Brockhaus** (16. bs., 12 Cilt ve 3 Ek Cilt, Wiesbaden, 1952-1963) ve **Brockhaus-Enzyklopädie** (**Der große Brockhaus**’un 17. baskısı, Wiesbaden, 1967-1974) içinde 140 ila 180 adet imzasız madde.

c. Ölümünden Sonra Yayımlanan Kitapları

Gedanken zur Industriegesellschaft, Ed. Arnold Gehlen, Mainz: v. Hase u. Koehler, 1970. (Kitap Freyer’in “Zur Theorie der Industriegesellschaft” adlı bitmemiş eserini (s. 11-130) ve ikisi daha önce yayımlanmış, üçü de daha önce yayımlanmamış beş makalesini içermektedir.)

Preußentum und Aufklärung und andere Studien zu Ethik und Politik, Ed. Elfriede Üner, Weinheim, VCH (Acta Humaniora), 1986.

Herrschaft, Planung und Technik: Aufsätze zur politischen Soziologie, Ed. Elfriede Üner, Weinheim, VCH (Acta Humaniora), 1987.

d. Farklı Ülkelerde Yayımlanan Eserleri

Nagy Frigyes: Tortenelmi arckep; eloadas / H. Freyer. Ford. Szigeti Jozsef, (kitapçık, 16 sayfa), Budapeşte, A. Magyar-nemet Tarsasag, 1943.

İndüstri Çağı, (9-21 Ocak 1953 tarihleri arasında verilen altı konferans), Türkçe'ye çevirenler: Bedia Akarsu ve Hüseyin Batuhan, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1954.

“Yunan Felsefesinin Menşei Üzerine (Vom Ursprung der griechischen Philosophie)”, Çev. Nusret Hızır, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, XIV, (1-2), 1956.

XIX. ve XX. Yüzyılların Sosyal Tarihi Üzerine: Aynı Zamanda Marx Sosyolojisinin Bir Tenkidi (Über die Sozialgeschichte des XIX. und XX. Jahrhunderts: Zugleich eine Kritik der marxischen Soziologie), Ankara, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları (makale, ayrı basım), 1956.

Sosyolojiye Giriş, (Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi 1954-1955 Ders Yılı Sosyolojiye Giriş Dersleri), Türkçe'ye çeviren: Nermin Abadan, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1957.

“Cihan Tarihinin Yeni İmajı (Das neue Bild der Weltgeschichte)”, Çev. Nusret Hızır, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 1957.

İçtimaî Nazariyeler Tarihi, (Ankara Üniversitesi Sosyoloji Dersleri) Türkçe'ye çev. Tahir Çağatay, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1960 (232 sayfa); (Tahir Çağatay'ın ek yazılarıyla genişletilmiş 2. baskı) Ankara, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1968; (3. baskı) Ankara, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1977.

La Epoca Industrial, (Madrid Üniversitesi Siyaset, İktisat ve Ticaret Bilimleri Fakültesi'nde verilen 1960 tarihli üç konferans), İspanyolca'ya çeviren: Olimpia Begue, Madrid, Instituto de estudios politicos, 1961.

“Consideraciones sobre tres tendencias de evolucion en la moderna sociedad industrializada”, **Revista de la Universidad de Madrid XII**, Sayı: 54, 1963, s. 77-92.

Din Sosyolojisi, (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 1959-1960 Ders Yılı Din

Sosyolojisi Dersleri) Türkçe'ye çev. Turgut Kalpsüz, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1964.

e. Eserlerinden Yapılan Çeviriler

Shakaigaku nyumon / Furaiya, Japonca'ya çeviren: Yoshio Atoji, Tokyo, Sogen-sha, 1954. (**Einleitung in die Soziologie**'nin çevirisi)

El Despertar de la Humanidad: Las Culturas de los Tiempos Primitivos, Asia Oriental y Oriente Mediterraneo, İspanyolca'ya çeviren: Manuel Garcia Morente, (5. baskı, 706 sayfa) Madrid, Espasa-Calpe, 1958. (**Das Erwachen der Menschheit**'in çevirisi)

Teoria de la Epoca Actual, İspanyolca'ya çeviren: Luis Villoro, Mexico-Buenos Aires, Fondo de Cultura Economica, 1958. (**Theorie des gegenwärtigen Zeitalters**'in çevirisi)

Historia Universal de Europa, İspanyolca'ya çeviren: Antonio Tovar, Madrid, Guadarrama, 1958. (**Weltgeschichte Europas**'in çevirisi)

Les Fondements du Monde Moderne: Theorie du Temps Present, Fransızca'ya çeviren: Lucien Piau, Paris, Payot, 1965. (**Theorie des gegenwärtigen Zeitalters**'in çevirisi)

Teoria da Epoca Atual, Portekizce'ye çeviren: Fausto Guimaräs, Rio de Janeiro, Zahar, 1965. (**Theorie des gegenwärtigen Zeitalters**'in çevirisi)

Theory of Objective Mind: Introduction to the Philosophy of Culture, İngilizce'ye çeviren ve giriş yazan: Steven Grosby, Atina, Ohio University Press, 1998. (**Theorie des objektiven Geistes**'in çevirisi)

Technokratia kai Utopia: Theoria tes Synchrones ste Dyse, Yunanca'ya çeviren: Kostas Kutsureles, Atina, Ekdoseis Nephelē, 1999. (**Theorie des gegenwärtigen Zeitalters**'in çevirisi)

f. Hakkında Yapılan Çalışmalar ve Ondan Söz Eden Kitaplar

G. Lukacs, **Die Zerstörung der Vernunft**, Neuwied-Berlin, 1962.

W. Giere, **Das politische Denken Hans Freyers in den Jahren der Zwischenkriegszeit**, Freiburg i. B., 1967.

F. Ronneberger, **Technischer Optimismus und sozialer Pessimismus**, Münster/Westf., 1969.

Ernst Michäl Lange, **Rezeption und Revision von Themen Hegelschen Denkens im frühen Werk Hans Freyers**, (Freie Universität Berlin, Doktora Tezi), Berlin, 1971.

Pedro Demo, **Herrschaft und Geschichte: Zur politischen Gesellschaftstheorie Freyers und Marcuses**, (Saarbrücken Üniversitesi, Felsefe Fakültesi, Doktora Tezi, 1972), Meisenheim am Glan: Hain, 1973.

Horst Friedrich, "Hans Freyer (1887 - 1969): zur marxistisch-leninistischen Kritik und Einordnung seiner philosophischen und soziologischen Auffassungen", (Dresden Teknik Üniversitesi, Toplumbilim Fakültesi, Basılmamış Doktora Tezi), 1973.

Wolfgang Trautmann, **Utopie und Technik**, Berlin, 1974.

Rene König, **Kritik der historisch-existentialistischen Soziologie**, Münih, 1975.

Wolfgang Trautmann, **Gegenwart und Zukunft der Industriegesellschaft: Ein Vergleich der soziologische Theorien Hans Freyers und Herbert Marcuses**, Bochum, Studienverlag Brockmeyer, 1976.

Ronald Gielke, "Hans Freyer als Geschichtsphilosoph: eine kritische Studie zum bürgerlichen Geschichtsdenken in der allgemeinen Krise des Kapitalismus", Berlin, Berlin Humboldt Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, 1982.

Petra Jänike, "Zur Entwicklung und Begründung imperialistischen Weltanschauungsdenkens bei Hans Freyer: ein Beitrag zur marxistisch-leninistischen Analyse und Kritik spätbürgerlicher Philosophie", Leipzig, Leipzig Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, 1983.

Jerry Z. Muller, **The Other God That Failed: Hans Freyer and the Deradicalization of German Conservatism**, New Jersey, Princeton University Press, 1987.

Helene Kleine, **Soziologie und die Bildung des Volkes: Hans Freyers und Leopold von Wieses Position in der Soziologie und der freien Erwachsenenbildung während**

der Weimarer Republik, (Düsseldorf Üniversitesi, Doktora Tezi, 1988), Opladen, Leske und Budrich, 1989.

Elfriede Üner, **Soziologie als “geistige Bewegung”: Hans Freyers System der Soziologie und die “Leipziger Schule”**, (Münih Üniversitesi, Doktora Tezi, 1992), Weinheim, VCH (Acta Humaniora), 1992.

Thomas Gil, **Kritik der Geschichtsphilosophie: Leopold von Rankes, Jacob Burckhardts und Hans Freyers Problematisierung der klassischen Geschichtsphilosophie**, (Stuttgart Üniversitesi, Doçentlik Tezi, 1992), Stuttgart, M und P Verlag für Wissenschaft und Forschung, 1993; (9. baskı) Berlin, Berlin-Verlag Spitz, Baden-Baden: Nomos-Verlags-Gesellschaft, 1999.

Volker Kruse, **Historisch-soziologische Zeitdiagnosen in Westdeutschland nach 1945: Eduard Heimann, Alfred von Martin, Hans Freyer**, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1994.

Hartmut Remmers, **Hans Freyer: Heros und Industriegesellschaft: Studien zur Sozialphilosophie**, Opladen, Leske und Budrich, 1994.

Rolf Peter Sieferle, **Die konservative Revolution: fünf biographische Skizzen (Paul Lensch, Werner Sombart, Oswald Spengler, Ernst Jünger, Hans Freyer)**, Frankfurt am Main: Fischer-Taschenbuch-Verlag, 1995.

Michäl Grimminger, **Revolution und Resignation: Sozialphilosophie und die geschichtliche Krise im 20. Jahrhundert bei Max Horkheimer und Hans Freyer**, (Hohenheim Üniversitesi, Doktora Tezi, 1995), Berlin: Duncker und Humblot, 1997.

g. Hakkında Yazılan Makaleler

J. Pieper: “Wirklichkeitswissenschaftliche Soziologie”, **Archiv für Sozialwissenschaften und Sozialpolitik**, Cilt 66, 1931, s. 394-407.

H. Marcuse: “Zur Auseinandersetzung mit Hans Freyers Soziologie als Wirklichkeitswissenschaft”, **Philosophische Hefte**, Cilt 3, 1931/32, s. 83-91.

E. Manheim: “The Sociological Theories of Hans Freyer: Sociology as a Nationalistic

Paradigm of Social Action”, **An Introduction to the History of Sociology**, Ed. H. E. Barnes, Chicago, 1948, s. 362-373.

L. Stern: “Die bürgerliche Soziologie und das Problem der Freiheit”, **Zeitschrift für Geschichtswissenschaft**, Cilt 5, 1957, s. 677-712.

H. Lübke: “Die resignierte konservative Revolution”, **Zeitschrift für die ges. Staatswissenschaft**, Cilt 115, 1959, s. 131-138.

H. Lübke: “Herrschaft und Planung: Die veränderte Rolle der Zukunft in der Gegenwart”, **Evangelisches Forum**, Cilt 6, Göttingen 1966.

E. Pankoke: “Technischer Fortschritt und kulturelles Erbe”, **Geschichte i. Wiss. u. Unterr.**, Cilt 21, 1970, s. 143-151.

H. Linde: “Soziologie in Leipzig 1925-1945”, **Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, Soziologie in Deutschland und Österreich 1918-1945**, Ed. M. R. Lepsius, Cilt 23 (Özel Sayı), 1981, s. 102-130.

E. Üner: “Jugendbewegung und Soziologie: Hans Freyers Werk und Wissenschaftsgemeinschaft”, **Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, Soziologie in Deutschland und Österreich 1918-1945**, Ed. M. R. Lepsius, Cilt 23 (Özel Sayı), 1981, s. 131-159.

M. Greven: “Konservative Kultur- und Zivilisationskritik in *Dialektik der Aufklärung* und *Schwelle der Zeiten*”, **Konservatismus: eine Gefahr für die Freiheit?**, Ed. E. Hennig ve R. Saage, Münih, 1983, s. 144-159

E. Üner: “Die Entzauberung der Soziologie”, **H. Schelsky: ein Soziologe in der Bundesrepublik**, Ed. H. Baier, Stuttgart, 1986, s. 5-19.

E. Üner: “Hans Freyers Konzeption der Soziologie als Wirklichkeitswissenschaft”, **Annali die Sociologia** 5, Cilt II, 1989, s. 331-369.

K. Barheier: “‘Haltende Mächte’ und ‘sekundäre Systeme’”, **Institution und technische Zivilisation**, Ed. E. Pankoke, Berlin, 1990, s. 215-230.

E. Nolte: **Geschichtsdenken im 20. Jahrhundert**, Berlin ve Frankfurt am Main, 1991, s. 459-470.

E. Üner: “Hans Freyer und Arnold Gehlen: Zwei Wege auf der Suche nach

Wirklichkeit”, **Zur geisteswissenschaftlichen Bedeutung Arnold Gehlens**, Ed. H. Klages ve H. Quaritsch, Berlin, 1994, s. 123-162.

Jürgen Seifert: “Konservative Ethik des Politischen -von Hans Freyer zu Wolfgang Schäuble-”, **Politik zwischen Destruktion und Gestaltung**, Ed. Jürgen Seifert, Offizin, Hannover 1997, s. 31 vd.

h. Bibliyografya Çalışmaları⁸¹

Üner, Elfriede: “Hans-Freyer-Bibliographie: Primärliteratur”, **Hans Freyer: Herrschaft, Planung und Technik**, Ed. Elfriede Üner, Weinheim, VCH (Acta Humaniora), 1987, s. 175-197.

Willers, Dietrich: **Verzeichnis der Schriften von Hans Freyer**, (kitapçık, 10 sayfa), Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1966.

⁸¹ Hans Freyer’in geride bıraktığı (1946’dan sonraya ait) yazılar, Elfriede Üner tarafından yorumlanıp kataloglanmış olarak Münster Üniversitesi Kütüphanesi’nin Elyazması Bölümü’nde bulunmaktadır.

III. HANS FREYER'DE SOSYOLOJİ, SİYASET VE ENDÜSTRİ

Hans Freyer öncelikle bir sosyolog olmasının yanı sıra bir tarihçi, felsefeci ve eğitimbilimcidir de. Buna paralel olarak ilgi alanları ve eserleri de konu açısından dikkate değer bir çeşitlilik arz eder. Felsefe tarihi, iktisat, tarih felsefesi, ahlak felsefesi, hukuk felsefesi, siyaset felsefesi, din sosyolojisi, pedagoji, müzik eğitimi, dünya tarihi alanlarında eserleri vardır. Özellikle kitap eleştirilerinde bu ilgi alanı genişliğini gözlemlemek mümkündür. Machiavelli, Hegel, Fichte, Nietzsche ve Carl Schmitt hakkında makale, sözlük maddesi ve önsözler yazdığı yazarlardan birkaçıdır.

Freyer'in ilgisi çeşitli dönemlerde belli alanlarda yoğunlaşmaktadır. Freyer'de 1910'lu yıllardaki ilk çalışmalarında özellikle tarih felsefesi, pedagoji ve gençlik hareketinin sorunlarına çözüm arayışı, 1920'lerde sosyoloji biliminin felsefe, tarih gibi bilimlerle ilişkisi ve felsefi temelleri, 1920'lerin ikinci yarısında ve 1930'larda devlet-lider-toplum-birey ilişkileri ve 1940'lardan itibaren çağdaş toplum yapısı ve toplumsal değişimin yönünün tespiti gibi konuların öne çıktığını görüyoruz.

Freyer'in sosyoloji düşüncesini ve eserlerini gruplama ve dönemleştirme konusunda birkaç farklı yaklaşım bulunmaktadır. Freyer'in hayatını daha ziyade siyasi gelişmeleri esas alarak, Nasyonal Sosyalist iktidarı öncesi, sırası ve sonrası şeklinde dönemleştiren Hüseyin Akyüz, bu dönemler boyunca Freyer'in siyasi tavır açısından ciddi bir kırılma yaşamadığını, üç dönemde de Alman muhafazakarlığının önemli bir yandaşı, dahası temsilcisi ve düşünsel önderi olduğunu, küreselcilik karşıtı ve milliyetçi görüşlerinde büyük bir değişme olmadığını vurgulayarak sadece Nasyonal Sosyalist iktidar dönemindeki lider ve ırk vurgusunun, bu dönemden sonra geri planda kaldığını belirtir.⁸²

Öğrencisi Arnold Gehlen'in, eserlerinin içeriği itibarıyla yaptığı dönemleştirme ise şu şekildedir: a. genel insani temel durumların yorumlandığı varoluşsal ve felsefi dönem; b.

⁸² Akyüz, a.g.m., s. 441.

toplumsal yapıların tarihsel olarak tahlil edildiği sosyolojik dönem ve c. tekniğin ve modern endüstri toplumunun anlamlandırıldığı dönem.⁸³

Elfriede Üner, yayına hazırladığı **Herrschaft, Planung und Technik** başlıklı makale derlemesine yazdığı sonsözde bu dönemleştirmeye karşı çıkmaktadır. Ona göre Freyer bilimsel ufkunu, bireysel-varoluşsal temel sorunlardan yola çıkıp tarihsel yapılara ve daha sonra da endüstri toplumuna yönelen dünya çapında bir bakışa doğu genişletmiş değildir. Bunun en açık kanıtı da, Freyer'in adı geçen derlemede yer alan ilk dönem makaleleridir. Söz konusu makaleler okunduğunda da görüleceği gibi Freyer'in teknik ve endüstri toplumu gibi konulara ilgisi, daha bilimsel kariyerinin başında insan varoluşuna yönelen mikro-perspektifle ve milli toplumların oluşumu konusuyla bağlantı içindedir.⁸⁴

Kısaca Üner'in Gehlen eleştirisi bu üç ağırlık noktasının her birinin Freyer'in ilk döneminde de bulunduğu şeklindedir. Elfriede Üner'in kendi dönemleştirmesi ise aşağıdaki gibidir:

- a. 1911-1935: Kültür Sistemi Olarak Toplum
- b. 1933-1945: İktidar Sistemi Olarak Toplum
- c. 1950-1969: "İkincil Sistem" Olarak Toplum⁸⁵

Akılda tutulmalıdır ki bu dönemleştirme, her ne kadar ilk bakışta doğrudan Nasyonal Sosyalizmin iktidara geldiği ve iktidardan düştüğü yıllara göre yapılmış gibi görünse de, Freyer'in siyasi görüşlerindeki değişimi değil, topluma baktığı açıda ve bilimsel pozisyonunda ortaya çıkan değişimi ifade eder. Bu paralellik, Freyer'in gerçekten de bu dönemlerde ilgi alanını ya da bu alan üzerinde yoğunlaştığı noktayı değiştirmiş

⁸³ Elfriede Üner, "Nachwort von Elfriede Üner", **Herrschaft, Planung und Technik: Aufsätze zur politischen Soziologie**, Hans Freyer, Ed. Elfriede Üner, Weinheim, VCH (Acta Humaniora), 1987, s. 133.

⁸⁴ Üner, a.g.m., s. 133.

⁸⁵ Üner, a.g.m., s. 134-137.

görünmesinden kaynaklanmaktadır. Fakat bir sosyoloğun, içinde yaşadığı toplumdaki sosyal ve siyasi gelişmelerine duyarlı olması, bunlara göre ilgi alanı ya da odak kaymaları yaşaması, bizce normal karşılanmalıdır. Dahası bir sosyologda bulunması gereken bir özelliktir.

Biz Freyer'in sosyolojik düşüncesini, yeri geldikçe ilgili eserlerine de değinerek, aynı zamanda Üner'in dönemleştirmesiyle paralellik arz eden üç ana konu çerçevesinde ele alacağız: a. sosyoloji biliminin felsefi temelleri, gelişmesi, mahiyeti ve görevi; b. devlet, lider, toplum ve birey arasındaki ilişkiler; c. çağdaş toplumun teşhis ve eleştirisi.

A. FREYER'İN SOSYOLOJİ ANLAYIŞI:

“GERÇEKLİK BİLİMİ” OLARAK SOSYOLOJİ

Freyer'in sosyoloji anlayışı özellikle **Theorie des objektiven Geistes: Eine Einleitung in die Kulturphilosophie** (Nesnel Tinin Teorisi: Kültür Felsefesine Giriş, 1923)⁸⁶, **Soziologie als Wirklichkeitswissenschaft: Logische Grundlegung des Systems der Soziologie** (Gerçeklik Bilimi Olarak Sosyoloji: Sosyoloji Sisteminin Mantıksal Temelleri, 1930), **Einleitung in die Soziologie** (Sosyolojiye Giriş, 1931)⁸⁷, “Sosyologi'nin Konusu ve Görevi” (**İndüstri Çağı** içinde, 1953), **Sosyolojiye Giriş** (1957) ve **İçtimai Nazariyerler Tarihi** (1960) başlıklı eserlerinde takip edilebilir:

1. SOSYOLOJİNİN KONUSU VE METODU

Freyer'in “gerçeklik bilimi”nden kastı, aşağıda açacağımız şekilde, toplumsal gerçekliği merkeze almaktır. Freyer sosyolojiyi, toplumsal realiteyi ve olayları tahrif etmeden; çok

⁸⁶ Freyer bu kitabında tarihsel köklerini Hegel ve Dilthey'da bulan tarih felsefesi yaklaşımına paralel bir çizgidedir, onların argümanlarını, ölçütlerini ve terminolojilerini özümsemiş ve büyük ölçüde benimsemiş olarak kendi yaklaşımını ortaya koymaya çalışır. Bkz. Akyüz, a.g.m., s. 442.

⁸⁷ Bu kitap aynı zamanda, Raymond Aron'un çağdaş Alman sosyolojisini konu alan 1936 tarihli eserinin kaynakçasının başında, “Giriş Kitapları” başlığı altında anılan beş kitaptan biridir. Krş. Aron, **a.g.e.**, s. 136.

tarafı, nesnel, bilimsel, “kıymet hükümlerinden azade” bir şekilde, kendine has metotlarla inceleyen bir bilim olarak görür. Sosyoloji ona göre -Dilthey’in tin bilimleri (*Geisteswissenschaften*) ya da Rickert’in kültür bilimleri (*Kulturwissenschaften*) öbeği yaklaşımlarına paralel bir şekilde- “manevi ilimler” yahut “kültür ilimleri” sistemi çatısı altında faaliyet gösteren; hukuk, tarih ve felsefeden ayrılarak kendi bağımsızlığını kazanmış bir bilimdir.⁸⁸ Sosyolojinin asıl uğraştığı konu, endüstri sisteminin tarihi ve teorisi. Hatta sosyoloji, bu konuyu ele alıp işlemek suretiyle bağımsız bir bilim haline gelmiştir.⁸⁹

Leipzig Okulu’nun da bir karakteristiği olan “sistem düşüncesi”, Freyer’in gerek sosyoloji tarihi okumasında gerek kendi sosyoloji anlayışında bütün eserlerinde değişmeden süren bir vurgu olarak temel bir rol oynar.⁹⁰ Sosyoloji onun için değişmekte olan bir toplumun kendisi üzerinde bilimsel düşünümüdür. Modern çağın çalkantıları sonucunda ortaya çıkan toplum realitesini ve toplumun geçirmekte olduğu hızlı dönüşümü anlamaya çalışan bir “bunalım bilimi”dir (*Krisenwissenschaft*).⁹¹ Bu bilimsel özdeşleşim de, içinde yaşanan toplumsal gerçekliği, teorik bir çerçeveye oturtup tarihsel olarak konumlandırarak anlamaya dönüktür.

a. Sosyoloji konusu sınırlı bir bilimdir.

Freyer’e göre sosyolojinin yaşadığı ilk gerginlik, -Comte’un “bilimlerin zirvesi”, son bilim ve kapsayıcılık iddialarına paralel olarak ortaya çıkan- bütün toplum ve zamanları kapsama iddiasındaki aşırı geniş teorik ilgi alanı ile temelde endüstri toplumu ve değişme kanunlarıyla sınırlı kalan pratik ilgi alanı arasındaki gerginliktir.⁹²

⁸⁸ Hans Freyer, **Sosyolojiye Giriş**, Ankara, AÜSBF y., 1963, s. vii. Yeri gelmişken belirtmekte yarar var; Freyer Dilthey’in ve Rickert’in bilim anlayışlarına ait bu iki terimi değişmeli olarak kullanmaktadır.

⁸⁹ Freyer, **İndüstri Çağı**, s. 43-44.

⁹⁰ Üner, a.g.m., s. 133.

⁹¹ Üner, a.g.m., s. 133.

⁹² Freyer, **İndüstri Çağı**, s. 44-45.

Freyer’e göre sosyolojinin hiçbir şey ilave edilmeksizin cemiyet ilmi, yani toplumsal şartlardan doğan ve toplumsal tesire sahip olayların ilmi olarak tarif edilmesi durumunda, sosyolojiye bütün kültür ilimlerini dahil etmek gerekir. Bu düşünce tarzı bilhassa sosyolojinin yeni bir ilim branşı olarak ortaya atıldığı yerlerde şuurlu bir şekilde benimsenmiştir, zira yeni ilimler kolaylıkla üniversal (cihanşümül, kapsayıcı) bir hüviyet taşıdıkları iddiasında bulunurlar.⁹³

Sosyolojinin ilgi alanı olan toplumu Freyer kültür kavramı ile yakın ilişki içinde anlar. Toplum ona göre “belirli bir sahayı işgal etmez, kültür alanına şamildir.” Toplumsal hayat; sanat, ilim, ekonomi, hukuk, eğitim, siyaset, din gibi “kültür alanlarının hepsini taşıyan zemin, kültür alanlarının kök saldıkları ve filizlendikleri toprak”tır. Toplum, “kültür hayatının birçok birimlerinden biri olmayıp onu taşıyan esas cisimdir.”⁹⁴

Bütün kültürel tezahürler, insanlar arasındaki rekabet veya işbirliği, beraber veya ayrı bulunma halinden ileri geldiği cihetle toplumsal bir cephe taşırlar. Bu sebeple bu kültürel tezahürler sosyolojik bir görüşle mütalaa edilebilirler, daha doğrusu edilmelidirler. Başka bir deyimle, ekonomik teorinin dışında iktisadi faaliyetlere girişen insanların sosyolojisi, hakların hukuki tahlillerinden gayri hukuk sosyolojisi, sanat estetiğinden gayri sanat eserlerinin sosyolojik değerlendirilmesi mevcuttur. Sosyolojinin bu vechesi devamlı olarak zaptedilip, hıfzolunabilirse, bu takdirde sosyoloji kendine has bir konu ve görüş zaviyesine kavuşur; diğer manevi ilimlerle ihtilafsız bir işbirliğini gerçekleştirme fırsatına kavuşur.⁹⁵

Freyer yine bu bağlamda “toplumsal mahiyette olan her şeyi sosyolojinin konusu haline getiren ve onu sosyolojiye has kılan gayretleri yani bütün manevi ilimleri yalnız sosyolojinin bir dalı olarak sayan ve bunların sadece sosyolojik metodlar kullanmaları gerektiği noktai nazarında bulunan düşünce sistemi” olarak tanımladığı “sosyolojizm”e

⁹³ Freyer, **Sosyolojiye Giriş**, s. 1-2.

⁹⁴ Freyer, **a.g.e.**, s. 4-5.

⁹⁵ Freyer, **a.g.e.**, s. 3.

karşı çıkar ve sosyolojinin konu itibariyle Comte düşüncesinde görülen “bütün beşeriyetin kültür gelişmesi”ni içine alma çaba ve iddiasından, bir başka ifadeyle bilhassa 19. yüzyılda egemen olan *ansiklopedik sosyoloji* yaklaşımından geri durması gerektiğini söyler.⁹⁶

b. Sosyoloji değer yargılarından bağımsız, tarafsız, nesnel bir bilimdir.

Sosyolojinin ikinci tarihsel gerilimi objektiflik konusudur. Modern bir bilim olarak sosyoloji, uğraştığı olayları *sine ira et studio* (tarafsız bir gözle), değer gözetmeksizin (*wertfrei*), her türlü pratik kaygı ve amaçtan azade bir şekilde, objektif hakikate varmak amacıyla araştırmalıdır. Bilim, insanın işine yarayan buğdayı da, yabancı ot ve zararlı böcekleri de aynı ilgi ve dikkatle, bu tür ayrımları parantez içine alıp hesaba katmayarak inceler. Ayrıca “sosyolog, insan topluluklarını incelerken, tıpkı sanki arı yahut kunduz toplumlarını inceliyormuş gibi davranmalı, hiçbir duygu unsuruna yer vermemelidir.”⁹⁷

Bütün bunları söyledikten sonra Freyer bilim adamı da dahil olmak üzere insanın doğal tavrının, taraf olmak olduğunun altını çizer. İçinde yaşadığı toplum gerçekliği karşısında tavır alan, evet ve hayır diyen, siyasi bazı inanç ve idealleri olan bir varlıktır insan. Toplum içinde belli bir yeri, belli menfaat ve ilgileri vardır; toplum düzeninin şu veya bu doğrultuda değişmesini, düzeltilmesini ister. Freyer’e göre bu gerçek sonuna kadar ve bütünüyle paranteze alınamaz. Bütün bu paranteze alma hadisesi, tavır takınmadan önceki araştırma süresinin uzatılmasına yöneliktir. Bu konuda sosyoloğun yapması gereken, “tavır takınmadan önce ne kadar çok objektif bir gözle ayıklanmış, derli toplu olay malzemesi toplamak mümkünse toplamak, toplum olaylarını yöneten kanunlar hakkında ne kadar çok bilgi edinmek mümkünse edinmek”tir.⁹⁸ Freyer’in Max Weber’den aktardığı şu kanaat de bu paraleldedir: “Siyasi karar başladı mı, sosyolojinin yetkisi sona erer. Değer gözetmeme damgasını taşıyan sırf teorik bir teşebbüs olmak

⁹⁶ Freyer, **Sosyolojiye Giriş**, s. 2.

⁹⁷ Freyer, **İndüstri Çağı**, s. 46-47.

⁹⁸ Freyer, **a.g.e.**, s. 47-48.

dolayısıyla sosyoloji, neleri istememiz gerektiği hakkında insanı bağlayan herhangi bir şey söylemeye yetkili değildir.”⁹⁹

Freyer’e göre, şu soru bir an önce cevaplanması gereken bir soru olarak ortada durmaktadır: “İçinde yaşadığımız toplum düzeni karşısında, sonra bu düzenin gelişme temayülleri karşısında durumumuz nedir? Bu düzen içinde takınacağımız tavır nasıl olmalıdır?” Freyer, “Hiçbir sosyoloji bizi bu soruyu sormaktan muaf tutamaz,” dedikten sonra şu hususun altını çizer: “Bilim araştırması sonunda meydana çıkarılıp teorik bir formülde ifadesini bulan her kanunî bağlantıda pratik bir uygulama imkanı gizlidir.”¹⁰⁰

Freyer konuyu doğa bilimleri - tin bilimleri ayrımıyla ilişkilendirmekte ve pratik uygulama imkanlarının doğa ve insan dünyalarında aldığı görünümünün farkına, başka bir deyişle “*teknik işlerle toplum kanunları* arasındaki fark”a dikkat çekmektedir: “Sosyolojik bilgilerin pratik alana uygulanması ancak belli kısmi meseleler için mümkündür. (...) dünya ölçüsünde bütün bir toplum düzeninin, bütün bir toplum sisteminin planını yapmak imkansızdır.” “Teknik eser” akılla düşünülüp meydana getirilirken, “toplum kanunları” tarihi olayların akışına gömülü halde bulunur ve buradan dışarı çıkamazlar.¹⁰¹

Freyer’e göre sosyoloji bir “gerçeklik bilimi” yahut “vakıalar ilmi”dir. Sosyolojinin tam karşısında ise; hukuk, pedagoji, sosyal pedagoji, ahlak, sosyal ahlak ve estetik gibi; adalet, güzellik ve ahlakiliği *a priori* bir şekilde objektif değerler kabul eden ve esas çalışma alanı -zaman zaman sadece vakıalarla meşgul olsalar da- kıymet hükümleri olan “normatif disiplinler” durur. Sosyoloji toplumun sorunlarını değer yargılarıyla ilişkilendirerek tartışır, çözüm yolları, kararlar beyan ederse, kendi sınırlarını ve yetki alanını aşmış; *normatif ilimlerin* ve *ideolojinin* sahasına geçmiş olur. Kıymet hükümleri çözüm önerileriyle sınırlı kalmaz; pratiğe, fiiliyata dökülürse; bu kez de bir adım daha

⁹⁹ Freyer, **a.g.e.**, s. 50.

¹⁰⁰ Freyer, **a.g.e.**, s. 48-49.

¹⁰¹ Freyer, **a.g.e.**, s. 49-50.

atılmış ve *siyasetin* alanına girilmiş olur.¹⁰² Burada dikkat çekilen tehlike şu şekilde ifade edilebilir: sosyoloji → normatif bilimler ve ideoloji → siyaset.

Sosyolojinin değer hükümlerinden bağımsız olma idealini gerçekleştirmesi kolay olmamıştır. Sosyoloji başlangıçta, tarih ve hukuk felsefesinin düşünüş tarzından tamamen sıyrılamamış; olaylarla değer yargılarını birbirinden ayırmamış; adil ve ahlaki toplum düzeni konusuyla ilgilenmiştir. Aynı şekilde bu konumda kalmak da, Freyer'e göre sürekli bir uyanıklık gerektirmektedir.¹⁰³

Freyer buna yine tarih ve tarih felsefesinden devralınan “ilerleme” kavram ve düşüncesini örnek verir. Comte ve Spencer, ilerleme kavramını, kaçınılmaz bir şekilde değer yargılarıyla yüklü bulunduğunu fark veya itiraf etmeksizin, sistemlerinde kullanmışlardır. Buna göre ilerleme olumlanan bir toplumsal değişimi ifade eder. Bu kavram bugün de -değer yargısıyla yüklü olması hasebiyle- sosyolojinin kaçınması gereken bir kavramdır; sosyolojiyle normatif bilimler ve ideoloji arasındaki sınırın yanlış çizildiğinin açık bir işaretidir.¹⁰⁴

c. Sosyoloji inşai bir bilim değil ampirik bir tecrübe bilimidir.

Sosyoloji matematik gibi inşai, soyut bir bilim değildir. Araştırma konusu olan toplumsal gerçekliği, somut tecrübeler olarak gözlemler -yer yer imkan oldukça deneye müracaat eder- ve ulaştığı verileri mantık -ve duruma göre istatistik- yardımıyla düzenler. Sosyolojiye inşai bir disiplin karakteri izafe eden ve toplumsal gerçekliklerin ontolojisini meydana getirmeye çalışan Othmar Spann gibi sosyologlar bu anlayışın istisnası sayılabilir.¹⁰⁵

¹⁰² Freyer, **Sosyolojiye Giriş**, s. 13-16.

¹⁰³ Freyer, **a.g.e.**, s. 18-19.

¹⁰⁴ Freyer, **a.g.e.**, s. 19-20.

¹⁰⁵ Freyer, **a.g.e.**, s. 20.

Veriye ulaşma ve veriyi yorumlama yolları metodolojik yaklaşımın iki kısmını teşkil eder. İlkinde, gözlem konusunda doğa bilimleriyle manevi bilimleri paralel düşünen Freyer, deneyin kültür bilimlerinde sınırlı bir alanda işleyebileceğini vurgular. Fazla büyük olmayan bağımsız birliklerde, örneğin işletmelerde şartların değiştirilip çeşitli denemeler yapılması mümkünken, toplum hayatını bütün olarak bu şekilde incelemek imkansızdır. Bu yüzden Freyer, sosyolojinin bir “deney ilmi” olmadığını altını çizer.¹⁰⁶ Freyer istatistiği “sosyolojinin en önemli yardımcı unsuru” şeklinde tavsif eder. Fakat sadece niceliksel araştırmalarla ve resmi istatistiklerle yetinilmemesi gerektiğine, daha niteliksel karakterdeki sözlü ve yazılı soruşturmalar da yapılması gerektiğine dikkat çeker.¹⁰⁷

2. SOSYOLOJİNİN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

Freyer sosyolojinin “ön tarihçe”sini ve 19. yüzyıldan itibaren geçirdiği dönemleri **Einleitung in die Soziologie, Sosyolojiye Giriş** ve en kapsamlı olarak da **İçtimai Nazariyeler Tarihi** başlıklı kitaplarında aşağı yukarı aynı şekilde anlatır.¹⁰⁸ Buna göre sosyolojinin bugüne kadarki tarihsel gelişimi aşağıda kısaca göstermeye çalıştığımız şekilde olmuştur:

ÖN TARİHÇE

rasyonal “doğal hukuk”
(Hobbes, Rousseau, Locke)
pragmatik insanlık tarihi
(Voltaire, Ferguson, Millar)

Alman idealist-romantik felsefesi
(Kant, Fichte, Schelling,
Schleiermacher, Schlegel)

¹⁰⁶ Freyer, **a.g.e.**, s. 25-27.

¹⁰⁷ Freyer, **a.g.e.**, s. 30.

¹⁰⁸ Krş. Hans Freyer, **Einleitung in die Soziologie**, Leipzig, Quelle & Meyer, 1931, s. 28-87; Freyer, **Sosyolojiye Giriş**, s. 37-72; Hans Freyer, **İçtimai Nazariyeler Tarihi**, eklerle çev. Tahir Çağatay, 3. bs., Ankara, AÜDTCF y. 1977, s. 13-223.

BİRİNCİ FELSEFİ TEMEL:
Fransız pozitivismi ve ansiklopedizmi
(Diderot, Turgot, d’Alambert)

İKİNCİ FELSEFİ TEMEL:
Hegel felsefesi

1. KLASİK SOSYOLOJİ SİSTEMLERİ

Saint Simon
Auguste Comte
Herbert Spencer

Lorenz von Stein
Karl Marx
W. H. Riehl

2. ARA DÖNEM (1860-1900)

Rickert, Dilthey, Treitschke, Schmoller, Schäffle

3. SOSYOLOJİNİN YENİDEN KURULUŞU:

YENİ SOSYOLOJİ SİSTEMLERİ (1900)

Durkheim, Weber, Pareto

Freyer’e göre bilimler felsefe ve ilahiyattan özgürleşerek kendi bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Kozmoloji ya da astronomi İyonyalı doğa filozoflarının çalışmalarıyla, matematik Platon’un akademisinde, Öklid’le birlikte felsefeden çözülmüştür. Fizik bilimleri bunları takip etmiş, sonra da tek tek tin bilimleri gelmiştir. Bu bilimlerin ortaya çıkışında da son olarak iktisat, felsefe ve ahlak felsefesinden bağımsızlaşmıştır. En son olaraksa sosyoloji 19. yüzyılda ilk önce Fransa’da (Saint Simon ve Auguste Comte), bir kuşak kadar sonra da Almanya’da (Lorenz von Stein) kurulmuştur. İlk klasik sosyoloji sistemleri 1830’lu ve Batı Avrupa burjuva devrimlerinin gerçekleştiği 1848’li yıllarda ortaya çıkmıştır. Freyer, sosyolojinin bağımsız bir bilim olarak felsefeden ayrılışının iki ayrı kanaldan olduğunu savunur. Başka bir deyişle, sosyoloji Fransız pozitivismi ve Hegel felsefesi olmak üzere iki felsefi köke sahiptir.¹⁰⁹

¹⁰⁹ Freyer, **İndüstri Çağı**, s. 43-44.

Freyer sosyolojinin ön tarihçesini üç başlık altında inceler. Bunlardan ilki olan doğal hukuk teorisinde hukuk gibi toplum da temelini daimi ve değişmez olan “insan doğası”nda bulur. Rasyonal esasta belirlenen bu insan doğası varsayımı aynı zamanda normatif bir karakter arz eder. Burada halihazırdaki toplum yapısından çok, toplumun insan doğasına uygun doğal hukuk çerçevesinde nasıl düzenlenebileceği söz konusu edilir.¹¹⁰ Aynı zamanda bu düşünce tarzı, 17 ve 18. yüzyılın çeşitli sosyal ve siyasi gelişmelerinde meşrulaştırıcı bir rol oynamıştır.¹¹¹

İkinci grup, toplum konusuyla fazlaca ilgilenen tarihçilerden oluşur. Bunlar devletin nasıl şekillenmesi gerektiği hususundan çok toplumun nasıl ortaya çıktığı sorunuyla ilgilenmişlerdir. Böylece siyasi tarihin yerini kültür tarihi alır. Ayrıca tarih ilgisi, bir devlet ya da milletin tarihinden ziyade üniversal tarih anlamında bütün insanlığın tarihine doğru genişler. Toplum hayatı yine insan doğasıyla ilişkilendirilmekte, böylece toplumsal ilerlemenin dayandığı doğal kanunlar olduğu varsayılmakta ve bunlar araştırma konusu yapılmaktadır. Bütün milletlerin tarihini kapsama iddiasındaki insanlık tarihi ilerlemeci bir yaklaşımla oluşturulur. Tarih ampirik yöntemle incelenmektedir, fakat bu incelemelerde normatif bakış açısı egemendir.¹¹²

Üçüncü başlık ise, Alman idealist ve romantik düşüncesi kapsamında *Kant sonrası dönemde* ortaya konan toplum felsefesidir. Bu felsefeciler, toplumu bir gerçeklik bilimi yaklaşımıyla değil, felsefi ve siyasi bir bakış açısıyla ve normatif açıdan ele almışlardır. Eserlerinde sistemli sosyolojik bir birikimden çok bol miktarda sosyolojik düşünce parçacıkları bulunmaktadır. Fichte, Schelling ve Schleiermacher, “Aydınlanma çağıının en esaslı dogması” saydıkları ferdiyetçilik düşüncesine karşı organik toplum ve devleti savunurlar. Buna göre bütün toplumsal düzenler birer “uzviyet”, birer organik oluşumdur. Toplumsal varlık, izole edilmiş bağımsız bireylerden oluşmaz; mantıksal olarak, kendisine mensup bireylerden önce gelir. Biyolojik organizmaların organların bir

¹¹⁰ Freyer, *İçtimai Nazariyeler Tarihi*, s. 14-15.

¹¹¹ Freyer, *a.g.e.*, s. 19.

¹¹² Freyer, *a.g.e.*, s. 20-24.

araya gelmesiyle vücuda gelmediği gibi, toplumsal organizma da fertlerin kendisine katılmasıyla vücuda gelmez. Daha ziyade tekil uzuvlar, sosyal birlik içinde, böyle yüksek bir varlığa mensubiyetle hayat kazanır.¹¹³

Bu düşünürler organik devlet ve toplum görüşünü, sosyal yapıları rasyonel temele dayandırma iddiasındaki doğal hukuk düşüncesine, içtimai mukavele tezine, Fransız İhtilali’ni doğuran fikirlere ve 19. yüzyıl liberalizmine karşı çıkış olarak savunmuşlardır. Onlara göre, rasyonel yolla, şuurlu uğraşmalarla toplumsal düzen yaratılamaz ya da şekillendirilemez. Muhafazakar İngiliz yazarı Edmund Burke de toplumsal düzenin tarih içinde kendi yasaları doğrultusunda değiştiğini, rasyonel ilkelere göre düzenlenmesinin imkansız olduğunu savunmuştur.¹¹⁴

Freyer’e göre bu ön-tarihçeyi, klasik sosyoloji sistemleri takip eder. Bunların ilk grubunu 18. yüzyıl sonlarına doğru Fransa’da ortaya çıkan pozitivist felsefenin mirasçıları niteliğindeki Saint Simon, Auguste Comte ve Herber Spencer; ikinci grubunu ise sosyoloji sistemleri doğrudan doğruya Hegel’e dayanan ve ondan çıkan Lorenz von Stein ve Karl Marx ile W. H. Riehl teşkil etmektedir.¹¹⁵

Freyer’e göre sosyolojinin ilk felsefî kaynağı, 1760-1800 yılları arasında büyük Fransız ansiklopedisini gerçekleştirme davası etrafında toplanan d’Alambert, Diderot, Lagrange ve Turgot’nun ortaya attıkları Fransız pozitivistizmidir. Bu akım, her türlü düşüncenin metafizik problemlerden kurtarılmasını, somut dünyanın gözlem ve deneyle tespit edilip matematik yoluyla formüle edilmesini savunmaktadır. Buna göre meseleler; amaç, mahiyet ve kuvvet gibi ikinci planda gelen saiklere göre yorumlanmamalı; teolojik ve metafizik izahlarla açıklanmamalıdır. Bu paralelde, insanlığın düşünsel gelişme tarihi, teolojik, metafizik ve pozitif düşünce evreleri şeklinde üçe ayrılmaktadır. “Voir pour prévoir, prévoir pour pouvoir” (Keşfetmek için gör, muktedir olmak için keşfet) formülü

¹¹³ Freyer, **a.g.e.**, s. 26-28. Krş. Freyer, **Sosyolojiye Giriş**, s. 44.

¹¹⁴ Freyer, **İçtimai Nazariyeler Tarihi**, s. 28-29.

¹¹⁵ Freyer, **İçtimai Nazariyeler Tarihi**, s. 33.

pozitivizmi özetler mahiyettedir.¹¹⁶

Sosyoloji kavram olarak ve bilgi sistemi içindeki mantıkî yeri itibariyle Comte'tan çok önce tespit edilmişti. Turgot ve d'Alambert zamanında, pozitivist felsefe sistemine dahil zaruri bir unsur sayılan sosyolojiye “sosyal fizik”, “pozitif siyaset” ya da “pozitif tarih” gibi isimler veriliyordu.¹¹⁷ Freyer'in sosyolojinin ilk sistem kurucuları olarak düşündüğü isimlere Saint Simon ve Comte'un yanı sıra İngiliz filozof Herbert Spencer de dahildir. Başlıca eserlerini 1860-1896 yılları arasında veren Spencer'in sosyal düşünceye katkısı da, başta Darwin olmak üzere biyoloji alanındaki keşifleri sosyal uzviyete tatbik etmesidir.¹¹⁸

Sosyolojini ilk sistem kurucularının ikinci öbeği ise Hegel'in izinde, Almanya'da ortaya çıkmıştır: Leopold von Stein, Karl Marx ve Wilhelm Heinrich Riehl. Hegel gibi bu isimler de, sosyal hayatın biçimsel ilkelerini kademe sıfatı ile sistematik olarak tasnif etmeye çalışırlar. Toplum tarihini belli kademeler halinde sistemleştirmek öncelikli hedefleridir. Stein ve Riehl, toplumsal kesim ve zümrelerin, milli hayata ahenkli bir şekilde intibak ettirilmesini amaçlarken, Marx sınıflar arası çatışmadan hareketle bir kuram oluşturur.¹¹⁹

Freyer'e göre, 1860 öncesindeki ilk sistemleştirme evresini bir durgunluk dönemi, daha doğrusu bir milletlerarası gelişim dönemi takip eder. Büyük sistemlerin ortaya atılmadığı bu ikinci dönemde sosyoloji, toplumsal gerçeklerin sistematik ilmi haline gelmek istediği takdirde çok daha geniş bir sahada çalışması gerektiğini idrak etmiştir. Böylece büyük sistemlerin yerini insanların toplumsal hayatının zengin ve çeşitli şekillerine ait özel incelemeler ve monografiler almıştır. Ayrıca bu çalışmalara sosyoloji dışındaki çeşitli bilimlerin temsilcileri, tarihçiler, iktisatçılar, psikologlar ve antropologlar da

¹¹⁶ Freyer, **Sosyolojiye Giriş**, s. 45.

¹¹⁷ Freyer, **a.g.e.**, s. 47.

¹¹⁸ Freyer, **a.g.e.**, s. 51.

¹¹⁹ Freyer, **a.g.e.**, s. 52-59.

katkıda bulundular. Bu da sosyolojinin bu bilim dallarıyla arasındaki konu ve metot ayrımlarının tartışılmasını getirdi.¹²⁰

Freyer’e göre sosyolojinin 1900 yılı civarında başlayan üçüncü dönemi, yeniden kuruluş devresini, başka bir deyişle ikinci sistemleştirme dönemini ifade eder. Durkheim, Weber ve Pareto’nun kendi sistemlerini kurdukları bu dönemde sosyoloji, kesin olarak ampirik bir gerçekler ilmi yolunu tutmuştur.¹²¹ Sosyolojinin bundan sonraki evresinde ise Freyer şu eğilimleri teşhis eder:

- Formel sosyoloji (Georg Simmel, Leopold von Wiese)
- Psikolojik sosyoloji (Lester F. Ward ve Albion W. Small gibi Amerikan sosyologları ve kendisi “fenomenolojik sosyoloji” terimini tercih eden Alfred Vierkandt)
- Üniversalist sosyoloji (Othmar Spann)
- Tarihsel sosyoloji (Ludwig Gumplowicz, Franz Oppenheimer)¹²²
- Mekanik sosyoloji
- Biyolojik sosyoloji¹²³

B. FREYER’DE DEVLET-TOPLUM İLİŞKİSİ

Elfriede Üner’e göre Freyer “hiçbir zaman gerçek siyasi parti bağlılığı olmamasına ve düşünüşünde de kuramsal alana öncelik vermesine rağmen, daima siyasi düşünen birisi olarak kalmıştır.”¹²⁴ Değişmekte olan bir toplumun kendisi üzerinde bilimsel düşünümü ve bir “bunalım bilimi” olarak gördüğü sosyoloji, Freyer’e göre devletin durumu da dahil olmak üzere toplumun bütün sorunlarıyla ilgilenmek, bu sorunları tespit ve teşhis etmekle yükümlüdür. Alman devleti de özellikle 1910’ların başından itibaren gerek iç gerek dış gelişmelerin etkisiyle hep kriz ve değişim içinde olmuştur. Bu yönüyle Freyer gibi salt sosyolog olmayan bir sosyoloğun ilgisini çekmemesi düşünülemezdi.

¹²⁰ Freyer, **a.g.e.**, s. 59-63.

¹²¹ Freyer, **a.g.e.**, s. 63.

¹²² Freyer, **İçtimai Nazariyeler Tarihi**, s. 225-237. Krş. Freyer, **Einleitung in die Soziologie**, s. 88-124.

¹²³ Freyer, **Einleitung in die Soziologie**, s. 93-98.

¹²⁴ Üner, **a.g.m.**, s. 133.

Freyer'in devlet, lider, toplum ve birey arasındaki ilişkilere dair yaklaşımı **Der Staat: Staat und Geist** (Devlet: Devlet ve Tin, 1925), **Gemeinschaft und Volk** (Cemaat ve Halk, 1929), **Revolution von rechts** (Sağ Devrim, 1931)¹²⁵, **Der politische Begriff des Volkes** (Politik Bir Kavram Olarak Halk, 1933) ve **Pallas Athene: Ethik des politischen Volkes** (Athena: Politik Halkın Etiği, 1935) başlıklı kitaplarında bulunabilir:

1. DEVLET VE TOPLUM

Devlet (*Staat*) ile toplum (*Gesellschaft*) arasında yapılan ayrım, Hegel'e dayanmaktadır ve Alman sosyolojisinin özgün özelliklerinden biridir. Diğer Avrupa ülkelerinin sosyologlarının eserlerinde nadiren bulunan bu ayrıma göre toplum “organik bir gerçeklik” olarak anlaşılırken, devlet “katıksız, yapay ve basmakalıp bir yaratım” olarak görülür. Diğer ülkelerde az bilinmesine karşın Alman sosyoloji ortamında derin etki yaratmış olan Alman sosyolog Lorenz von Stein'a göre devlet bir yandan “vatandaşların seçimlerini özgürce belirttikleri bir alan, böylelikle de bütün özgürlüklerin kaynağı olan bir kurum”, diğer yandan da “toplumda ekonomik etkinliğin alanı yani bağımlılık ve köleliğin kaynağı”dır. Alman sosyolojisi ve Max Weber uzmanı Fransız sosyolog Julien Freund (1921-1993) da bu ayrımın Alman sosyolojik düşünce akımlarının temel taşı olduğunu ve devlet ile toplum arasındaki ikiye bölünmüşlük anlaşılmadan Alman sosyolojisinin anlaşılamayacağını belirtir.¹²⁶ Freund, bu ayrımın Tönnies'in cemaat ile cemiyet arasındaki farkı ortaya çıkarmasına da doğrudan etki ettiğini savunmaktadır. Buna göre Tönnies'in en önemli kitabı *Gemeinschaft und Gesellschaft* bu geleneğin bir parçasıdır ve kitapta devlet-toplum ayrımına çok sayıda gönderme vardır.¹²⁷

¹²⁵ Hüseyin Akyüz bu kitabın ismini sehven -muhtemelen sonundaki “s” harfini atlayıp “Revolution von Recht” şeklinde okuyarak- “Hukuk Devrimi” olarak tercüme etmektedir. Halbuki kitabın başlığı “sağ devrim” ya da Yavuz Abadan'ın çevirdiği şekliyle “sağdan gelen devrim” anlamına gelmektedir. Krş. Akyüz, a.g.m., s. 442 ve Yavuz Abadan, “Müellifi Takdim”, **Sosyolojiye Giriş**, s. iv.

¹²⁶ Freund, a.g.m., s. 227.

¹²⁷ Freund, a.g.m., s. 227, 229.

Alman idealizminin önde gelen isimlerinden Schelling (1775-1854)'in organik devlet nazariyesi, devlet-toplum ilişkisi konusu açısından önemli bir konuma sahiptir. Ona göre devlet, münferit kuvvet ve varlıklara hakiki mahiyetlerini kazandıran canlı bir uzviyet ve “hürriyetin organizması”dır. Alman romantiklerinin ortaya attığı bir kavram olan “halkın ruhu” (*Volkegeist*) da aynı yönde bir imaya sahiptir. Buna göre halklar, tarih dünyasındaki gerçek organik birliklerdir ve devletler de bu birliklere varlık kazandırır.¹²⁸

Hegel (1770-1831)'in devlet-toplum ayrımı, onun ahlakî (*sittlich*) düşüncenin üç ana biçimi ya da kademesi arasında yaptığı ayrımın bir parçasıdır. Bu kademeler, “İnsan idaresinin daha yüksek bir birlikten ahlakî bir muhteva kazanması, hangi bağlantı ve mükellefiyetlerden ileri gelmektedir?” sorusunun cevabı olarak ve özeline genelle, bireyin sosyal bütünle ilişkisinin mahiyeti açısından ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki olan “aile”, kelimenin tam anlamıyla bir cemaattir; birey bütünü birliğinde adeta erimiş haldedir. İkinci kademe olan “toplum” ise son derece karmaşık ve problem doludur. Bireyler aile birliğini terk etmişlerdir ve birer birey olarak karşılaştıkları bu alanda, kendi amaçlarına uygun, kişisel menfaatlerini koruyacak şekilde hareket etmektedirler. Hegel, “burjuva toplumu”nun bir örneğini, iktisadi ilişkiler alanında, Adam Smith'in belirttiği açıdan arz talep kanunu yardımıyla mekanik surette düzenlenen piyasa toplumundan bulmaktadır. Hegel, ahlaki hayatın karakteristik şekillerinden üçüncü ve sonuncusu olan “devlet”i, “beşeri kişilerden üstün bir irade birliği” olarak tasavvur etmektedir. Hegel'e göre devlet, başka bir deyişle, “ferdi hürriyet temeline dayanan kanunlar vasıtasile beşeri kişileri bir tek irade halinde toplamaktadır.” Devlet, hürriyet düzeni çerçevesinde kendi kendine koyduğu kanunlar yoluyla ortaya çıkar. Kendi hukukuna dayanarak mevcudiyetini devam ettirir. Devleti ve onun hukuki şekillerini toplumsal kuvvetlerin bir tesiri ya da mahsulü olarak izah etmeye imkan yoktur.¹²⁹

Hegel'i takip eden düşünürlerden Lorenz von Stein'a göre toplumsal hayatın realitesi ve

¹²⁸ Freyer, *İctimaî Nazariyeler Tarihi*, s. 29.

¹²⁹ Freyer, *Sosyolojiye Giriş*, s. 52 vd. Krş. Freyer, *İctimaî Nazariyeler Tarihi*, s. 62 vd.

menfaat çatışmaları daima devletin bünyesine ithal edilir. Stein burjuva toplumunun gidişatını şöyle okur: Devlet toplum tarafından tahrif edilmiş bir sınıf devleti olma yolundadır. Yani hakim olan sınıflar devlet mekanizmasını ele geçirip devletin kuvvet vasıtaları yardımıyla sınıf hakimiyetini perçinleyeceklerdir. Fikir olarak “hür kişilerin birliği” olması gereken devlet, esaretin aleti olacaktır. Stein bu gidişatı, “hürriyetsizliğin tarihi” olarak okur. Bunun zıddı, sosyal ve siyasi devrimlerdir. Stein’a göre kapitalist toplum sistemi içinde köklü bulunan devrim, siyasi değil sosyal mahiyettedir. Devlet bu durumda, söz konusu sosyal devrimi soğurmak suretiyle, kendini toplumsal kuvvetlerin ağından sıyrıp toplumsal çelişkileri etkili bir dengeye kavuşturacak bir sosyal politika gütmelidir. Riehl’e göre de esas dava, toplumdaki zümre yapısını yeniden düzene sokmak ve bilhassa işçiler zümresini etkin bir sosyal politika yolu ile milli bünyenin içine intibak ettirmektir.¹³⁰

Freyer de Hegel’den gelen bu çizgidedir. 1925 tarihli **Der Staat**’ta devletin görevini, toplumun bütün güçlerini aynı doğrultuda birleştirmek ve böylece bir liderin yönetiminde ideal bir toplum yaratmak olarak koyar.¹³¹ **Revolution von rechts**’te de; toplum, devlet ve bireyin karşılıklı ilişki ve durumları incelenmekte ve toplum (kamu düzeni) ile bireyin özgürlüğü karşı karşıya konmaktadır. Buna göre kamunun mutluluğu ve huzuru için, bireysel özgürlüklerden taviz verilebilir ve hatta toplumsal birlik ve bütünlük sağlanması için bireysel özgürlükler kısıtlanabilir.¹³²

2. “KÜLTÜR ULUSU”NDAN “SİYASAL HALK”A

Freyer’in düşünce sistemi öncelikle, geleneksel *Alman idealizmi*’ne demir atmıştır. 1920’de yayımlanan ilk makalesi “Das Material der Pflicht”ten (Görevin Konusu) başlayarak 1935’e kadar eserleri, Alman idealist düşüncesinin onaylanması; hatta

¹³⁰ Freyer, **Sosyolojiye Giriş**, s. 58-59.

¹³¹ Akyüz, a.g.m., s. 442. Freyer’in burada ortaya koyduğu yaklaşım 1920’lerin Alman muhafazakarlarının ideolojik duruşuna paraleldir.

¹³² Akyüz, a.g.m., s. 442.

modern zamanlarda bu ideal sistemin korunup kurtarılması çabası hükmündedir. Birinci Dünya Savaşı yenilgisinden sonra, Almanya siyasal bir kuvvet olarak çöktüğünde; Freyer, umudunu, tarihten gelen büyük kültür geleneğine, yani *kültür ulusu* olarak Almanya'ya bağlamıştır. Onun kuramsal hedefi, felsefi olarak “kültür sistemlerinin sistemi”dir. Nitekim **Theorie des objektiven Geistes**'te (1923) kültür felsefesine gerekli olacak ön bilgileri hazırlamıştır.¹³³

Yine aynı yıllarda yazdığı siyasal ana eseri olan **Der Staat**'ta (1925), sistemi, devletin ruhla diyalektik birleşimi olarak tasarlamıştır. Onun bakışında devlet, kültürün ve anlamının en sıkı şekilde ve en ideal şekilde birleşmiş olduğu durumdur. İdealize edilmiş bir kavram olan *Volksgeist*'ı (halk ruhu) tekrar ele alırken Freyer bu kavramı ancak gerçekçi bir dönüşümle modern felsefe için kullanılabilir hâle getirebileceğini de bilmektedir. Nitekim “halkın ruhu”nun olanaklarını metafizik bir şekilde değil, tarihle birlikte gelişmiş olan kültür birliğinde temellendirir.¹³⁴

Freyer, Rudolf Eucken, Paul Natorp ve Werner Sombart gibi isimlerin özcü ya da cevversel ulusalcılıklarından çok; Friedrich Meinecke ve Ernst Troeltsch'in *tarihsel* düşünce tarzlarına daha yakındır. 1928'den sonra Hans Freyer, yeniden yeşerebilecek bir Alman ulusal kültürü umudundan tamamıyla vazgeçmiştir. 1925'ten itibaren diğer kültürel bölümlerdeki siyasal değişmelerle, örneğin dışavurumcu (ekspresyonist) resim ve edebiyat sanatındaki gençlik hareketiyle birlikte, kültür felsefesinden sosyolojiye ve siyasal bilimlere bir yöneliş sergiler. İdealize edilmiş sistemlerden kopar ve toplum hayatındaki *siyasal* boyuta yönelir. Freyer, öncelikle ruhun kendi kendini gerçekleştirebileceği tezine karşı çıkar ve kurumlaşmamış siyasal birliktelik ve kesin lider kararları olmadığı sürece, gelişmenin imkânsız olduğu savını ileri sürer. “Kültür ulusu”ndan “siyasal halk”a geçiş kendiliğinden olmaz. Bu, yalnız keyfi olmayan bilinçli toplum kararlarıyla, gelişme yasalarına dayanan “nesnel ahlâk”a bağlı olarak

¹³³ Üner, a.g.m., s. 134-135.

¹³⁴ Üner, a.g.m., s. 134-135.

gerçekleştirilebilir. Freyer'e göre önce devlet, toplumu kültür ulusu olarak yeniden yapılandırılmalıdır. Bunun arkasından da “siyasal halk” yani sistem bütünlüğü içerisinde kültürün tümünü içeren yasal, egemen ve siyasal birliktelik anlamına gelir. Freyer, toplum ve devleti bu hedefe götürecek olan “nesnel ahlak felsefesi”ni bilimsel olarak temellendirmeye çalışır.¹³⁵

3. “SAĞ DEVRİM”: TEORİ VE PRATİK

Weimar döneminin Yeni Hegelci felsefesinin önde gelen savunucularından ve radikal muhafazakar sosyal teorisyenlerinden olan Freyer'in “sağ devrim” çerçevesindeki düşünceleri, eğitimli Alman orta sınıfının, 1920'lerde kapitalist liberal demokrasinin ve modernitenin problemleri karşısında duyduğu tatminsizliğin ifadelerinden biridir. Buna göre toplum, bütün kesimleri tarafından paylaşılan kolektif bir hedef doğrultusunda devlet eliyle entegre edilmelidir. Bu entegrasyon, bireyci-egoist çağın sonu ve yeni tarzda bir “milli toplum” ya da “halk birliği”nin (*Volksgemeinschaft*) başlangıcı olacaktır.¹³⁶

Freyer 1925-1931 tarihleri arasında bir yandan bilimsel çalışmalarını yayımlamaya devam ederken, bir yandan da başta 1931 tarihli **Revolution von rechts** (Sağ Devrim) olmak üzere siyasi mahiyette kitap ve risalelerini çıkarıyor, akademik ve akademi dışı çevreleri hedefleyen bir dizi konferans veriyordu. Bu konferanslar Weimar dönemindeki gençlik hareketlerinin önemli bir parçası olan Deutsche Freischar (DF, Alman İzçiler Birliği)'in yayınında ele alınıp tartışılıyordu. Söz konusu konferanslardan akademi dışı çevreyi, özelde eğitimli burjuvaziyi ve gençlik hareketini muhatap alan biri, 1927 Paskalyasında Leuchtenburgkreis'ta (Leuchtenburg Çevresi) verdiği “Grek Polis'inin Anlamı” başlıklı konferanstır. Freyer bu konuşmasında “idealize edilmiş polis” ile Weimar Cumhuriyeti vatandaşlarının “devlete yabancılaşmışlık”ları (*Staatsfremdheit*)

¹³⁵ Üner, a.g.m., s. 134-135.

¹³⁶ Muller, a.g.e., s. 4-5.

arasındaki zıtlığı belirgin kılmaya çalışır. Freyer'in devlete biçtiği öncelikli rol, entegrasyon yani bir "bağlayıcı kolektif bilinç" (*bindende Gesamtbewusstsein*) yaratmak suretiyle halk'ı (*Volk*) kendisini dünya tarihi sahnesinde doğrulayan bir kolektif "siyasi özne"ye dönüştürmektir. İlk bakışta akademik hüviyete sahip gibi görünen fakat dinleyiciler tarafından doğrudan o güne hitap ettiğinin bilinciyle takip edilen bu konferansın son paragrafında Freyer şöyle demektedir:

Greks polis'inin, halkı üzerindeki iktidarı, Grek ruhunu bütünlüğü içinde kendi içinde eritmiş olmasına dayanmaktadır. Polis'in dışında bahse değer bir hayat yoktur. Manevi bir varoluş sadece onun içinde mümkündür. Özgürlük sadece onun içinde mümkündür. (Grekler için özgürlük hiçbir zaman devletten özgür olmak değildir; her zaman devlette özgür olmaktır.) Polis burjuva olmayan tipte bir devlet olarak düşünülebilir, yani o en saf anlamıyla devlettir. Sakinlerini sarıp sarmaladığı kudret sınırsızdır. Savaş sırasında vatandaşlarının hayatlarını feda etmeleri verili bir durumdur. Fakat polis, barış sırasında da aynı derece bir fedakarlık talep eder ve alır. O sadece devlet değil, aynı zamanda Kilisedir. Dine kaçış da dahil, ondan kaçış yoktur. Bütün manevi faaliyetler, bütün bilim ve sanatlar, bütün kabiliyet ve imkanlarla bütün değer ve erdem polis içinde ve polis için gerçekleşir. Şiir, tarih, sanat ve müzik eserleri bireysel tatmin ya da serest araştırma alanına dahil değildir; hepsi -polis namına ve polis'in değerlerine göre gerçekleştirilen- polis'e hizmet hükmündedir. Atina demokrasisi, şu inanca dayanarak halk'ı (*Volk*) (...) devlet içinde egemen bir konuma yükseltir: İnsan devlete ait ve bütünüyle siyasal bir varlıktır, devletin hukuku kudretli bir şekilde bütün vatandaşlarına nüfuz eder.¹³⁷

Freyer'in Alman romantikleri karşısında tavrı hep ikircikli olmuştur. Bir yandan onlara duygusal olarak bağlı ve entelektüel olarak borçludur. Tarihsel gelişme içinde köklenen kolektif kültürel entite düşüncesini ve bütüncü bakışını; başka bir deyişle Volk'u ve Staat'ı normatif bir şekilde bir birlik, bir bütünlük olarak betimlemelerini benimser. Fakat onları iki noktada da eleştirir. Öncelikle romantik düşüncenin merkezini işgal eden organik ve bütüncü kategoriler, çatışma temelinde yükselen modern burjuva ya da endüstri toplumunu tahlil etmek için uygun değildir. İkinci olarak, romantikleri insanın iç tecrübesini geliştirmekle çok fazla uğraşmakla, dış dünyaya etki etmeyi ve onu

¹³⁷ Muller, a.g.e., s. 186-188.

dönüştürmeyi ihmal etmekle suçlar. Siyasi romantizme yönelik benzer bir eleştiri de Carl Schmitt'ten gelmektedir. Schmitt, “siyasi romantik”i, siyasi hadiseleri iç tecrübenin dışsal bir uyarısından ibaret gören ve siyasi olarak pasif kalan bir insan olarak tarif eder. Bunun karşısına da olumladığı bir figür olarak, romantik ideallerin harekete geçirdiği, eyleme geçme sorumluluğunu alan ve dış dünyayı dönüştürebilecek kararlar alan bir insan şeklinde tanımladığı “romantik siyasetçi”yi koyar.¹³⁸

Eylül 1930 seçimleri Weimar Cumhuriyeti’nin moral meşruiyetinin sorgulandığı bir döneme işaret eder. Bu dönemde liberal demokratik hükümet, Alman politik kültürünün çok çeşitli çevreleri tarafından, yaygın ve baskın bir şekilde, Almanya’nın yaşadığı krizlerden sorumlu tutulmaktadır. İşsizliğin düşmeşi, hükümetlerin görevde kalma sürelerinin kısalığı gibi işaretler gösteren istikrarsızlık aynı yoğunlukta devam etmektedir. İşte yayımlandığı 1931 tarihinde Nasyonal Sosyalizm’in yandaş ve muhalifleri tarafından Nazi hareketinin tarihsel ve etik öneminin analitik bir savunması telakki edilen **Revolution von rechts** başlıklı risale de böyle bir bağlamda, Freyer’in aynı paralelde verdiği onlarca konferansın bir devamı olarak ortaya çıkmıştır.¹³⁹

Burjuva toplumunun savaş alanında yeni bir cephe oluşuyor; sağ devrim. Geleceğin savaş çılgınlıkları arasında saklı olan manyetik bir güçle, her cepheden en kuvvetli, en uyanık, en çağdaş insanları kendi saflarına katıyor. Hareketleri henüz bir ruhlar birliğinden ibaret; uyanıklıktan, sembollerden ve yönelişten yoksun. Fakat gün doğmadan bu cephe belirginlik kazanacak. Donuk programları ve eski moda ideolojileriyle bütün eski cephelerin üstüne çıkacak. Bugünün gerçekliğinin -iki tarafı da bir küçük burjuva dünyasına dahil eden- aşırılaşmış sınıf çatışmasının politik açıdan verimli olacağına dair tuhaf düşünceye başarıyla galebe çalacak. 19. yüzyılın kemikleşmiş kalıntılarını süpürecek ve 20. yüzyıl tarihinin yolunu açacak.

Dünün şemalarıyla -burjuvazi ve proleterya, sınıf çatışması ve ekonomik barış, ilerleme ve tepki- düşünen ve bugünün dünyasına baktığında kısa çöpü çekenler açısından bölüşüm problemlerinden, sigorta primlerinden, çatışan menfaatlerden ve ikisinin arasını bulan devletten başka bir şey görmeyen

¹³⁸ Muller, **a.g.e.**, s. 189-190.

¹³⁹ Muller, **a.g.e.**, s. 191-193.

biri; sosyal hedef ve kuvvetlerin yeni bir gruplaşma içinde olduklarını doğal olarak gözden kaçırmaktadır. O, sağ devrimi, eski dünyanın her türden fitne çıkarıcısı ve tuhaf fikirli kimseleriyle -milli romantizmle, karşı devrimci aktivizmle, dillere pelesenk edilen “tarafklar üstü devlet”le- karıştırmaktadır. “Bu faşizmin bir taklidi, Almanya’da paketlenen bir Fransız İş, Alman tarihinin kalıntılarıyla kurulan ve romantikleri baştan çıkaran bir Sovyet Almanya,” diye düşünmektedir. (...) Fakat yeni iradenin aktif olduğu kimseler bile ne olup bittiğinin ancak yarı yarıya bilincindedirler. Kendilerini ifade ederken, geçmişe ait bir radikalizmin coşkulu dilini kullanmaktadırlar. Yahut ileri doğru bakıldığında görülen, işlerin geçen yüzyıldan farklı olduğu gerçeğiyle yüzleşmeyi başaramamaktadırlar. Fakat sağ devrim, eski toplumun tam ortasında yeni bir toplumun unsurlarını örgütlemektedir. Yeni bir gerçekliğin kendi ilk kavrayışını ortaya koymasının zamanı gelmiştir.

Mesele şüphe duyanları ikna etmek, kararsız kimseleri yüreklendirmek, muhalifleri cezbetmek ya da düşmanları püskürtmek değildir. (...) Mesele, bugünün belli gerçeklerini basit bir şekilde tespit etmekten, geleceği biçimlendiren belli gelişmelerin farkında olmaktan ve bu gelişmelerde içkin olarak bulunan kararlar karşısında tavır almaktan ibarettir.

Bu sorun uzun süredir gelişim halindedir. Bir uyarana ya da uyanışa ihtiyaç yoktur. Fakat sorunun ne olduğuna ve bu gelişimin hangi aşamasında olduğumuza ilişkin tedrici bir farkındalık gerekmektedir. Şüphesiz her fırsat kaçırılabilir, her kuvvet yolundan sapabilir. Belli bir anda, otomatik bir gelişme, hedef gözetken bir eylem katına yüksetilmeli; olaylar kararlara, silahlar yığını cepheye dönüştürülmelidir. Yalnızca kendi hakkında kesin bir düşünce berraklığı, şuan gelişmekte olan devrimi, eski sağın kuvvetlerinden koparıp özgürleştirebilir. Ancak böylece monarşistlerin, büyük kapitalistlerin, küçük burjuvaların ekmeğine yağ sürmekten kaçınılabilir. Yalnızca kendi hakkında kesin bir düşünce berraklığı, onun kendisini kendisiyle karıştırmamasının, yani kendisini bugünün yapay yüzeyinde kendi yarattığı dalgalardan biriyle tanımlayıp özdeşleştirmesinin önüne geçebilir.

Gözlerimizin önünde, elimizin altında, kafamızın içinde, toplumsal gerçeklik -farkına varılmaksızın fakat kusursuz bir şekilde- kendini dönüştürmüştür. Öyleyse gözlerimizi açalım, durumu kavrayıp meseleye el atalım, kafalarımızı toplayalım ve toplumsal gerçeklik hakkındaki fikirlerimizi dönüştürelim.¹⁴⁰

Freyer, söz konusu kitabında, yukarıya aldığımız giriş bölümünde de görüldüğü üzere,

¹⁴⁰ Muller, a.g.e., s. 194-195.

akademik üsluptan uzak, kendisinin sosyoloji bilimi için çizdiği sınırların dışına çıkarak, bir “sağ devrim” çağrısı yapmaktadır. Bu çağrı gerek eğitimli burjuvazide gerek gençlik hareketlerinde gerekse Alman siyasi kültürünün çeşitli kesimlerinde karşılıksız kalmamış, insanların toplum hayatına ve devlete bakışlarını dönüştürmüş, bir heyecan uyandırmıştır. **Revolution von rechts**’in Freyer’in en çok satan kitabı olması da bu anlamda boşuna değildir.

4. NASYONAL SOSYALİZMLE İLİŞKİSİ

Freyer’in devlet-toplum ilişkisine ve lider ve birey kavramlarına verdiği yer söz konusu edildiğinde, onun Nasyonal Sosyalist ideoloji ve iktidarla ilişkisine de açıklık getirmekte yarar var. Şüphesiz Freyer’in 1920’den sonraki yapıtlarında savunduğu görüşler ile Nasyonal Sosyalistlerin siyasi anlayışları arasında benzer yanlar bulunmaktadır, fakat Freyer hiçbir zaman katı bir Nasyonal Sosyalist yandaşı olmamıştır. Başka bir deyişle, Nazilerin savunduğu lider (*Führer*) tipi, toplum ve devlet modeli, Hans Freyer’in çalışmalarındaki bilimsel terminolojiye uygundu. 1920’lerden önceki dönemde Hans Freyer’in çalışmalarındaki ideolojik ifadelerin, Weimer muhafazakârlığına uygun düşen bir üslup ile yazıldığı görülür. Fakat 1920’lerden sonra Freyer’in savunduğu ortak dil, tarih ve politik birliğin temeli olarak “kan ve ırk birliği”nin gösterilmesi, özellikle de bu öğeleri temel alan bir halk yaratma amacı ve bunun taşıyıcısı olan devlet ve onu yöneten liderin tanımlanması Nasyonal Sosyalistler için çok önemli bir değerlendirmeydi.¹⁴¹ Bunun yanında, onun politik görüşlerinde Nasyonal Sosyalizmi özendiren en önemli konulardan birisi de Versay Antlaşması’nın düzeltilmesi, Reich’in egemenliğinde ve liderin yönetiminde Avrupa’da Almanca konuşan bütün halkların tek bayrak altında birleştirilmesiydi.¹⁴²

Çeşitli kaynakların belirttiğine göre Freyer’in bu görüşleri, felsefecilerin, sosyologların

¹⁴¹ Akyüz, a.g.m., s. 458-459.

¹⁴² Muller, a.g.e., s. 119.

ve diğer akademisyenlerin ilgi alanlarının dışına taşarak geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmıştır. Özellikle onun ideologluğu ile bilim adamı tavrının birleşmesi, yalnızca askeri ve siyasi kesimlerde değil, halk kesimlerinde de çok sayıda insanın Nasyonal Sosyalistlerin saflarına katılmasında etkili olmuştur. Tüm bunların yanında, Almanca konuşan Avrupalı halkların aynı bayrak altında toplanma amacının güdülmesi, merkeziyetçi bir yönetim anlayışı içinde çeşitli sosyal grupların integrasyonu ve halk-devlet-lider üçlüsünün ön plana çıkarılması, bazı eleştirmenler tarafından Freyer'in görüşleri ile Nasyonal Sosyalistlerin politik emelleri arasındaki yakınlığı göstermesi bakımından yeterli deliller olarak görülmüştür. Hans Freyer'in bazı eserlerinde terimleştirerek kullandığı tin (*Geist*), liderlik (*Führertum*), lider (*Führer*), halk (*Volk*), kan (*Blut*), ırk (*Rasse*), savaş (*Krieg*), güç (*Macht*) ve devlet (*Staat*) gibi kavramlar, Nasyonal Sosyalistler tarafından yaşamsal öneme sahip buluşlar biçiminde algılanmıştır.¹⁴³

Siyasete ilişkin görüşleri Nasyonal Sosyalistler tarafından beğenilerek kullanılan Hans Freyer'in, düşünce bağlamında onlarla fazla bir sorununun olmadığı anlaşılmaktadır. Fakat aynı şeyi uygulamalar için söylemek zordur. Çünkü Nasyonal Sosyalist harekete üye olmadığı gibi, bu hareketin düzenlediği eylemlere de katılmamıştır. Zaten Freyer, Nasyonal Sosyalistler iktidar döneminde uzun zaman Almanya'da yaşamamış, 1938'de konuk profesör olarak Budapeşte'ye gitmiş ve 1944 yılına kadar orada kalmıştır. Dahası Freyer'in, Budapeşte'de bulunduğu yıllarda farklı ideolojik görüşlere mensup çok sayıda bilim adamı ve sosyoloğu koruduğu da bilinmektedir.¹⁴⁴

C. FREYER'DE ÇAĞDAŞ TOPLUM TEORİSİ

Freyer'in burjuva toplumunun 20. yüzyılda aldığı biçime, “endüstri medeniyeti”ne yönelik değerlendirme ve eleştirileri kronolojik olarak sıraladığımız “Zur Philosophie

¹⁴³ Akyüz, a.g.m., s. 459.

¹⁴⁴ Akyüz, a.g.m., s. 459.

der Technik” (Tekniğin Felsefesine Dair, 1929)¹⁴⁵, **İndustri Çağı** (1954)¹⁴⁶, **Theorie des gegenwärtigen Zeitalters** (Çağımızın Teorisi, 1955)¹⁴⁷ ve “Über das Dominantwerden technischer Kategorien in der Lebenswelt der industriellen Gesellschaft” (Teknik Kategorilerin Endüstri Toplumunun Yaşam Dünyasında Üstünlük Kazanması Üzerine, 1960)¹⁴⁸ başlıklı kitap ve makalelerinde bulunabilir.

1. ENDÜSTRİ TOPLUMUNUN TARİHSEL GELİŞİMİ VE ORTAYA ÇIKARDIĞI TOPLUMSAL SORUNLAR

Hans Freyer, **İndustri Çağı** kitabında, kavram olarak endüstrileşmeyi ele aldıktan sonra endüstrileşmenin tarihi ve gelişmesi üzerinde durmaktadır. Bu oluşumun yarattığı çeşitli sosyo-ekonomik ve ahlaksal sorunlara işaret etmekte, endüstrileşmeye bağlı olarak gelişen yeni kentleşme ve göç olgularına değinmektedir. Mevcut toplumsal durumun ve bu konuları yorumlayan düşünürlerin eleştirisini yapan Freyer, kapitalist sistem ve yarattığı sorunları, endüstrileşmeye bağlı olarak gelişen önemli bir dalga biçiminde algılamaktadır. Freyer’e göre başlıca sorun, küreselleşmenin ve ekonomideki

¹⁴⁵ Freyer’in erken dönemine ait olan bu makale Elfriede Üner’in yayına hazırladığı **Herrschaft, Planung und Technik** kitabında yer almaktadır.

¹⁴⁶ Hüseyin Akyüz bu kitabın “yeni bazı motif ve görüşleri de içermekle birlikte, Hans Freyer’in daha önce yazdığı kitap ve makalelerinin özetlenerek konferans metni haline getirilmesiyle ortaya çıkarıl”dığını belirtmektedir. Akyüz, a.g.m., s. 444. Bu kitap hakkında bilgi, çalışmamızın Hans Freyer Biyografisi bölümünde verilmiştir.

¹⁴⁷ Freyer’in çok satan kitaplarından biri, aynı zamanda en çok dile çevrilen kitabıdır. 1958’de İspanyolca’ya, 1965’te Fransızca ve Portekizce’ye, 1999’da da Yunanca’ya çevrilmiştir. Freyer’in bu kitapta öne sürdüğü fikirler, birçok sosyoloğun yanı sıra, **Soziologie als Wirklichkeitswissenschaft: Logische Grundlegung des Systems der Soziologie** (Leipzig ve Berlin, B.G. Teubner, 1930) çıktığında Freyer’in bu kitabı üzerine bir kitap eleştirisi de yayımlayan, Frankfurt Okulu mensubu Alman sosyolog Herbert Marcuse (1898-1979)’u da etkilemiştir. Onun 1964 tarihinde İngilizce olarak çıkan **One-Dimensional Man** (Tek Boyutlu İnsan) başlıklı kitabıyla **Theorie des gegenwärtigen Zeitalters** (Hans Freyer, Stuttgart, Zürih ve Salzburg, Europäischer Buchklub, tsz.) arasında paralellikler bulmak mümkündür. Freyer-Marcuse ilişkisi için bkz. Pedro Demo, **Herrschaft und Geschichte: Zur politischen Gesellschaftstheorie Freyers und Marcuses**, (Saarbrücken Üniversitesi, Felsefe Fakültesi, Doktora Tezi, 1972), Meisenheim am Glan, Hain, 1973 ve Wolfgang Trautmann, **Gegenwart und Zukunft der Industriegesellschaft: Ein Vergleich der soziologischen Theorien Hans Freyers und Herbert Marcuses**, Bochum, Studienverlag Brockmeyer, 1976.

¹⁴⁸ Bu makale de Elfriede Üner’in yayına hazırladığı **Herrschaft, Planung und Technik** başlıklı kitapta bulunmaktadır.

tekelleşmenin, toplum üzerinde yaptığı tahribattır. Freyer endüstrileşmeyle birlikte ortaya çıkan insani sorunları irdelemekte, bu sorunlar karşısında toplumların takınmaları gereken tavra ve bu konuda sosyolojiye düşen görevlere işaret etmektedir.¹⁴⁹

Freyer endüstriyel gelişimi, ya da başka bir deyişle endüstrileşmenin dalga dalga eline geçirdiği alanları tarihsel dönemler itibariyle şu şekilde sıralar:

1. 1775: Dokuma Endüstrisi
2. 1800: Demir Çelik Endüstrisi
3. 1825: Ulaştırma Endüstrisi
4. 1850: Kimya Endüstrisi
5. 1875: Elektrik Endüstrisi
6. 1900: Benzin Motoru (Otomobil) Endüstrisi¹⁵⁰

Bu dönemlerle birlikte endüstri sistemi, “hammaddelerin dünyanın her köşesinden industri merkezlerine taşınması” ve “industrinin yığın halinde imal ettiği eşyanın dünyanın dört bir bucağına gönderilmesi” şeklindeki ikili ilkesini gerçekleştirmiş olur.¹⁵¹

Endüstrileşmeyle birlikte göç anlayışı da değişmiştir: Çiftçinin çiftçi, tüccarın tüccar olarak kaldığı, sadece yer değiştirdiği *eski göç anlayışının* yerini; meslek, sosyal durum ve sosyal yapı değişikliğini de içeren nüfus hareketleri anlamına gelen *yeni göç anlayışı* almıştır. Böylece zanaatkarlar da köylü ve ırgatlar da işçiye dönüşmüştür. “Küçük sanatlardan akın industri için, qualifie işçileri, köylerden gelen akın da bilgisiz ve qualifie olmıyan işçileri ortaya çıkardı”¹⁵²

Karl Marx Freyer’e göre hem “Hegel okulunda yetişmiş, sistem kurmakta usta bir düşünür” hem de “sosyal realiteyi kavrama bakımından keskin görüşlü bir gözlemci”dir. 1850 yıllarında en gelişmiş kapitalist ülkelerdeki toplum durumundan hareket eden

¹⁴⁹ Akyüz, a.g.m., s. 444.

¹⁵⁰ Hans Freyer, **İndüstri Çağı**, Türkçe’ye çev. Bedia Akarsu ve Hüseyin Batuhan, İstanbul, İÜEF y. 1954, s. 14-17.

¹⁵¹ Freyer, **a.g.e.**, s. 15-16.

¹⁵² Freyer, **a.g.e.**, s. 21-23.

Marx'ın, kapitalistlerin sayılarının durmadan azalmasını ve işçi kalabalığının arttıkça artmasını öngören “sermayenin bir elde toplanma temayülü” kehanetini “şaşılacak bir başarı” şeklinde niteler. Hakikaten de endüstrileşmiş ülkelerde 1800 yılında bir “işçi” nüfusundan söz etmek mümkün değilken, 1850’lerde işçiler çalışan nüfusun üçte birini, 1900 yılına gelindiğinde ise yarısını teşkil ediyordu.¹⁵³

Freyer endüstrileşmenin gelişimini 20. yüzyıl ortasına kadar getirdikten sonra “endüstri toplumunun mânevi problemleri”ne eğilmektedir. Endüstri toplumu Freyer’e göre, “sosyal yapıların pek karışık bir sistemi”, “insanlığın sosyal tarihinde şimdiye kadar görülenlerin en karışığı”dır. Endüstrileşmeden önce, şehirde yaşayan az çok aydın biri içinde yaşadığı sosyal düzenin tablosunu görebilir, bu tabloya nüfuz edebilir; yetkilerin nasıl dağıtıldığını, ne gibi memuriyetlerin bulunduğunu ve nasıl birlikte çalışıldığını, bütünün nasıl işlediğini tamı tamına bilirdi. Eskiden “insanın içinde kendini rahat hissettiği açık bir sosyal düzen” vardı. “Bugün artık hiçkimsenin içinde yaşadığımız sosyal bütünü tamamiyle görmesine imkan yoktur.”¹⁵⁴

Freyer sosyal düzenlerin iyisini ve kötüsünü şu şekilde betimler: *İyi sosyal düzen* “insana mana taşıyan vazifeler yükler ve bunun için ona belli haklar verir ve onu tatmin eder; onun bütün insanlığına seslenir, ama aynı zamanda bu insanlık içinde onu sayar; insana sağlam bir iç-düzen, bir huzur, bir iç-doluluk verir.” *Kötü sosyal düzense*, “bütün bunları başaramaz, çünkü insanı ereğe giden bir araç olarak, tamamiyle belirli bir görevin taşıyıcısı olarak, pürüzsüz işleyen bir makinede ancak bir tekerlekçik olarak ele alır.”¹⁵⁵

Freyer’e göre bugünkü toplumun sosyal örgütlenme ağı, insanı ancak belli bir yönden, mesela memur ya da vergi mükellefi olarak kavrar. İnsanın bütün varlığı çok boyutlu bir kuruluş arz ederken, modern hayatın düzen kuralları, insanı varlığının ağırlık

¹⁵³ Freyer, **a.g.e.**, s. 27-28.

¹⁵⁴ Freyer, **a.g.e.**, s. 35.

¹⁵⁵ Freyer, **a.g.e.**, s. 36.

merkezinde ele almaz, ona ancak bir noktada teğet geçerek temas eder. Eski sosyal kurumlar, insanı bütün olarak kavrar ve onu gerçekten kendi içine yerleştirir. Bugünkü hayat için tipik olan sosyal kurumlardaysa, bu dayanışma ve yoğunluk yoktur; insan bir oyuncu, kurumun kuralları ise oyun kuralları gibidir. İnsan bu organizasyonlarda bütünü ile alınmamış; sosyal durumuna göre kısım kısım görevlere ayrılmış ve her defasında bunlardan birine indirgenmiştir. Eski düzende insan bütün kişiliği ile bir hayat çevresinin ortasında bulunurken, modern insan bütün varlığının ancak küçük bir kısmını ilgilendiren birçok bağlantının kesit noktasında bulunur ve bir “kesişim noktası hayatı” ya da “teğet hayat” (*Schnittpunkt-Existenz*) yaşar.¹⁵⁶

Freyer işçilerin “manevi problem”lerine de değinir. İşçilerin makinaları kullanmak yerine, makinaların gelişmişlikleri karşısında makinaya hizmet eden konumuna düştüklerini belirtir. Makina kendi kendine işlemekte, işçi bir tür kontrol organı haline gelmektedir. Artık başından sonuna elinde bulunan bir eseri meydana getirmez. Rasyonel bir şekilde taslağı çizilmiş makine süreci boyunca giden bir işletmeye testten geçirilmiş bir “işçi” olarak yerleştirilir. Ortaya çıkacak eser ve üretim süreci de parçalara ayrılmış ve her bir parça birbirinden bağımsızlaşmıştır. Freyer konuyu çok kısa geçtiği ve daha önce atıfta bulunduğu için olsa gerek, Marx’a atıf yapmadan, Marx’ın yabancılaşma tahlilini sürdürüp geliştirerek beyaz yakaya ve yeni orta sınıfa doğru genişletir.¹⁵⁷

Endüstrileşme hareketi, Batı Avrupa ülkelerinde baş döndürücü bir hızla gelişmesi, bir yandan bu toplumların refah düzeyini olumlu yönde etkilerken, öte yandan da, çok ağır bireysel ve toplumsal sorunların doğmasına neden olmuştur. Düşünsel anlamda materyalizm, pozitivizm ve mekanizm gibi akımlar, uygulamada ise bireycilik, liberal kapitalist yaklaşımlar, bilgi alanlarının çok fazla özelleşmesi ve kâr hırsı gibi eğilimlerin ön plana çıkması, toplumsal yaşamda kaos yaratmış, bu durum toplumsal değerlerde

¹⁵⁶ Freyer, **a.g.e.**, s. 36-37.

¹⁵⁷ Freyer, **a.g.e.**, s. 38-39.

çözölme ve bunların koruyucusu ve taşıyıcısı olan kurumlarda ise işlevsizlik biçiminde kendini göstermiştir.¹⁵⁸

Freyer tarafından toplumsal çözölme ve kültürel yozlaşma olarak değeriendirilen bu değışiklikler, toplumun geleceğini de tehdit eder boyutlara ulaşma olasılığını gündeme getirince, yani bireylerde öz güven, toplumda ise kimlik ve kişilik önemli bir sorun haline gelmeye başlayınca, bu gelişmelerden endişe duyan bazı düşünür, bilim adamı ve eğitimciler harekete geçmiş ve kendilerince bazı önlemler almaya yönelmişlerdir. Bu önlemler içerisinde hiç kuşku yoktur ki, en önemli olanlar, materyalist, pozitivist ve mekanist felsefe hareketlerine karşı bütüncü düşünce sistemini, yozlaşma ve yabancılaşmaya karşı da öz kültürün korunması, kollanması ve ihya edilmesine yönelik çabalar şeklinde sıralanabilir. Bu önlemler aracılığıyla bir yandan “asfalt kültürü” karşısında öz kültürün koruma altına alınması sağlanmış olurken, öte yandan da belli bir süre içerisinde toplum kültüründe yapıldığı düşünülen tahribatın da onarılabileceği düşünülmüştür. Diğer bir deyişle, yaratılacak yeni kurumlar aracılığıyla, yabancı eğilimlerin törpülenerek etkilerinin azaltılması yanında, istendik bir birey ve toplum modelinin oluşturulması amacı da güdülmüştür.¹⁵⁹

Freyer’in düşünüş biçiminde çok boyutlu/yönlü insan ve toplum anlayışı başat konumda bulunur. Özellikle toplumun kimlik ve kişiliğini yansıtan güç kaynakları Freyer tarafından ayrı ayrı inceleme ve araştırma konusu yapılmış; insanın ve toplumun varlık alanları ve çeşitli özellikleri ile kurumlan kuşatan tarihsel, kültürel, siyasal ve ekonomik öge ve yapılar arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Dil, tarih, kültürel gelişmeler, inançlar, yurt sevgisi, bir ulusa mensup olma duygusu ve estetik zevk -örneğin musiki zevki gibi- nesnel ve öznel tin (*Geist*) biçiminde ele alınarak özellikle eğitim ve öğretim yoluyla hızlandırılan toplum mühendisliği çalışmalarında kullanılmışlardır.¹⁶⁰

¹⁵⁸ Akyüz, a.g.m., s. 452.

¹⁵⁹ Akyüz, a.g.m., s. 452.

¹⁶⁰ Akyüz, a.g.m., s. 452.

2. “İKİNCİL SİSTEM” OLARAK ENDÜSTRİ TOPLUMU

Freyer endüstri toplumunu açıklamak için “birincil sistemler” (*primäre Systeme*) ile “ikincil sistemler” (*sekundäre Systeme*) arasında bir ayrım yapar. Tönnies’ten başlayarak hayat alanı ya da yaşam dünyası (*Lebenswelt*) ile sistem (*System*) arasındaki karşıtlığa dayandırılan ve “hayat alanının sistem tarafından sömürgeleştirilmesi” olarak ifade edilen tarihsel süreci açıklamaya çalışan aşağıdaki kavram ikilileri, Freyer’in ortaya koyduğu birincil-ikincil sistemler ikilisine aşağı yukarı denktir.¹⁶¹

Tönnies	cemaat, topluluk (<i>Gemeinschaft</i>)	cemiyet, toplum (<i>Gesellschaft</i>)
Weber	cemaatleşme (<i>Vergemeinschaftung</i>)	cemiyetleşme (<i>Vergesellschaftung</i>)
Redfield	halk toplumu (<i>folk society</i>)	şehir toplumu (<i>urban society</i>)
Durkheim	mekanik dayanışma (<i>solidarite mechanique</i>)	organik dayanışma (<i>solidarite organique</i>)
Becker	kutsal toplum (<i>sacred society</i>)	dindışı toplum (<i>secular society</i>)
Freyer	birincil sistem (<i>primäres System</i>)	ikincil sistem (<i>sekundäres System</i>)

Alman sosyolog Günter Wiswede (d. 1938)’den ödünç aldığımız bu tablo, ilk olarak Tönnies’in dikkat çektiği bir ayrımın sonraki sosyologlar tarafından ne tür vurgularla geliştirildiğini gösteriyor. Freyer’in ayrımını daha iyi anlamak için Tönnies’in meşhur cemaat-cemiyet ayrımını yaparken hangi noktalara vurgu yaptığına yakından bakmakta yarar görüyoruz. Nitekim Julien Freund da Hans Freyer’in Tönnies’in ayrımını benimsediğini, bu ayrıma “iki örgütsel yapının daha nesnel bir özelliğini vermeye çalış”tığına dikkat çekmektedir.¹⁶²

Tönnies işe insan iradesinin (istem) iki türünü ayırt ederek başlar. “Ussal istem”de (*Kürwille*) zekanın hesaplayıcı yanı ön plana çıkar; bilinç ve düşünce gücü insanın diğer yetileri karşısında üstünlük kazanarak aktörü yönlendirir. Bunun karşısında ise “doğal

¹⁶¹ Wiswede, a.g.e., s. 325.

¹⁶² Freund, a.g.m., s. 229.

istem” yahut “bütüncül istem” (*Wesenswille*) vardır.¹⁶³ Tönnies’e göre insanın her türlü istem ve eylemi, “yalın duygusal (dürtüsel) ve dolayısıyla irrasyonel istem” ile “araçların takip edilen hedefe göre tertip edildiği -çok kere hislerle çatışma halinde bulunan bir durum- basit ussal istem” şeklinde tespit ettiği iki ideal tip, iki uç arasında bulunur. Buna göre doğal istemde de akıl seferber edilmektedir, fakat yaratıcı sanat eserlerine ve sanatsal dehanın ruhuna kapı açacak şekilde. “Yaratıcılık”ın karşısında ise “imalat” ve “mekanik iş” yer alır.¹⁶⁴ Şöyle der Tönnies: “Doğal istemin baskın olduğu her türlü birliği cemaat (*Gemeinschaft*), ussal istem tarafından şekillendirilen ve esas itibarıyla onun tarafından yönlendirilenleri de cemiyet (*Gesellschaft*) olarak adlandırıyorum.”¹⁶⁵

Tönnies toplumsal ilişki, birlik ve örgütleri *Gemeinschaft*-benzeri ve *Gesellschaft*-benzeri şeklinde ikiye ayırır. *Gemeinschaft*-benzeri toplumsal ilişkilerde iki esas vardır: otorite ve dostluk. Baba otoritesi ve iki yakın arkadaş arasındaki dostluk bu iki esasın prototipleridir. Örneğin karı-koca ilişkisi bu iki esastan da izler taşır ve bu yönüyle bir “karışık ilişki”dir.¹⁶⁶

Julien Freund’un da belirttiği gibi, Tönnies bu çözümlemeleri boyunca toplumun olumsuzluklarına dikkat çekerek, cemaatin yanında olduğuna ilişkin bir izlenim vermektedir; cemaat, “gerçek ve organik hayat”ın gereksinimlerini karşılarken, cemiyet, birbirinden bağımsız olan bireylerin yan yana oluşu olan “yapay ve mekanik tasarım”ın emrindedir.¹⁶⁷ Cemaat güven ve yakın dostluk demektir. Cemiyet ise kişinin, yabancı bir ülkeye girer gibi girmesini gerektiren anonim ve kamusal bir yerdir, orada herkes diğerlerine karşı bir gerginlik durumunda ve kendisi için yaşar. Cemaat gerçek ve uzun

¹⁶³ Ferdinand Tönnies, “*Gemeinschaft ve Gesellschaft*”, çev. Ahmet Aydoğan, **Şehir ve Cemiyet**, yay. haz. Ahmet Aydoğan, İstanbul, İz Yayıncılık, 2000, s. 200. Bu iki irade tipinin bir başka tercümesi de -Kubilay Tuncer tarafından yapıldığı gibi- sırasıyla “reflektif istenç” ve “organik istenç” şeklindedir. Freund, a.g.m., s. 231.

¹⁶⁴ Tönnies, a.g.m., s. 202.

¹⁶⁵ Tönnies, a.g.m., s. 202.

¹⁶⁶ Tönnies, a.g.m., s. 208-9.

¹⁶⁷ Freund, a.g.m., s. 232.

sürelî ortak yaşamdır; toplum ise geçicidir. Cemaat canlı bir organizma, cemiyetse yapay ve mekanik bir katışmaçtır. Tönnies'e göre "kötü toplum" diye bir şey olabilir ama "kötü cemaat" bir çelişki sesi verir.¹⁶⁸

Sosyalist bir sosyolog olarak Tönnies,¹⁶⁹ buna benzer uzun tipoloji çıkarma çabalarından sonra "burjuva toplumu"nun (*bürgerliche Gesellschaft*) eleştirisine geçer. Cemaatin orijinal niteliklerinin kaybolması ve bireyciliğin zirveye ulaşması sonucunda, cemaatin toplumsal hayatı yıpranır ve yıpranır. Böylece "kapitalist toplum" gücünü artırır ve üstünlük kazanır ve cemiyet hakim hale gelir. Tönnies bu dönüşüm sürecinde ortaya çıkan kapitalist orta-sınıf cemiyetini iktisadi menfaat temelli tanımlar halkın (*Volk*) karşısına koyar. Ona göre bir yanda "dar ve gerçek Gesellschaft'ın servet tekeli", diğer yanda ise "halkın sefaleti" bulunmaktadır.¹⁷⁰

Freyer'in yukarıda da kısaca değindiğimiz ayrım ve eleştirisinde de, doğal yapılar üzerinde temellenen ve ilk bakışta kavranabilecek bir mahiyet arz eden "birincil sistemler"ın karşısına yapay, yapılmış, biçimlendirilmiş, evrimsel olmayan, stratejik olarak planlanmış "ikincil sistemler" konur. Freyer *endüstri çağı*nda ortaya çıkan ikincil sistemlerin karmaşıklık düzeyinin, insan anlayış ve duygu dünyasına uymadığına dikkat çeker.¹⁷¹

Bu tür bir ayrım ilk kez Freyer tarafından yapılıyor olmasa da formüle ediliş biçimi ve yerleştirildiği bağlam yeni sayılabilir. Freyer, **Theorie des gegenwärtigen Zeitalters** kitabının bu konuya ayırdığı "İkincil Sistemler" başlıklı bölümünde bazı örneklerle müracaat eder. Freyer ikincil sistemleri bir oyuna, ikincil sistemlerdeki kuralları da "oyun kuralları"na benzetir. Burada Freyer ikincil sistemleri, ("insanların yönetilmesi"nin yerini alan) eşyanın idaresi; (üretim, trafik, geçim temini, idare gibi)

¹⁶⁸ Freund, a.g.m., s. 233-234.

¹⁶⁹ Freund, a.g.m., s. 230.

¹⁷⁰ Tönnies, a.g.m., s. 216-217.

¹⁷¹ Wiswede, a.g.e., s. 265.

devri daim; iktidarın aldığı yeni biçimi gibi başlıklar altında açıklamaya çalışır.¹⁷²

Freyer, *endüstri toplumu (Industriegesellschaft)* ve *teknik çağı (Zeitalter der Technik)* hakkındaki çalışmalarında, endüstri çağını tarihsel açıdan daha büyük ve çeşitli kültür basamakları içinde konumlamaya, toplumsal gelişmenin içine yerleştirmeye çalışır.¹⁷³ Tarihin daha önceki dönemlerinde oluşmuş “kültür ulusu”, “halk” ve “imparatorluk” gibi taşıyıcı kategoriler, endüstrielleşmiş dünya toplumunda geçerliliğini kaybetmiştir.¹⁷⁴ Freyer *endüstri kültürü*’nün kategorilerini (makine, üretim, tüketim, dizi, planlama, güven, toplumsal); *yüksek kültür* (kent, açık arazi, hukuk, ticaret), *yerleşik yaşam* (anavatan, muhafaza etmek, istiflemek, imar etmek, sürgüne göndermek, idareli kullanmak) ve *göçebe hayat*’ın kategorileriyle (sürü, bölge, yol, göç, kabile, savaş) karşılaştırır. Böylece, başlangıçtaki çıkış noktası olan kültür sosyolojisine geri döner. Tekniğin kategorileri; toplum, siyaset ve kültür bağlantısına yerleştirilir. Freyer, endüstri toplumuna ilişkin bütünlüklü bir kuramsal sistem kurmaya dönük çalışmalarını tamamlayamadan vefat etmiştir.¹⁷⁵

Freyer bu yeni çağı olumsuz bir anlam yüklenen “ikincil sistem”, “ikinci elden yaşam” ve “özgürlüğün zincirine dolanmışlık” gibi ifadelerle açıklar. İkincil sistemlerin evrensel akılsallığı karşısında artık tarihsel bütünlük yoktur; onun yerine, istendiği gibi biçime sokulabilen karmakarışık element kümeleri vardır. Freyer günümüz dünyasını tanımlarken kitle ve uyumluluk kavramlarına; gelenekleri yok sayan ve tarihsizlikle sonuçlanacak bir dünyada kişinin yalnızlaşma tehdidine dikkat çeker. Tarih artık bir tarihsel dönüşüm olarak değil sadece miras olarak anlaşılmaktadır. *İkincil sisteme* karşı muhtemel bir başkaldırı ise ancak bireysellik alanı ve onun yaşam dünyasıyla sınırlandırılmış haldedir.¹⁷⁶

¹⁷² Hans Freyer, **Theorie des gegenwärtigen Zeitalters**, Stuttgart, Zürih ve Salzburg, Europäischer Buchklub, tsz., s. 79 vd.

¹⁷³ Üner, a.g.m., s. 136.

¹⁷⁴ Üner, a.g.m., s. 137.

¹⁷⁵ Üner, a.g.m., s. 137-138.

¹⁷⁶ Üner, a.g.m., s. 137.

Somut görünümelerini büyük şehir trafiği, modern sigorta sistemi, büyük ticaret ilişkileri, merkezi idare gibi çağdaş yapılarda bulan “ikincil sistemler”in özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

- Tarihsel olarak ortaya çıkmamış, planlanarak inşa edilmişlerdir.
- İnsandan hareketle değil, sistemden hareketle inşa edilmişlerdir; amaç merkezli yapılardır.
- Devri daim ilkesine göre inşa edilmişlerdir.
- İnsana bütün bir şahıs olarak değil belli bir yönü itibariyle karşılık gelirler.
- Kendilerini tarihsel mirastan ve doğal temellerden çözmüşlerdir ve bu açıdan “bir tür ikinci doğa” teşkil ederler.
- Bu sistemlere uygun davranış tarzı; uyum sağlamak, uymak, uyarlanmak, intibak etmektir (*Anpassung*).¹⁷⁷

İkincil sistemlerde, iş dünyası “ileri derecede teknolojikleşme” ve “rasyonalleşme”ye göre şekillenmiş; üretim de bir sistem olarak örgütlenmiştir. Tekil iş fonksiyonları, başkaları tarafından planlama yoluyla belirlenmiştir. (Doktorlar, eğitimciler ve sanatçılar kısmen istisna teşkil ederler.) Bu durum sadece fabrikalar için değil, işyerleri, bürolar, devlet daireleri için de geçerlidir.¹⁷⁸

3. TEKNİĞİN BAĞIMSIZLAŞMASI VE KÜLTÜRLE İLİŞKİSİ

Freyer’e göre “teknik eylem” insanlık tarihinin başlangıcından beri var olan bir şeydir. Fakat teknik eylemin dayandığı manevi formül, endüstrileşme ile birlikte kökünden değişmiştir: “Yapmak istediğim bu şeyi nasıl yapabilirim?” sorusu yerini “Elimin altındaki bu kuvvetle ne yapabilirim? Kendime ne gibi yeni erekler koyabilirim?” sorusuna bırakmıştır. “Erek (ihtiyaç) → teknik (fayda)” şeklindeki eski formülün yerini “teknik (kuvvet) → erek” şeklindeki yeni formül almıştır. “Demek oluyor ki bundan böyle erekları belirleyen insanın eli altında bulunan araçtır. Yani insan, birşey yapmak gücüne sahip olduğu için, herhangi bir şey istiyordur.” Teknik denince artık bir ihtiyacın

¹⁷⁷ Volker Kruse, **Historisch-soziologische Zeitdiagnosen in Westdeutschland nach 1945: Eduard Heimann, Alfred von Martin, Hans Freyer**, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1994, s. 167-168.

¹⁷⁸ Kruse, a.g.e., s. 168.

karşılanması ya da fayda değil, nerede kullanılacağı başlangıçta bilinmeyen bir güç anlaşılmaktadır. Söz konusu olan “adeta kendi kendine çalışan bir makina düzeni”dir.¹⁷⁹ Biz bunu tekniğin özerk bir görünüm kazanması ve insan ihtiyaç ya da ereklelerinden bağımsız olarak hareket edebilirlik anlamında “tekniğin bağımsızlaşması” şeklinde isimlendiriyoruz. Freyer bu konuda şöyle demektedir:

Araç gereçler, gittikçe artan bir şekilde ruhsal kuvvetlerin bir kısmını emer; tehlike, burada bu emişin çok fazla miktarda olmasıdır ki, bu da kendi kendisinin amacı olması demektir. Böylece, teknik kendi içerisinde kendi kendine bir vücut oluşturur ve sonunda karşımıza şöyle bir sahne çıkar: İnsan, tüm gücüyle makineleri çalışır hâlde tutmakta, ama neden çalıştıklarını bilmemektedir. Köle olması gereken aracın, efendisinin kölesi olması yerine, efendisi onun kölesi olur. Daha da kötüsü: Bir sihirbazlık öğrencisinin sihirbaz sopası kendisinden kaçmaktadır, ve artık ortalıkta onu hedefine yönlendirebilecek bir sihirbazlık ustası da yoktur.¹⁸⁰

Tekniğin 18. yüzyıl sonuna kadar geçerli olan formülü, endüstri çağına uymamaktadır: İnsan istikrarlı bir yaşam için gereken araç ve âletleri yaratıyor ve onları özel hedeflerine ulaşıncaya kadar geliştiriyor; yani tekniğin anlamı insanın istediğini elde edinceye kadar çabalaması telaşıdır. Endüstriyel devrimle doğan teknik, sadece önceden ona verilen hedeflere göre araçları yapmamaktadır. O, toplanmış kuvvetler, yüksek derecede gerilimler, manipüle edilmiş yöntemler yaratırken; bunlar, her türlü amaç için kullanılabilir oluyorlar. Modern teknik aynı zamanda bir beceri yaratıyor ve bununla da başka bir soru ortaya çıkıyor: Bununla neler yapabilirim, yani neler isteyebilirim?¹⁸¹

Freyer’e göre endüstri çağının başlangıcının en büyük belirtisi “toprağın kömür çıkarmak amacıyla kazılmaya başlanması”dır. Tekniğin iş gördüğü tabiat kuvvetleri, tabiaattaki şekillerine yakın kaldığı sürece, insani erekle bu kuvvetleri tabii durumlarından çok uzaklaştırmamışlardır. Bu, eski teknik anlayışıdır. Fakat insanın tabiat karşısında kendini konumlayışı, endüstrileşmeyle birlikte tamamen değişmiştir: “İnsan, artık sırf Homo Faber olarak tabiattaki madde ve kuvvetleri istediği gibi

¹⁷⁹ Freyer, **İndüstri Çağı**, s. 12.

¹⁸⁰ Hans Freyer, “Über das Dominantwerden technischer Kategorien in der Lebenswelt der industriellen Gesellschaft”, **Herrschaft, Planung und Technik: Aufsätze zur politischen Soziologie**, Ed. Elfriede Üner, Weinheim, VCH (Acta Humaniora), 1987, s. 123.

¹⁸¹ Freyer, a.g.m., s. 124.

kullanmakla kalmaz, istediği gibi koyduğu ereklerin çevresini, her türlü organik ölçüyü aşacak şekilde genişletebilmek için, tabiatı istismar eder.”¹⁸² Modern teknik böylece sadece insan ihtiyaçlarından değil, tabiatın organik yapısından da bir ölçüde bağımsızlaşmış olur. Freyer şöyle diyor:

Modern teknik inorganik dünyanın donanım ve enerji kaynaklarıyla çalışmaktadır. O, bunları yaparken eski tekniği çalışmalarında kullanmaya devam eder; fakat ondan farklı olarak organik ölçü ve ritimleri iletmez, insanı doğal olarak yetişenden ve yetismeye devam edenden kurtarır. Modern tekniğin çıkış noktası, mecburi kısıtlamalar yüzünden mecbur kaldıkça organik kökenli elementleri kullanmasına rağmen, esas olarak doğanın inorganik depolarıdır.¹⁸³

Freyer’in teknikle ilgili getirdiği bir diğer yaklaşım da, pek çok sosyolog tarafından kültürden bağımsız ve tarafsız bir *araç*’a indirgenerek düşünülen *teknik*’in *kültür*’le ilişkisini kurmasıdır. Freyer şöyle diyor:

Eski kültür felsefesinde, özellikle de Alman felsefesinde teknik konusu çok hafife alınmıştır. Tekniğin, anlam itibariyle değerler konusunda tarafsız bir araçlar sistemi olduğu tezinden yola çıkılmıştır. Buna göre teknik, kendiliğinden hiçbir hedef belirleyemez veya yargılamada bulunamaz. (...) Georg Simmel’in “araçlar diyalektiği” kavramı da böyle bir anlayışa dayanır.¹⁸⁴

Elfriede Üner’in de dikkat çektiği gibi; tekniğin kültürle ilişki içinde değerlendirilmesi, Alman sosyolojisinde hep var olan bir düşünüş tarzı değildir.¹⁸⁵ Werner Sombart, 1910 yılında “Teknik ve Kültür” başlığı altında düzenlenen 1. Alman Sosyologları Günü’nde yaptığı konuşmada, ne ekonomi ne de kültürü tekniğin fonksiyonu olarak görür; teknik yalnız insanların icralarında gereken kararlarını verebilmeleri için gereken bir şarttır, ama bu durumuyla asıl karara doğrudan etkisi yoktur. Sombart’a göre teknik, kültür ve uygarlaşma görünüşlerini belirlememektedir. Sombart, tekniğin tüm berraklığıyla, yani ekonomik, siyasal veya kültürel belirleyicilerinden bağımsız olarak araştırılmasını talep

¹⁸² Freyer, **İndüstri Çağı**, s. 12-13.

¹⁸³ Freyer, a.g.m., s. 126.

¹⁸⁴ Freyer, a.g.m., s.123.

¹⁸⁵ Üner, a.g.m., s. 138.

eder. En güncel sorun olan “teknğin değişimi”nin kültür için anlamı, o zamanın uzmanları tarafından harfiyen riayet edilen “değer yargısı ekimserliği” (*Werturteilsenthaltung*) ilkesinden ötürü, dışarıda bırakılmaktaydı. Bu bağlantıları araştıracak ve gösterecek güvenilir bir “teknik sosyolojisi” (*Techniksoziologie*) devi, bu yüzden başından beri hem kuramda hem de deneysel araştırmalarda elden kaçırılmış oldu.¹⁸⁶

1920’li yılların Almanya’sı, “teknik insanın, tekniğin dünyasında yeni kültürünü araması gerektiği” fikrinin belirgin ve yaygın olduğu bir ortamdır. Bir teknik müze (Alman Müzesi, 1925) kurulmuş, teknik sanatta zafer kazanmış; yeni nesnellik ve konstruktivizm, Georg Kerschensteiner’in teknik çağa yönelik pedagojisi, *Weimarer Bauhaus*’un (Weimar Mimarlık Evi) kitlelere yönelik yapılanma ilkeleri, büyük mühendislik yapıtlarına olan genel hayranlık, Ernst Toller’in *Maschinenstrmer* (Makina Gürültüleri, 1922) başlıklı oyunu ve Fritz Lang’ın “Metropolis” adlı filmi (1927) gibi oluşumlar ortaya çıkmış ve bütün bunlar kamusal kabul görmeye başlamıştır. Buna rağmen teknik, ne DGS, ne deneysel araştırmalarıyla nlenmiş Sosyal Politika Derneği (*Verein für Sozialpolitik*), ne de Leopold von Wiese tarafından kurulmuş olan Köln Sosyal Bilimler Araştırma Enstitüsü (*Kölner Forschungsinstitut für Sozialwissenschaft*) tarafından, “kültür ve yeni yaşam tarzının etkin bir değiştirenini” olarak araştırma konusu edilmiştir.¹⁸⁷

Sosyolojinin teknik konusundaki bu suskunluğunda Leopold von Wiese’nin, sosyolojik bakış açısının daraltması gerektiğini savunmasının da rolü vardır. Teknik konusundan kaçınılmasının bir başka nedeni de, uzmanlık alanını bir an önce meslekileştirmek ve yakın disiplinlerle yetki tartışmalarının önüne geçmek isteğidir. Sosyolojinin, doğa bilimleriyle aynı seviyede olması hayali uğruna birçok mümkün inceleme ve araştırma planlarının kurban edilmesi de bunda etkilidir. Von Wiese tüm ciddiyetiyle, insan-eşya

¹⁸⁶ ner, a.g.m., s. 138.

¹⁸⁷ ner, a.g.m., s. 139.

ilişkisinin, insan-insan ilişkisinden daha farklı şekillendiğini; teknik dünyası ile insanlar arası ilişki dünyasının birleşemeyeceğini; bu nedenle de, tekniğin *sosyolojik* bir bakış açısıyla incelenemeyeceğini iddiasını ileri sürmüştür. Modern yaşamın yapıcı bir parçası olan tekniğin ciddi ve sistematik bir şekilde araştırılması ona göre gereksizdir.¹⁸⁸

Teknik gelişmeyi olumlu bulan kanada göre, endüstri çağında yaşamı şekillendiren bir etken olarak teknik, uygar insanlığı doğanın kelepçelerinden kurtaracaktır. Adeta tanrısal yaratma görevinin yerine getirilişidir. Modern insanlığın yaşam biçimidir. İnsanlığın kültürel ilişkilerinin en iyi şekilde gelişmesini sağlamakla; onları, her durumda daha büyük özgürlüğe, demokrasiye ve suskun bir kitleden reşit bir dünya toplumuna götürür.¹⁸⁹ Nikolai Berdjajew'e göre; bir tarafta dünyanın aydınlanmasının Tanrı'nın etkisiyle olacağını bekleyenlerle, diğer tarafta "insanlığın dünya üzerindeki kesin egemenliği" üzerinde durarak, "tekniğe iman" edenler vardır. Sanattan farklı olarak, tekniğin işlevi, sadece simgesel de değildir; tersine, onun işlevselliği, gerçek evren oluşumu ile ilgili, kozmogonik bir işlevselliktir. "Teknik, yeni bir evren oluşturur," ve insanlık tarihinin, toprağa bağlılıkla şekillenen dönemini kapatır. Böylece artık insanlığın, kendini güven içinde hissetmek için, toprağa bağlanmaya ihtiyacı kalmaz. Berdjajew'e göre teknik Batı toplumunu, köleliğe değil, yeni bir Hıristiyan insan felsefesine ve öbür dünya öğretisine götürecektir.¹⁹⁰ Ortega y Gasset de, tekniğin ilerlemesini bilimsel ilerleme ile aynı seviyede değerlendirir; tekniği insanlığın öğretmen ve ustası olarak görür.¹⁹¹ Bütün bu olumlu yaklaşımlarda teknik, her ne kadar kendisine büyük görevler yüklense de, bünyesinde anlam ve ahlâk barındırmayan, her efendinin kölesi olabilen bir araçtan başka bir şey olarak görülmez.¹⁹²

¹⁸⁸ Leopold von Wiese, "Technik" (Teknik) md., **Handwörterbuch der Soziologie**, ed. Alfred Vierkandt, Stuttgart, Ferdinand Enke Verlag, 1931, s. 640. Akt. Üner, a.g.m., s. 139.

¹⁸⁹ Üner, a.g.m., s. 140.

¹⁹⁰ Nikolai Berdjajew, **Der Mensch und die Technik** (İnsan ve Teknik, 1934), Zürich, Verlag der Arche, 1971, s. 24 vd. Akt. Üner, a.g.m. s. 140-141.

¹⁹¹ Ortega y Gasset, **Betrachtungen über die Technik** (Teknik Üzerine Gözlemler, 1933), Gesammelte Werke, Cilt IV, Stuttgart, Deutsche Verlagsanstalt, 1978, s. 67. Akt. Üner, a.g.m., s. 141.

¹⁹² Üner, a.g.m., s. 141-142.

Alman kültür eleştirisi (deutsche Kulturkritik) ise tekniğe tamamen olumsuz yaklaşmakta ve modernliğin insanlığı kötüye götüreceği düşüncesini ortaya atmaktadır. Buna göre “yüksek kültür”, alçalmakta olan “kitle kültürü”nün (*Massenkultur*) ve “teknik medeniyet”in (*technische Zivilisation*) kültürsüzlüğünün karşısına konur. Bir yanda “düşünen” (*geistig*) insan, diğer yanda ise hesaplı, soğuk ve yüzeysel bir tekniker; işte bu, “kültür” (*Kultur*) ile “medeniyet” (*Zivilisation*) arasındaki çelişkiyi yansıtır.¹⁹³

Alman sosyolog, felsefeci ve felsefi antropolojinin kurucularından Helmuth Plessner (1892-1985)’e göre, teknik uygarlığa karşı tek iyileştirici kuvvet ancak Alman felsefesinde bulunabilir. Teknikleşme ve uzmanlaşma tüm dünyada, bütün yüksek uygarlıklarda görülmektedir. Ancak, Almanların ıstırapı, kendilerini “dünya görüşü olarak oturmuş, kendini felsefi olarak ifade eden bir kültür” olarak algılamalarından kaynaklanır. Plessner “Alman entelektüelliği”ni, Batı’nın alçalmakta olan kültürüne karşı bir ideal olarak koyar. Uygarlığa karşı, felsefenin zaman dışı itirazları üzerinde temellendirdiği “gönül devrimi”ni savunur.¹⁹⁴

Hans Freyer’in teknik üzerine düşünceleri, döneminin teknik teorilerinden, “teknğin kurtuluşu” ya da “araçların diyalektiği” gibi yaklaşımlarla yetinmemesiyle ve tekniği daha derin temellendirmeye çalışmasıyla ayrılır. O kültürü, hem insanın dürtüleriyle ortaya koyduğu davranışlarında, hem bütünsel kültür sisteminde, hem de tekniğin planlı bir şekilde kullanıldığı egemenliğin siyasal örgütlenmesinde arar. Freyer için, teknik, her şeyden önce, toplumsal hedefe ulaşmak için gerekli olanaklardan biridir. Fakat araçların seçimi, hep kültürel ağırlıklıdır: tekniğin gelişmesi de, böylece, değerlerden arınmış yeni araçların keşfi değil; bilakis, belli bir kültürün en derin ruhundan ortaya çıkan bir şeydir. Bu anlamda teknik, kesinlikle renksiz, kokusuz bir araçtan ibaret değildir; bir kültürün dünya tavrının somutlaştırılması ve somut toplumun hedefe yönelik formudur. Tekniğin

¹⁹³ Üner, a.g.m., s. 141.

¹⁹⁴ Helmuth Plessner, **Das Schicksal deutschen Geistes im Ausgang seiner bürgerlichen Epoche** (Bujuva Çağının Sonunda Alman Tininin Kaderi), Zürih ve Leipzig, Max Niehans, 1935, s. 157 vd. Akt. Üner, a.g.m., s. 141.

etrafılı bir şekilde teorize edilmesi, Freyer'e göre ancak *tarih felsefesini* içerdığı takdirde düşünülebilir. Yani teknik, belli bir kültürün tüm sisteminin çözümlenmesi sonucunda açıklanabilir. Zira tekniğin gelişmesinin dinamiği, ancak kültürün değişmesiyle bağlantılı olarak, teknik-kültür bütününe uyum sağladığı zaman ortaya çıkar.¹⁹⁵

Freyer'e göre, modern teknik, tarihsel açıdan bugünkü Avrupa kültür ve uygarlığının temelini oluşturur. Tekniğin kendisine “yabancılaşmış” sistemiyle iş düzeni ve siyasal düzen gibi diğer toplumsal sistemler arasında bir uçurum olursa, bu sorunun çözülmesi ancak tarih felsefesi, sosyoloji ve siyasal bilimlerin yol göstermesiyle mümkün olabilir. Modern teknik ancak böylelikle sistem bütününe faydalı olabilir. *Kültür bütünü*'nün görevi, tekniği yapısının anlamıyla birlikte sisteme taşımak ve böylece yaşam dünyasının birliğini sağlamaktır. Eğer bir kültür devleti inşa edilecekse, teknik de dahil olmak üzere kültürün sisteminin hiçbir parçası kendi özerk yürüyüşüne bırakılamaz; yeri ve işlevi tayin edilir.¹⁹⁶

Kısacası, Freyer için teknik, “makine”dir; ama o, insan eline veya insanın hareket mekanizmasına uyum sağlamış bir araç değildir; kendi mantık sisteminde işleyen ve insana da bu sistemi dayatan; organik doğaya yabancılaşmış, ondan “özgürleşmiş”, doğal enerjinin dönüşümünü ve ortaya çıkmasını sağlayan bir şeydir. Teknik, amaç açısından tarafsız olmayan bir “sistem”dir, tarihsel amaçların bir parçasıdır.¹⁹⁷ Buna göre teknik, Freyer'in öğrencisi Arnold Gehlen'in öne sürdüğü gibi insanın yapısına eklenen bir “yedek organ”¹⁹⁸ değil, *kültürün nesneleşmiş, tecessüm etmiş halidir (Objektivatıon)*. Böylece Freyer'de teknik, değer yargısı içermeyen bir araç olarak değil; kültürün, tarihin ve siyasetin içine gömülü, bunlardan ayrı düşünülemeyecek bir birim olarak ele alınmış olur.

¹⁹⁵ Üner, a.g.m., s. 142-143.

¹⁹⁶ Üner, a.g.m., s. 143.

¹⁹⁷ Freyer, “Zur Philosophie der Technik”, **Herrschaft, Planung und Technik: Aufsätze zur politischen Soziologie**, Ed. Elfriede Üner, Weinheim, VCH (Acta Humaniora), 1987, s. 13 vd.

¹⁹⁸ Arnold Gehlen, “Der Mensch und die Technik”, **Die Seele im technischen Zeitalter: Sozialpsychologische Probleme in der industriellen Gesellschaft**, Hamburg, Rowohlt, 1957, s. 7-22.

SONUÇ

Alman sosyolojisi tarihi hakkında İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren yazılan ortodoks metinler, Amerikan sosyolojisinin İkinci Dünya Savaşı'ndan bugüne Alman sosyolojisi üzerindeki etkisinin altını çizmektedir. Buna göre Alman sosyolojisi bu dönemde Amerikan sosyolojisi hegemonyası çerçevesinde gelişme göstermiş, ampirik sosyal araştırmalar ağırlık kazanmıştır. Özellikle Merton ve Parsons'un "yapısal fonksiyonalizm"i bu alanda etkili olmuştur. Fakat yaygın olan "Amerikanizasyon" ifadesi, Alman sosyolojisinin İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişimini açıklamak için yeterli görünmemekte, dahası yanıltıcı bir bakış açısı sunmaktadır. Doğrudan ve tek yönlü bir Amerikanlaşma etkisinden çok, Nasyonal Sosyalist iktidar döneminde faaliyetlerini Amerika'da New School for Social Research çatısı altında sürdüren Frankfurt Okulu örneğinde görüldüğü gibi, Amerikan sosyolojisinin Alman sosyoloji geleneğine eleştirel bir süzgeçten geçirilerek adapte edilmesi söz konusudur. Mesela Frankfurt Okulu'nun üçüncü nesil temsilcilerinden sayılan Jürgen Habermas'ın rekonstrüktif sosyolojisi, Parsons'un yapısal fonksiyonalizmiyle Weber sosyolojisini sentezlemektedir. Ya da Niklas Luhmann ortaya koyduğu "sistem teorisi"ni Parsons ve Merton'un eleştirisi üzerine kurmuştur. Ayrıca Alman sosyolojisi de sürgün akademisyenlerin Amerika'daki faaliyet ve yayınları sonucunda Amerikan sosyolojisi üzerinde etki sahibi olmuştur.¹⁹⁹

Alman sosyolojisinin Amerikan sosyolojisi üzerindeki etkisi bağlamında Freyer'in kendisi de gündeme getirilmeyi hak etmektedir. **Theorie des objektiven Geistes**'i İngilizce'ye çeviren Steven Grosby'nin, söz konusu tercüme yazdığı girişte belirttiği gibi Freyer'in, 20. yüzyıl Amerikan sosyolojisinin en önemli iki ismi olan Talcott Parsons ve Edward Shils üzerinde önemli etkileri vardır. Parsons Freyer'in 1930 tarihli **Soziologie als Wirklichkeitswissenschaft**'ına olan borcunu klasik eseri **The Structure of Social Action**'ın ikinci cildinde belirtmektedir. Shils de Parsons'la birlikte

¹⁹⁹ Stewart, a.g.m., s. 566.

çıkacakları ve Freyer'in etkilerini gösteren **Toward a General Theory of Action** başlıklı esere yoğunlaşmadan önce Freyer'in **Theorie des objektiven Geistes**'i üzerinde çalışıyordu.²⁰⁰

Dolayısıyla Amerikan sosyolojisinin etkisinden söz edildiğinde, hem eleştirel bir direnç dolayımı gündeme getirilmeli hem de zaten Alman sosyolojisinin etkisiyle dönüşmüş bir Amerikan sosyolojisinin etkisinin söz konusu olduğu hatırdta tutulmalıdır. Dolayısıyla bugün Alman sosyolojisi dediğimizde aklımıza, ne tümüyle Amerikanlaşmış bir Alman sosyolojisi ne de Amerikan sosyolojisi etkisine hiç maruz kalmamış bir Alman sosyoloji geleneği gelmeli; bu ikisinden çok, Alman sosyolojisinin karşılıklı etkileşim sonucunda dönüşmüş karmaşık karakteri gündeme getirilmelidir.

Alman sosyolojisi bugün çoğunlukla modernitenin ve çağdaş toplumunun tahlili ve eleştirisi bağlamında gündeme gelmektedir. Bunun dışında sosyoloji biliminin felsefi temelleri söz konusu olduğunda da, vazgeçilmez bir kaynak ve birikim niteliği arz eder. Bugün Alman sosyolojisine müracaat edilen bütün bağlamlarda, Hans Freyer'in Alman sosyolojisine ihmal edilemez nitelikte katkıları mevcuttur ve bu sebeple, Freyer ismine de müracaat edilmesi kaçınılmazdır. Fakat hem kendi ülkesinde hem de Anglo-Amerika akademisinde Nasyonal Sosyalist dönemdeki tavrı sebebiyle itibarsızlaştırılmış, dışlanmış ve unut(tur)ulmuş olması sonucunda, yukarıda işaret edilen bağlamlarda gerçekleştirilen tartışmalara yaptığı/yapacağı muhtemel katkı gündeme gelememektedir.

Freyer'in Alman sosyoloji geleneği içinde oturduğu yeri anlamakla sınırlandırdığımız bu çalışma, bize Freyer'in eserlerinin bilhassa sosyoloji biliminin felsefi temelleri ve teorik dayanakları, entelektüellerin etik sorumlulukları, devlet-toplum-birey ilişkileri, siyaset felsefesi, endüstri toplumu ve teknikle ilgili çözümlemeler başlıkları altında ciddi katkılar içerdiğini göstermiştir. Bugün bu katkılardan yararlanmamak, eldeki bir imkanın değerlendirilmemesi anlamına gelmektedir.

²⁰⁰ Grosby, a.g.m., s. xvii-xviii.

Sonuç olarak Freyer’in, ülkesinde dahi büyük ölçüde unutulmuş olmasına rağmen 20. yüzyıl Alman sosyolojisinin en önemli ve önde gelen sosyologlarından biri olduğu görülmektedir. Freyer sosyolojisinin ve Freyer’in sosyolojiye yaptığı katkıların gündeme getirilmesi, bugünün sosyolojisindeki tıkanıklık ve sorunlara çözüm arayan herkes için yararlı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akyüz, Hüseyin: Hans Freyer, **Türkiye’de Sosyoloji (İsimler-Eserler)**, Ed. M. Çağatay Özdemir, Cilt 1, Ankara, Phoenix, 2008, s. 439-492.
- Aron, Raymond: **German Sociology**, New York, Free Press, 1964.
- Ayas, K. Gülçiçek: EK 2: M. Rami Ayas’ın Dönem ve Şahıslarla İlgili Hatıra ve Değerlendirmeleri, **Türk Din Sosyologları - M. Rami Ayas**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, İstanbul, 2007 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Birand, Kâmiran: **Dilthey ve Rickert’te Manevî İlimlerin Temellendirilmesi (Kâmiran Birand Külliyyatı**, Cilt 2), Ankara, Akçağ, 1998.
- Blackbourn, D. ve G. Eley: **The Peculiarities of German History**, Oxford, Oxford University Press, 1984.
- Bottomore, Tom: Marksizm ve Sosyoloji, çev. Mete Tunçay, **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi I**, ed. Tom Bottomore ve Robert Nisbet, yay. haz. Mete Tunçay ve Aydın Uğur, İstanbul, Kırmızı, 2006, s. 183-223.
- Çiğdem, Ahmet: Alman Aydınlanması, **Aydınlanma Düşüncesi**, 3. bs., İstanbul, İletişim, 2001 (ilk yayımı: İstanbul, Ağaç, 1993), s. 79-94.
- Çiğdem, Ahmet: Alman Sosyolojisi ve Modernite Teorileri, **Bir İmkan Olarak Modernite: Weber ve Habermas**, 2. bs., İstanbul, İletişim, 2004 (ilk yayımı: 1997), s. 83-113.
- Delitz, Heike: Freyer, Hans (Johannes), **Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon**, Cilt XXVIII, Sütun 628-665, Nordhausen, Verlag Traugott Bautz, 2007;

- (Çevrimiçi) http://www.bbkl.de/f/freyer_h.shtml, 24 Eylül 2009.
- Dombrowsky, Wolf R.: Tönnies, Simmel, Weber- Almanya’da Modernizasyona İlk Yaklaşımlar, Güncel Sonuçlar ve Eleştirel Bir Bakış, **75. Yılında Türkiye’de Sosyoloji**, ed. İsmail Coşkun, İstanbul, Bağlam, 1991, s. 71-84.
- Freund, Julien: Max Weber Zamanında Alman Sosyolojisi, çev. Kubilay Tuncer, **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi I**, ed. Tom Bottomore ve Robert Nisbet, yay. haz. Mete Tunçay ve Aydın Uğur, İstanbul, Kırmızı, 2006, s. 225-273.
- Freyer, Hans: **Theorie des objektiven Geistes: Eine Einleitung in die Kulturphilosophie**, 3. bs., Leipzig ve Berlin, B.G. Teubner, 1928.
- Freyer, Hans: **Soziologie als Wirklichkeitswissenschaft: Logische Grundlegung des Systems der Soziologie**, Leipzig ve Berlin, B.G. Teubner, 1930.
- Freyer, Hans: **Einleitung in die Soziologie**, Leipzig, Quelle & Meyer, 1931.
- Freyer, Hans: **İndustri Çağı**, Türkçe’ye çev. Bedia Akarsu ve Hüseyin Batuhan, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1954.
- Freyer, Hans: **Sosyolojiye Giriş**, Türkçe’ye çev. Nermin Abadan, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1957.
- Freyer, Hans: **İçtimaiî Nazariyeler Tarihi**, Türkçe’ye çev. Tahir Çağatay, 3. bs., Ankara, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1977
- Freyer, Hans: **Din Sosyolojisi**, çev. Turgut Kalpsüz, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1964.

- Freyer, Hans: **Theory of Objective Mind: An Introduction to the Philosophy of Culture**, İngilizce'ye çev. Steven Grosby, Atina, Ohio University Press, 1998
- Freyer, Hans: **Herrschaft, Planung und Technik: Aufsätze zur politischen Soziologie**, Ed. Elfriede Üner, Weinheim, VCH (Acta Humaniora), 1987
- Freyer, Hans: **Theorie des gegenwärtigen Zeitalters**, Stuttgart, Zürich ve Salzburg, Europäischer Buchklub, t.y.
- Gehlen, Arnold: Der Mensch und die Technik, **Die Seele im technischen Zeitalter: Sozialpsychologische Probleme in der industriellen Gesellschaft**, Hamburg, Rowohlt, 1957, s. 7-22.
- Grosby, Steven: "Translator's Introduction", **Theory of Objective Mind**, Atina, Ohio University Press, 1998.
- Jay, Martin: **Diyalektik İmgelem: Frankfurt Okulu ve Toplumsal Araştırmalar Enstitüsünün Tarihi 1923-50**, çev. Ünsal Oskay, 2. Bs., İstanbul, Belge, 2005 (Türkçe'de ilk yayımı: İstanbul, Ara, 1989).
- Jonas, Friedric: **Geschichte der Soziologie**, (Cilt IV: **Deutsche und Amerikanische Soziologie mit Quellentexten**), 2. bs., Reinbeck bei Hamburg, Rowohlt, 1972.
- Käsler, Dirk: **Die frühe deutsche Soziologie 1909 bis 1934 und ihre Entstehungsmilieus: Eine wissenssoziologische Untersuchung**, Opladen, West-deutscher Verlag, 1984.
- Kruse, Volker: **Historisch-soziologische Zeitdiagnosen in Westdeutschland nach 1945: Eduard Heimann, Alfred von Martin, Hans Freyer**, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1994.
- Lepsius, M. Rainer: Sociology in the Interwar Period: Trends in Development

- and Criteria for Evaluation, **Modern German Sociology**, Ed. Volker Meja, Dieter Misgeld ve Nico Stehr, New York ve Oxford, Columbia University Press, 1987, s. 37-56.
- Meja, V., D. Misgeld, N. Stehr: The Social and Intellectual Organization of German Sociology Since 1945, **Modern German Sociology**, Ed. Volker Meja, Dieter Misgeld ve Nico Stehr, New York ve Oxford, Columbia University Press, 1987, s. 1-30.
- Meja, V., D. Misgeld, N. Stehr: German Sociology: A Retrospective, **Modern German Sociology**, Ed. Volker Meja, Dieter Misgeld ve Nico Stehr, New York ve Oxford, Columbia University Press, 1987, s. 31-36.
- Muller, Jerry Z.: **The Other God that Failed -Hans Freyer and the Deradicalization of German Conservatism-**, New Jersey, Princeton University Press, 1987.
- Oakez, Guy: **Weber and Rickert: Concept Formation in the Cultural Sciences**, Cambridge, MIT, 1988.
- Ringer, Fritz: **Weber'in Metodolojisi: Kültür ve Toplum Bilimlerinin Birleşimi**, ev. Mehmet Küçük, Ankara, Doğu Batı, 2003.
- Scheuch, Erwin K.: German Sociology, **Encyclopedia of Sociology**, Ed. Edgar F. Borgotta ve Marie L. Borgotta, New York, MacMillan, 1992, 762-772.
- Sezer, Baykan: Ziya Gökalp ve Alman Sosyolojisi, **İBYYO Yıllığı**, I, İstanbul, 1988.
- Steward, Janet: Sociology, **Encyclopedia of Contemporary German Culture**, ed. John Sandford, Londra ve New York, Routledge, 1999, s. 566-569.
- Swingewood, Alan: **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi**, ev. Osman Akınhay, Ankara, Bilim ve Sanat, 1998.
- Tönnies, Ferdinand: Gemeinschaft ve Gesellschaft, ev. Ahmet Aydoğan, **şehir**

- ve Cemiyet**, yay. haz. Ahmet Aydoğan, İstanbul, İz Yayıncılık, 2000, s. 185-217.
- Uygur, Nermi: Diltney Sosyoloji Düşmanı mıdır?, **Felsefe Arkivi**, Cilt IV, Sayı 2, İÜEF Dergisi, t.y.
- Ülken, Hilmi Ziya: Almanya’da Sosyoloji, **-Dünyada ve Türkiye’de- Sosyoloji -Öğretim ve Araştırmaları-**, İstanbul, Kitabevi, 2008 (ilk yayımı: İstanbul, Anıl, 1956), s. 92-95.
- Üner, Elfriede: Hans (Johannes) Freyer, **Lexikon des Konservatismus**, Graz/Stuttgart, Leopold Stocker Verlag, 1996; (Çevrimiçi) <http://www.uener.com/freyer.html>, 24 Eylül 2009.
- Üner, Elfriede: **Soziologie als “geistige Bewegung” -Hans Freyers System der Soziologie und die “Leipziger Schule”-**, Weinheim, VCH, 1992.
- Üner, Elfriede: Nachwort von Elfriede Üner, **Herrschaft, Planung und Technik: Aufsätze zur politischen Soziologie**, Hans Freyer, Ed. Elfriede Üner, Weinheim, VCH (Acta Humaniora), 1987, s. 131-168.
- Wiswede, Günter: **Soziologie: Grundlagen und Perspektiven für den wirtschafts- und sozialwissenschaftlichen Bereich**, 3. gözden geçirilmiş baskı, Landsberg am Lech, Verlag Moderne Industrie (MI), 1998.
- Wikipedia (Almanca): Hans Freyer, (Çevrimiçi) http://de.wikipedia.org/wiki/Hans_Freyer, 24 Eylül 2009.
- Yenal, Zafer: Alman Tarihinin Özgünlükleri Üzerine, **Toplum ve Bilim**, Sayı 54-55, Yaz-Güz 1991, s. 103-115.
- 50 Klassiker der Soziologie: Biografie Hans Freyer, (Çevrimiçi) <http://agso.uni-graz.at/lexikon/klassiker/freyer/15bio.htm>, 28 Eylül 2009.

EK: HANS FREYER'İN KRONOLOJİK BİYOGRAFİSİ²⁰¹

31.7.1887: Saksonya eyaletinde, Leipzig'te doğdu.

1907: Dresden-Neustadt'taki Kraliyet Seçkinler Lisesi'nden mezun oldu.

1907-1911: Leipzig'e döndü ve burada yaşadı. Greifswald Üniversitesi'nde başladığı lisans öğrenimini Leipzig Üniversitesi'nde sürdürdü ve "18. Yüzyıl Felsefe Tarihinin Tarihi" (*Geschichte der Geschichte der Philosophie im achtzehnten Jahrhundert*) başlıklı bitirme teziyle felsefe doktoru unvanı alarak buradan mezun oldu. Üniversitede felsefe, tarih, psikoloji ve iktisat okudu.

1911-1914: Thüringen eyaletindeki Serbest Wickersdorf Reform Okulu (*Reformschule der Freien Schulgemeinde Wickersdorf*) bünyesinde okutman olarak görev aldı. Bu süreçte Georg Simmel'le irtibat kurdu ve Berlin'de çalışmalar yaptı.

1914-1918: Birinci Dünya Savaşı'na katıldı.

1920: "19. Yüzyıl Felsefi Düşüncesinde İktisadın Değerlendirilişi" (*Die Bewertung der Wirtschaft im philosophischen Denken des 19. Jahrhunderts*) başlıklı doçentlik teziyle felsefe doçenti oldu.

1920-1922 Leipzig'de Felsefe kürsüsünde profesör adayı doçent (*Privatdozent*) olarak görev yaptı.

1922-1925: Kiel Üniversitesi'nde felsefe ordinaryüs profesörü (*Ordentlicher Professor*) olarak görev yaptı

1925-1938: Leipzig'de yaşadı. Burada, Leipzig Üniversitesi'nde sosyoloji ordinaryüs profesörü olarak Almanya'daki ilk sosyoloji kürsüsünün başına geçti.

1933: Leipzig Üniversitesi'ne bağlı Sosyoloji Enstitüsü'nün adı Kültür Tarihi ve Evrensel Tarih Enstitüsü (*Institut für Kultur- und Universalgeschichte*) olarak değiştirildi. Freyer aynı yıl enstitünün başına geçti. Yine bu yılda, Ferdinand Tönnies Nasyonal Sosyalistlerle ters düşmesi sonucu DGS başkanlığından istifa edince boşalan başkanlık görevine getirildi. Bir yıl sonra derneğin faaliyetlerine son verdi.

²⁰¹ Kronolojiyi oluştururken tezimizin biyografi bölümündeki kaynakların yanı sıra "50 Klassiker der Soziologie, Biografie Hans Freyer" başlıklı sayfadan yararlandık; (Çevrimiçi) <http://agso.uni-graz.at/lexikon/klassiker/freyer/15bio.htm>, 28 Eylül 2009.

1938-1945: Budapeşte’de misafir profesör olarak kültür tarihi ve kültür felsefesi dersleri verdi. 1941-1944 yılları arasında Budapeşte’deki Alman Bilim Enstitüsü’nün (*Deutsches Wissenschaftliches Institut*) müdürlüğünü üstlendi.

1944-1948: Leipzig’de yaşadı. 1 Mart 1945 tarihinde Leipzig Üniversitesi siyaset bilimi kürsüsünü bırakıp aynı üniversitenin sosyoloji kürsüsündeki görevine döndü. Nasyonal Sosyalizme yakınlığı yüzünden 1947’de görevinden alındı, 1948 Şubatı’nda ise üniversitedeki işine son verildi.

1948-1969: Batı Almanya’ya sığındı ve burada yaşadı.

1948-1952: Brockhaus Yayınları’nın, Hessen eyaletinin başkenti olan Wiesbaden’daki bürosunda editörlük ve yöneticilik yaptı.

1953: Nordrhein-Westfalen eyaletindeki Münster Üniversitesi’nde Emekli Sosyoloji Ordinaryüs Profesörü (*Emeritierter Ordentlicher Professor*) olarak göreve başladı.

1953-1960: Birkaç defa Türkiye’ye geldi; Ankara ve İstanbul Üniversitelerinde misafir profesör olarak dersler verdi. Ankara Üniversitesi’nde sosyoloji kürsüsü kurulmasına katkıda bulundu.

1960: İspanya’da misafir öğretim görevlisi olarak dersler verdi.

1963: Münster Üniversitesi’nden emekli oldu ve ömrünün son yıllarını geçireceği Baden-Württemberg eyaletinin Baden-Baden şehrindeki Ebersteinburg’a taşındı.

18.1.1969: Ebersteinburg’da vefat etti.